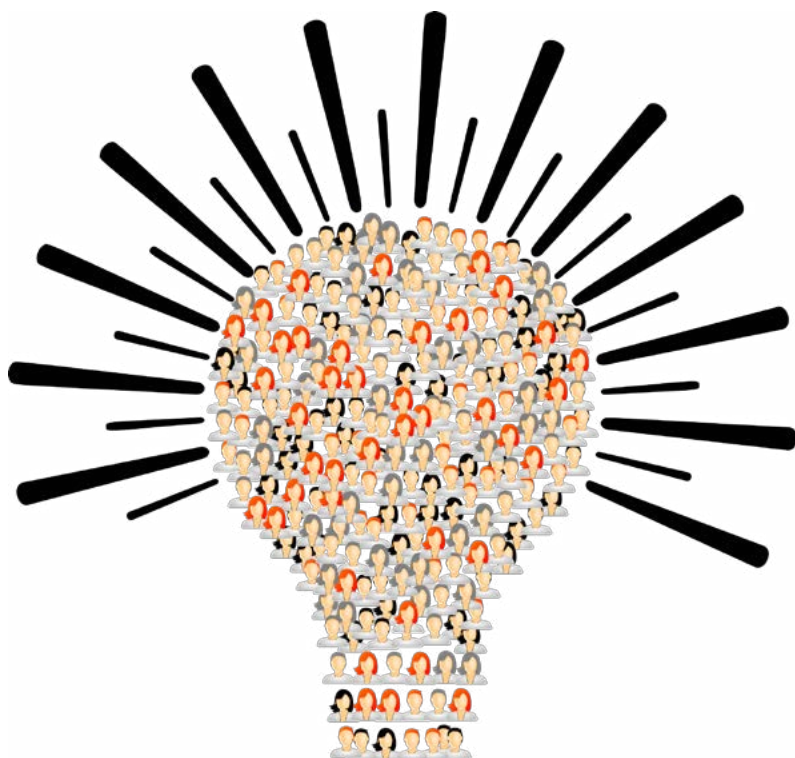

HUMANISTYKA I NAUKI SPOŁECZNE DOŚWIADCZENIA KONTEKSTY WYZWANIA

TOM 11

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Recenzenci

dr hab. Zofia Weronika Sujkowska-Życka
dr Klaudia Pujer (recenzja wewnętrzna)

Redakcja

dr Klaudia Pujer

HUMANISTYKA I NAUKI SPOŁECZNE. DOŚWIADCZENIA. KONTEKSTY.
WYZWANIA. TOM 11

exante.com.pl, wydawnictwoexante.pl, Wrocław 2019

Nie wszystkie prawa zastrzeżone: tekst niniejszej publikacji jest dostępny na licencji
Creative Commons (CC BY-NC-ND 4.0)

Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych
4.0 Międzynarodowe

Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją – pod warunkiem zachowania
niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania Wydawnictwa jako licencjodawcy praw
do korzystania z tekstów i Autorów jako właścicieli praw do tekstów.

Treść licencji jest dostępna na stronie:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.pl>

Źródło zdjęć na okładce: pixabay.com (GDJ) udostępnione na licencji
CC0 Creative Commons, Public Domain, treść licencji jest dostępna na stronie:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/legalcode.pl>

Wersja elektroniczna publikacji jest wersją pierwotną

Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za treść, formę i styl rozdziałów

Exante Wydawnictwo Naukowe
dr Klaudia Pujer
ul. Buforowa 24 lok. 10, 52-131 Wrocław
WWW: exante.com.pl, wydawnictwoexante.pl

ISBN 978-83-66187-40-5 (PDF)
ISBN 978-83-66187-39-9 (oprawa miękka)

**HUMANISTYKA
I NAUKI
SPOŁECZNE
DOŚWIADCZENIA
KONTEKSTY
WYZWANIA
TOM 11**

Praca zbiorowa pod redakcją
Klaudii Pujer

Exante

Spis treści

Wstęp	7
1. Milenials – nowe pokolenie migrantów?	9
Monika Guzek	
<i>Wprowadzenie</i>	9
<i>Czynniki kształtujące postawy migracyjne wśród polskich milenialsów</i>	11
<i>Współczesne tendencje międzynarodowej migracji polskiego pokolenia Y</i>	13
<i>Podsumowanie</i>	14
<i>Bibliografia</i>	15
2. Podstawy teoretyczne do badań nad migracjami Żydów na ziemiach okupowanej Polski podczas II wojny światowej. Typologia migracji wymuszonych i przymusowych w ujęciu teorii przeszkód pośrednich	17
Anna Bajer	
<i>Wprowadzenie</i>	17
<i>Migracje wymuszone vs. migracje przymusowe</i>	18
<i>Typologia żydowskich migracji okresu II wojny światowej w Polsce</i>	19
<i>Teoria wypychania i przyciągania Everetta S. Lee</i>	21
<i>Wpływ Holokaustu na migracje przymusowe Żydów</i>	22
<i>Podsumowanie</i>	23
<i>Bibliografia</i>	23
3. Ucieczka Żydów z Wieliczki w następstwie kampanii wrześniowej jako przykład migracji wymuszonej w ujęciu koncepcji Everetta Lee	25
Anna Bajer	
<i>Wprowadzenie</i>	25
<i>Chaotyczne migracje w trakcie działań wojennych we wrześniu 1939 roku</i>	25
<i>Pogrom Żydów z Wieliczki 12 września 1939 roku</i>	28
<i>Powroty Żydów do Wieliczki w 1939 roku</i>	30
<i>Podsumowanie</i>	32
<i>Bibliografia</i>	33

4. Etyczne aspekty badań z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej..... 35

Patrycja Szarek-Iwaniuk

<i>Wprowadzenie</i>	35
<i>Etyka w badaniach geograficznych i gospodarce przestrzennej</i>	35
<i>Badania statystyczne</i>	36
<i>Badania społeczne</i>	37
<i>Planowanie i zagospodarowanie przestrzeni</i>	39
<i>Podsumowanie</i>	40
<i>Bibliografia</i>	40

5. Dyplomacja sportowa, czyli sport w stosunkach międzynarodowych 42

Marika Sokół

<i>Wprowadzenie</i>	42
<i>Pojęcie dyplomacji sportowej</i>	42
<i>Dyplomacja pingpongowa</i>	43
<i>Dyplomacja baseballowa</i>	44
<i>Dyplomacja krykietowa</i>	45
<i>Dyplomacja futballowa</i>	46
<i>Kontakty koszykarskie USA–ZSRR</i>	47
<i>Bojkot igrzysk olimpijskich</i>	48
<i>Podsumowanie</i>	50
<i>Bibliografia</i>	50

6. Osobowość nauczyciela-wychowawcy w ujęciu Konstantego Uszyńskiego..... 53

Anna Dukowicz

<i>Wprowadzenie</i>	53
<i>Droga życiowa i zawodowa K. Uszyńskiego</i>	55
<i>Poglądy pedagogiczne K. Uszyńskiego</i>	56
<i>Koncepcja osobowości nauczyciela-wychowawcy w ujęciu K. Uszyńskiego</i>	59
<i>Podsumowanie</i>	60
<i>Bibliografia</i>	61

7. Wezwania do sprzedaży akcji a reakcja rynku na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie..... 63

Wit Goszczyński, Dariusz Zawadka

<i>Wprowadzenie</i>	63
<i>Premie w wezwaniach</i>	64
<i>Metodyka badania</i>	65
<i>Analiza zdarzeń</i>	67
<i>Tempo reakcji</i>	69
<i>Wezwania na GWP w Warszawie</i>	69
<i>Umorzenia</i>	71

Przejęcia	72
Zwiększenia	73
Nabycia 100%.....	75
Porównanie wyników dla poszczególnych grup	76
<i>Podsumowanie</i>	77
<i>Bibliografia</i>	78

8. Roszczenia *wrongful conception* i *wrongful birth* odpowiedzią na ukrytą klauzulę sumienia..... 80

Marta Drozdowska

<i>Wprowadzenie</i>	80
<i>Uwagi ogólne na temat klauzuli sumienia</i>	80
Klauzula sumienia w prawie oraz deontologii	80
Sprzeciw sumienia a ustawowe przesłanki przerwania ciąży	81
<i>Roszczenia <i>wrongful conception</i> i <i>wrongful birth</i></i>	83
<i>Podsumowanie</i>	85
<i>Bibliografia</i>	86

9. Polski kodeks karny w tłumaczeniach na język niemiecki – koncepcja projektu doktorskiego i wyniki badań pilotażowych 88

Agnieszka Pietrzak

<i>Wprowadzenie</i>	88
<i>Koncepcja projektu – założenia i metodologia</i>	88
<i>Specyfika tłumaczeń prawniczych</i>	90
<i>Analiza konfrontatywna tłumaczeń kodeksu karnego</i>	91
<i>Podsumowanie</i>	94
<i>Bibliografia</i>	94

Wstęp

Oddajemy w ręce Czytelników jedenasty tom poświęcony wybranym problemom nauk humanistycznych i społecznych. Opracowanie jest rezultatem pracy badaczy reprezentujących różne krajowe jednostki naukowe.

Publikację otwiera rozdział autorstwa Moniki Guzek pt. *Milenialsi – nowe pokolenie migrantów?* Praca porusza problematykę identyfikacji uwarunkowań migracji wśród pokolenia Y. Autorka dokonała przeglądu literatury przedmiotu oraz analizy danych statystycznych dotyczących tego zjawiska. Okazuje się, że osoby z pokolenia Y chętnie zmieniają nie tylko miejsce zamieszkania, ale również poszukują zatrudnienia w miejscu, które umożliwi im odbywanie licznych podróży służbowych czy pracę w środowisku międzykulturowym. Opracowanie ma charakter teoretyczny a rezultaty analizy mogą stanowić źródło wiedzy na temat generacji Y, czynników wpływających na mobilność międzynarodową jej przedstawicieli, czy motywujących ich do podjęcia pracy za granicą.

Dwa kolejne rozdziały opracowała Anna Bajer. Rozdział drugi, pt. *Podstawy teoretyczne do badań nad migracjami Żydów na ziemiach okupowanej Polski podczas II wojny światowej. Typologia migracji wymuszonych i przymusowych w ujęciu teorii przeszkód pośrednich*, prezentuje podstawy teoretyczne dla badań nad zjawiskiem migracji przymusowych Żydów w okresie Holocaustu. Skupiono się ruchu migracyjnym w okresie II wojny światowej na terenach okupowanej Polski. Wyróżniono migracje wymuszone, tzw. ucieczki w wyniku kampanii wrześniowej oraz przymusowe: wysiedlenia, przesiedlenia i deportacje. Dokonano analizy tych migracji z wykorzystaniem teorii przeszkód pośrednich Everetta S. Lee poszerzoną o perspektywę badań nad Holocaustem.

Celem rozdziału trzeciego, pt. *Ucieczka Żydów z Wieliczki w następstwie kampanii wrześniowej jako przykład migracji wymuszonej w ujęciu koncepcji Everetta Lee*, uczyniono analizę migracji wymuszonej w ujęciu koncepcji przeszkód pośrednich Everetta Lee. W pracy przedstawiono ruch migracyjny Żydów w Wieliczce w pierwszych miesiącach II wojny światowej. Zbadano czynniki wypychające i przyciągające do wspomnianej miejscowości oraz okoliczności utrudniające migracje. Analizy dokonano z uwzględnieniem kontekstu Holocaustu.

Rozdział czwarty, pt. *Etyczne aspekty badań z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, przygotowała Patrycja Szarek-Iwaniuk. Celem publikacji jest przedstawienie etycznych aspektów w badaniach z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania metod statystycznych i kwestionariuszowych w badaniach, a także tworzenia opracowań planistycznych.

Marika Sokół to autorka rozdziału piątego, pt. *Dyplomacja sportowa, czyli sport w stosunkach międzynarodowych*. W tekście omówiono różne przejawy dyplomacji sportowej. Analiza działań określanych jako dyplomacja sportowa pozwoliła na weryfikację założenia, iż sport może być wykorzystywany w prowadzeniu polityki zagranicznej, jednak o skuteczności dyplomacji sportowej decydują okoliczności, w których została zastosowana oraz wola polityczna i społeczna. Kontakty sportowe mogą implikować zacieśnieniem relacji między państwami, jak i stanowić narzędzie wykorzystywane w sytuacjach konfliktowych.

Rozdział szósty pt. *Osobowość nauczyciela-wychowawcy w ujęciu Konstantego Uszyńskiego* opracowała Anna Dukowicz. Celem pracy jest przybliżenie postaci Konstantego Uszyńskiego i zaprezentowanie myśli przewodniej jego rozważań pedagogicznych, a także umożliwienie Czytelnikowi samodzielnej refleksji nad aktualnością przedstawionych poglądów. Na tle najważniejszych faktów z życia i twórczości rosyjskiego pedagoga, opisano czynniki warunkujące właściwości osobowe nauczyciela-wychowawcy: walory osobiste, takt pedagogiczny, wiedzę oraz postawę społeczną.

Wit Goszczyński i Dariusz Zawadka to autorzy rozdziału siódmego, pt. *Wezwania do sprzedaży akcji a reakcja rynku na Gieldzie Papierów Wartościowych w Warszawie*. Autorzy w pracy analizują, czy informacje o wezwaniach mają wpływ na cenę akcji. W celu weryfikacji hipotezy dotyczącej wpływu ogłoszenia informacji o wezwaniu na cenę akcji na giełdzie posłużono się metodą analizy zdarzeń. Opracowanie pokazuje rezultat badania czterech grup wezwań do sprzedaży akcji, przedstawiając tempo reakcji inwestorów oraz obliczenia średnich ponadprzeciętnych skumulowanych stóp zwrotu. Ponadto praca pozwala zweryfikować efektywność polskiego rynku akcji w formie pół-średniej.

Rozdział ósmy, pt. *Roszczenia wrongful conception i wrongful birth odpowiedzią na ukrytą klauzulę sumienia*, przygotowała Marta Drozdowska. Praca zwraca uwagę na problem stosowania przez lekarzy ukrytej klauzuli sumienia, po części konstytuowanej przez art. 4 oraz art. 7 Kodeksu Etyki Lekarskiej, w odniesieniu do ustawowej klauzuli sumienia z art. 39 ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentysty w sytuacjach, gdy ciężarne pacjentki są uprawnione do legalnego skorzystania z zabiegu przerwania ciąży, czego konsekwencją są powództwa cywilne pacjentek. Ponadto poruszono problem odpowiedzialności cywilnej lekarzy z tytułu niechcianego urodzenia się dziecka (*wrongful conception, wrongful birth*).

Tom zamyka rozdział dziewiąty, pt. *Polski kodeks karny w tłumaczeniach na język niemiecki – koncepcja projektu doktorskiego i wyniki badań pilotażowych*, autorstwa Agnieszki Pietrzak. Praca prezentuje wyniki badania pilotażowego przeprowadzonego w ramach projektu dysertacji doktorskiej poruszającej problematykę terminologii fachowej i strategii translatorskich zastosowanych w trzech wydanych drukiem tłumaczeniach polskiego kodeksu karnego na język niemiecki. Poruszono kwestie związane ze specyfiką języka prawa oraz cechami charakterystycznymi przekładu prawniczego. Wnioski z przeprowadzonej analizy stanowią źródło wskazówek dla tłumaczy oraz znajdują zastosowanie w dydaktyce akademickiej.

Teksty zaprezentowane w niniejszej publikacji omawiają wybrane problemy nauk humanistycznych i społecznych przy wykorzystaniu już istniejącej wiedzy (opracowania przeglądowe). Zawierają również postulaty ich rozwiązań, uwzględniając wąsko wyspecjalizowaną wiedzę nabytą w trakcie studiów literaturowych lub praktyki zawodowej (opracowania przyczynkarskie). W efekcie niniejsza publikacja stanowi głos w dyskusji w obszarze niedomagań zidentyfikowanych na gruncie humanistyki, w tym życia społeczno-gospodarczego. Opisuje, diagnozuje i interpretuje je tak w ujęciu całościowym, jak i w najróżniejszych aspektach, fragmentach czy warstwach.

Żywimy nadzieję, że teksty zebrane w niniejszym tomie staną się inspiracją do podjęcia badań własnych, przyczynią się do poszerzenia współpracy z praktykami oraz do rozwoju teorii, badań podstawowych i aplikacyjnych.

Klaudia Pujer i Zespół Autorski

1. Milenialsi – nowe pokolenie migrantów?

Monika Guzek

Słowa kluczowe: pokolenie Y, migracja, mobilność międzynarodowa.

Wprowadzenie

Globalizacja w skali europejskiej przyczynia się do transgranicznej wymiany myśli i współpracy pomiędzy pomiotami, a co za tym idzie, wpływa na mobilność zarobkową i edukacyjną ludności. Swoboda przemieszczania się i pobytu osób w krajach członkowskich Unii Europejskiej (UE) stanowi podstawę obywatelstwa unijnego utworzonego na mocy traktatu z Maastricht w 1992 r¹. a także jest jednym z najważniejszych celów polityki edukacyjnej i kształcenia w UE².

Dołączenie Polski w 2004 roku do Unii Europejskiej umożliwiło jej obywatelom dostęp do wewnętrznego, jednolitego rynku, który definiowany jest jako obszar bez granic wewnętrznych, w którym zapewniony jest swobodny przepływ osób, towarów, usług i kapitału³. Stopniowe znieszenie barier w dostępie do unijnego rynku pracy spowodowało nasilenie się migracji głównie z przyczyn ekonomicznych – w tym czasie poziom bezrobocia w Polsce był najwyższy w Europie, (tj. 19,1%)⁴. Początkowo Polacy migrowali do Wielkiej Brytanii, Irlandii oraz Szwecji, a od 2011 roku został otwarty dla nich cały unijny rynek pracy⁵. Beneficjentami otwarcia rynku w pierwszej kolejności były osoby, które nie mogły znaleźć zatrudnienia w kraju. Wielu z nich będąc motywowanymi wysokimi zarobkami – podejmowało pracę poniżej swoich kwalifikacji i poziomu wykształcenia⁶. W pierwszych latach po akcesji Polski do UE większość pracowników miała znaczne trudności z uznaniem ich kwalifikacji zawodowych ze względu na wewnętrzne restrykcje pozostałych państw członkowskich. Między innymi niemiecki rynek pracy miał być zamknięty dla wykwalifikowanych pracowników do 2011 roku, jednakże ze względu na brak specjalistów w niektórych branżach, od 1 listopada 2008 roku pracę podjąć mogli chociażby inżynierowie o specjalnościach: budowa maszyn, budowa pojazdów i elektrotechnika. Z kolei od 1 stycznia 2009 roku wprowadzono ułatwienia dla absolwentów szkół wyższych poszukujących

¹ Traktat o Unii Europejskiej (Traktat z Maastricht) z 7.02.1992 r. (Dz.U. z 2004 r. nr 90, poz. 864/30).

² K. Kopeć, *Mobilność jako determinanta rozwoju europejskiego obszaru szkolnictwa wyższego*, „Zarządzenie Publiczne” 2019, nr 3(7), ss. 39-51.

³ J. Cabańska, *Znaczenie imigracji w kształtowaniu dynamiki ludności krajów Unii Europejskiej*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2011, nr 12(261), ss. 24-39.

⁴ E. Kwiatkowski, *Bezrobocie*, [w:] R. Milewski, E. Kwiatkowski (red.), *Podstawy ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

⁵ L. Wojnicz, *Przyczyny migracji Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2016, nr 3, ss. 131-150.

⁶ K. Pujer, *Poakcesyjne migracje zarobkowe Polaków*, [w:] Homoncik T., Pujer K., Wolańska I., *Ekonomiczno-społeczne aspekty migracji. Wybrane problemy*, Exante, Wrocław 2017, ss. 7-31.

zatrudnienia u naszych zachodnich sąsiadów. Zniesiono wymóg przeprowadzenia kontroli u pracodawców mających na celu stwierdzenie, czy nie mogli oni znaleźć pracownika niemieckiego bądź z innego „starego” państwa UE⁷.

Perspektywa znalezienia satysfakcjonującej i dobrze płatnej pracy poza Polską wpłynęła nie tylko na mobilność osób będących już aktywnymi zawodowo, ale przede wszystkim na pokolenie, które dopiero wchodziło na rynek pracy. Z badań przeprowadzonych w 2007 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej wynika, iż młodzi ludzie – uczniowie i studenci do 24 roku życia – byli grupą najbardziej zainteresowaną wyjazdem i podjęciem pracy za granicą. W tym czasie spośród nich co trzydziesty (3,2%), starał się o zatrudnienie poza Polską, a co czwarty (26,3%) zapowiadał podjęcie takich starań w najbliższym czasie⁸. Pomimo że badania przeprowadzono 12 lat temu, sytuacja wśród polskich migrantów diametralnie się nie zmieniła. W raporcie „Migracje zarobkowe Polaków VIII” wydanym w maju 2018 roku wskazano, że nadal najliczniejszą grupą rozważającą emigrację są Polacy w wieku od 18 do 35 lat, aktywni zawodowo lub będący potencjalnymi uczestnikami polskiego rynku pracy. Jedynie o 2 p.p. spadł w tej grupie odsetek osób rozważających emigrację w stosunku do roku poprzedniego. Najważniejszą zmianą w trendach dotyczących migracji społeczeństwa jest fakt, że niemal co czwarty badany planujący wyjazd, nie przewiduje powrotu do kraju. A ponad 1/3 badanych, bez względu na planowaną długość wyjazdu, rozważa wyjazd z rodziną, która do tej pory stanowiła największą barierę migracyjną. Najczęściej wskazywaną determinantą wpływającą na migrację wśród młodego pokolenia są niezmiennie wyższe zarobki (82%). Na znaczeniu zyskuje wyższy standard życia (36%) oraz możliwość podróżowania i zwiedzania świata (24%)⁹. Dwa ostatnie czynniki mają tak duże znaczenie dla grupy wykwalifikowanych pracowników z pokolenia Y, nazywanych również „pokoleniem Erasmusa”, czy „pokoleniem UE”¹⁰. Jest to pierwsze pokolenie, które określa siebie jako obywateli Unii Europejskiej a tym samym w zupełnie inny sposób postrzega kwestię migracji, zmiany miejsca zamieszkania i pracy. Polscy przedstawiciele pokolenia Y dorastali bez doświadczeń historycznych mogących wpłynąć na ocenę otaczającego ich świata. Czasy komunizmu i gospodarkę nakazowo-rozdzielczą znają tylko z lekcji historii czy opowiadań rodziców. Nie mogą oni pamiętać ani „pustych pól”, ani dominującej pozycji partii komunistycznej¹¹. Co więcej, nie mają też w swoich doświadczeniach poczucia bezpieczeństwa socjalnego gwarantowanego w postaci powszechnej służby zdrowia czy braku zagrożenia bezrobociem¹².

Milennialsi dorastali w czasach, kiedy bez problemu można było przekroczyć granice i odwiedzić najbardziej odległe miejsca na świecie. To też pierwsze pokolenie, które w pełni mogło korzystać z przywilejów i programów stworzonych w ramach Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego (tj. program Erasmus), brać udział w stażach zagranicznych, czy po prostu podejmować studia na zagranicznych uczelniach. Związane z tym częste wyjazdy zagraniczne i kontakt z odmiennymi kulturami w znaczącym stopniu wpłynęły na postrzeganie przez nich możliwości

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Raport Work Service – *Migracje zarobkowe Polaków VII*, Work Service, www.porp.pl/g2/2018_05/aea3c11fb27aad6ecc8e8eb3a2cbe4e5.pdf (online: 15.02.2019).

¹⁰ M. Andrejczuk, *Prekariat a „pokolenie Y” – zjawisko prekaryjności młodych pracowników*, „Kultura i Rozwój” 2017, nr 2(3), ss. 51-67.

¹¹ P. Kisiel, *Millennialsi – nowy uczestnik życia społecznego?*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2016, nr 1(14), ss. 83-94.

¹² *Ibidem*.

zamieszkania i podjęcia pracy w innym kraju.

Zatem jacy są przedstawiciele pokolenia Y? Jakie formy migracji preferują i co determinuje ich chęć zamieszkania, czy poszukiwania pracy za granicą? W celu udzielenia odpowiedzi na te pytania, autorka dokonała przeglądu literatury oraz obecnego dorobku badań. Opracowanie ma charakter teoretyczny a rezultaty analizy mogą stanowić źródło wiedzy na temat generacji Y, czynników wpływających na ich mobilność międzynarodową, czy motywujących ich do podjęcia pracy za granicą.

Czynniki kształtujące postawy migracyjne wśród polskich milenialsów

Milenialsi to grupa społeczna, która coraz częściej jest obiektem prowadzenia rozważań przez pracodawców, socjologów czy ekonomistów. Jego przedstawicielami są osoby urodzone w Polsce od 1984 do 1997 roku¹³. Do pokolenia tego zaliczyć można przede wszystkim osoby rozpoczynające edukację szkolną po transformacji ustrojowej w 1989 roku¹⁴. Obserwując tendencje procesów demograficznych w społeczeństwach zachodnich zauważa się zbieżności z procesem wyodrębniania się pokolenia Y w Polsce. Należy jednak pamiętać, iż na zachowanie i sposób myślenia polskiej młodzieży wpływ miały uwarunkowania kulturowe i ekonomiczne lat wcześniejszych.

Milenialsi są ambitni, dobrze wykształceni i świadomi swoich możliwości – nie tylko tych materialnych, ale także rozwojowych, czy psychologicznych. Wyniki badań przeprowadzone przez firmę GMS wykazały, że przedstawiciele pokolenia Y w większości posiadają wyższe wykształcenie – 47,2%, biegle posługuje się językami obcymi – 54,2%, a także są bardziej mobilni zawodowo niż przedstawiciele pokolenia X¹⁵. Cechuje ich większa niż przedstawicieli wcześniejszych generacji wielozadaniowość i łatwość przystosowywania się do zachodzących zmian. Chętnie inwestują w siebie, są gotowi do nieustannego uczenia się przy jednoczesnej niechęci do długofalowych zobowiązań i ograniczeń. Bez większych trudności angażują się w pracę zespołową, która spełni ich oczekiwania, pozwoli na otwartą dyskusję i wymianę poglądów¹⁶.

Jak wynika z raportu „ING Leon. Generation & Banking Audit”¹⁷, pieniądze odgrywają znaczącą rolę w życiu milenialsów, stanowiąc środek do możliwości rozwoju i realizacji marzeń. Dlatego przedstawiciele pokolenia Y znacznie częściej wydają pieniądze na swoje pasje niż na dobra materialne stanowiące dodatek do codziennego życia. Związane jest to z chęcią zachowania równowagi pomiędzy życiem zawodowym a osobistym. Milenialsi to pierwsze polskie pokolenie tworzące swoją świadomość w demokratycznym kraju będącym częścią Unii Europejskiej, czyli strefy bez podziałów terytorialnych (strefa Schengen) i większych konfliktów militarnych. Europa jest dla nich miejscem wspólnym i dostępnym dla każdego. Ich odmienne postrzeżenie

¹³ L. Wojnicz..., *op. cit.*, s. 131-150.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ J. Czapiński, *Młodzi Polacy na progu dorosłości – czy dadzą sobie radę?*, Materiały konferencyjne, Generacja Y – szansa czy konflikt, GM Solutions, Warszawa 2012.

¹⁶ A. Stosik, A. Leśniewska, *Innowacyjne rozwiązania w zarządzaniu zasobami ludzkimi – perspektywa adaptacji i różnic pokoleniowych*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 39, t. 3, ss. 183-196.

¹⁷ ING LEON – Generation Y Banking Audit. Raport, ING, 2018.

tej kwestii w stosunku do poprzednich pokoleń znajduje swoje odzwierciedlenie w ich przekonaniach na temat migracji, zmiany miejsca zamieszkania, czy podjęcia pracy za granicą. Są przeświadczeni, że życie w innym kraju będzie dla nich o wiele bardziej ekscytujące, a przede wszystkim łatwiejsze niż w Polsce (ponad 64% młodych Polaków uważa, że wyjazd może poprawić ich obecną pozycję i perspektywy życiowe). Jednakże bardzo ważną cechą pokolenia Y jest duma ze swojego pochodzenia i przywiązanie do rodzimych tradycji, bez względu na miejsce zamieszkania. Właśnie te wartości wpływają na fakt, że zamieszkanie czy podjęcie pracy za granicą nie wywołuje u nich dylematów emigracyjnych. Nie zrywają oni kontaktów z rodziną i znajomymi w Polsce, a wyjazd oznacza dla nich jedynie zmianę krótko- lub długookresowego miejsca pobytu¹⁸.

Takie podejście jest wypadkową nie tylko otwartych granic, ale również możliwości, jakie oferuje im otoczenie. Rodzice milenialsów wkładali wiele trudu, by zapewnić im lepsze życie od tego, którego sami doświadczyli. Wychowywali dzieci w przeświadczeniu, że świat stoi przed nim otworem, a oni sami mają wiele możliwości, by realizować swoje marzenia.

Takie możliwości daje im Unia Europejska, której głównym celem jest „tworzenie warunków wyższej efektywności ekonomicznej gospodarek narodowych jej państw członkowskich a także aktywizacja sektora nauki w państwach członkowskich¹⁹. Podjęto szereg działań w ramach tzw. Procesu Bolońskiego, którego celem strategicznym było wprowadzenie zasad umożliwiających podjęcie lub kontynuowanie studiów w innych krajach²⁰. Pozwolił on na wyeliminowanie ograniczeń mobilności studentów zarówno w wymiarze wewnątrz europejskim, jak globalnym. Unia Europejska, by zachęcić studentów do korzystania z prawa mobilności, od lat rozwija dedykowane programy finansowane ze środków Komisji Europejskiej²¹. Najbardziej znany jest program Erasmus, zwany obecnie programem Erasmus+, który wspiera rozwój edukacji i szkoleń oraz realizację przedsięwzięć młodzieżowych i sportowych. Największą grupą beneficjentów programu Erasmus+ są studenci, którzy mają możliwość wyjazdów na studia i praktyki zagraniczne. Pobyt za granicą jest dla nich okazją do doskonalenia znajomości języków obcych, zdobycia niezależności i wzmocnienia wiary we własne możliwości, co w rezultacie wpływa na poprawę ich perspektyw zawodowych. Wyjazdy umożliwiają również poznanie nowych kultur, a to może być istotnym atutem w przyszłej pracy w środowisku wielokulturowym (np. w międzynarodowej korporacji). Program Erasmus+ oferuje również dofinansowanie staży i praktyk za granicą dla uczniów szkół zawodowych oraz ich absolwentów. Staże odbywają się w firmach lub w centrach kształcenia praktycznego, a program zajęć jest realizowany jako praktyczna nauka zawodu. Także organizacje non-profit korzystające z dotacji unijnych pozyskują środki na realizację wyjazdów dla osób poniżej 30 roku życia w ramach wolontariatu europejskiego. Wyjazdy te mają na celu wsparcie lokalnych społeczności, naukę ich języka i poznanie ich kultury²².

Dostępność programów wspierających mobilność ludzi młodych kreuje u nich zupełnie inne

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ L. Dziewięcka-Bokun, *Unia Europejska przeciw biedzie i ekсклюzji społecznej*, [w]: L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska (red.), *Polityka społeczna. Teksty źródłowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2003.

²⁰ E. Chmielecka, *Proces Boloński. Komentarze*, [w]: A. Rozmus (red.), *Poza barierą czasu i przestrzeni*, Wydawnictwo WSiLiZ, Rzeszów 2007.

²¹ A. Berkowicz, B. Włodarska, K. Gurba, *Mobilność studentów, pracowników naukowych i system punktów kredytowych ECTS – implementacja postulatów bolońskich w polskich szkołach wyższych*, „Zarządzanie Publiczne. Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych UJ” 2011, nr 1(13), ss. 135-149.

²² *Program Erasmus+ w Polsce. Raport 2017*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2018.

spojrzenie na życie i miejsce zamieszkania niż to prezentowane przez poprzednie pokolenia. Przedstawiciele pokolenie Y już w trakcie studiów mają możliwość zamieszkania na kilka miesięcy czy lat za granicą. Tym samym to, w jakim otoczeniu dorastali, jak zostali wychowani i to, jakie możliwości oferuje im otoczenie wpłynęło na prezentowane przez nich tendencje międzynarodowej mobilności.

Współczesne tendencje międzynarodowej migracji polskiego pokolenia Y

Migracje zagraniczne są zjawiskiem społeczno-ekonomicznym trwale wpisanym we współczesną historię Polski. Jak szacuje GUS, na koniec 2017 roku poza granicami Polski czasowo przebywało około 2 540 tys. mieszkańców naszego kraju, tj. o 25 tys. (1%) więcej niż w 2016 roku. W krajach europejskich mieszkało około 2 241 tys. osób (o 27 tys. więcej niż w 2016 r.), przy czym zdecydowana większość – około 2 121 tys. – w państwach członkowskich UE. Spośród krajów UE, najwięcej polskich emigrantów przebywało w: Wielkiej Brytanii (793 tys.), Niemczech (703 tys.), Holandii (120 tys.) oraz Irlandii (112 tys.).²³ Do najliczniejszej grupy migrantów nadal należą osoby młode z przewagą osób w wieku 30–34 lata²⁴ lub w zależności od podmiotu prowadzącego badanie 18–35 lat²⁵. Główną determinantą migracji jest chęć podjęcia pracy za granicą, jednakże tylko 20% osób będących na emigracji posiada wykształcenie wyższe²⁶. Wskazane grupy wiekowe, które odnoszą się również do osób posiadających wyższe wykształcenie, wskazują głównie na przedstawicieli pokolenia Y, będących w dużej mierze beneficjentami programów unijnych wspierających mobilność młodego pokolenia. Kończyli oni studia po 2010 roku, czyli w czasie największych dotacji dla tego rodzaju aktywności. Z danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji²⁷ wynika, że w latach 1998–2014 aż 136 tys. polskich studentów odbyło studia na zagranicznych uczelniach, a ponad 19 tys. wzięło udział w zagranicznych praktykach. Przewiduje się, że w latach 2014–2020 z wyjazdów finansowanych w ramach programu Erasmus+ skorzysta ponad 4 mln studentów, z czego od lat Polska plasuje się w czołówce beneficjentów najwyższych dotacji i liczby zorganizowanych wyjazdów. Tylko w 2016 roku ok. 43 tys. polskich studentów odbywało studia na zagranicznych uczelniach UE, a ok. 13 tys. wyjechało na staże i praktyki w ramach programu Erasmus+²⁸. Rokrocznie do najbardziej popularnych kierunków należą: Niemcy, Hiszpania, Wielka Brytania, Holandia i Włochy. Kierunki wyjazdów edukacyjnych znajdują swoje odzwierciedlenie w kierunkach późniejszej emigracji młodego pokolenia. Zdobycie pierwszego doświadczenia, nauka języka i zawarcie znajomości z lokalnymi mieszkańcami odgrywają znaczącą rolę w kwestii wyboru docelowego miejsca zamieszkania. Zależność tę potwierdzają P. Cymanow i A. Florek-Paszkowska²⁹ w swoich badaniach nad potencjałem migracyjnym młodzieży polskiej. Ich wyniki badań są

²³ *Raport. Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2017*, GUS, 19 listopad 2018.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Program Erasmus+ w Polsce. Raport 2014*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2015.

²⁸ *Program Erasmus+ w Polsce. Raport 2015*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2016.

²⁹ P. Cymanow, A. Florek-Paszkowska A., *Ocena potencjału migracyjnego młodzieży z obszarów peryferyjnych Polski południowo-wschodniej*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2013, nr 13.

zgodne z teorią sieci migracyjnych. Jednym z kluczowych czynników wpływających na miejsce migracji są dotychczas zawarte tam relacje (41% opiniodawców wskazało na rodzinę a 19% na przyjaciół i znajomych). Dodatkowo wyniki badania przeprowadzonego przez U. Teichler i K. Janson na zachodnioeuropejskich studentach korzystających z wymian w ramach programu Erasmus wskazują, że około 20% z nich po ukończeniu studiów podjęło pracę za granicą. Do podobnych wniosków doszli brytyjscy naukowcy, którzy twierdzą, że prawdopodobieństwo wyboru pracy za granicą wzrasta o 18–20% w przypadku tych osób, które studiowały za granicą³⁰. Z kolei, z badań przeprowadzonych przez M. Biernacką³¹ na grupie 1000 studentów białostockich uczelni wynika, że ponad połowa respondentów jest zainteresowana czasową emigracją w celach zarobkowych i zdobyciem zagranicznego doświadczenia, ale aż 54% ankietyowanych odpowiedziało, że nie chciałoby wyjechać z Polski na stałe. Znaczna przewaga osób zainteresowanych wyjazdem tymczasowym może wynikać z przyczyn pozaekonomicznych, tj. chęci rozwoju osobistego, podróży, poznania nowych kultur.

Należy pamiętać, że migracja to nie tylko wyjazd w poszukiwaniu pracy i lepszego życia. Migracją są wspomniane powyżej wyjazdy w celach edukacyjnych (np. podjęcie studiów zagranicznych), wolontariat zagraniczny czy praktyki, z których polscy przedstawiciele pokolenia Y bardzo chętnie korzystają i tendencja ta nadal wzrasta. Z uwagi na rosnące umiędzynarodowienie działalności przedsiębiorstw i ich ekspansje na rynki zagraniczne, coraz większa grupa pracowników ma możliwość rozwoju własnej kariery zawodowej na międzynarodowym rynku pracy, która może być realizowana w formie ekspatriacji, czyli podjęcia pracy poza krajem pochodzenia, ale pozostając zatrudnionym w dotychczasowym przedsiębiorstwie³².

Obecnie mamy do czynienia z wciąż powiększającą się grupą tzw. *digital nomads*, czyli osób, które w łatwy, szybki i niskonakładowy sposób podejmują pracę z dowolnego miejsca na świecie dzięki dostępowi do Internetu. Takie połączenie pracy z poznawaniem świata to przykład realizacji przez nich idei *work-life balance*, a fakt istnienia takiego trendu świadczy tylko o faktycznym pojawieniu się nowego pokolenia migrantów.

Niestety we współczesnej literaturze bardzo trudno znaleźć analizy badające korelację pomiędzy poziomem wykształcenia, udziałem w wymianach studenckich a długością i formą migracji, co może stanowić obszar do prowadzenia przyszłych badań.

Podsumowanie

Milenialsi to pierwsze pokolenie dorastające w czasach bez ograniczeń, mogące realizować się w wybranej przez siebie dziedzinie, bez względu na historię, sytuację ustrojową czy gospodarczą kraju. Umożliwiono im naukę języków obcych będącą obecnie przepustką do globalnego rynku nauki i pracy. Dlatego pokolenie to nie migruje głównie z pobudek ekonomicznych, ale także, by móc się rozwijać i przeżyć coś nowego. W ich przypadku nie liczy się tylko wysokość wynagrodzenia, ważna jest też atrakcyjność oferty pracy.

Migracja dla młodego pokolenia Polaków ma zupełnie inne znaczenie niż dla ich starszych

³⁰ M. Matkowska, *Obraz polskiego emigranta w świetle danych Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2011*, „Studia i Prace WNEiZ” 2014, nr 35, t. 1, ss. 193-205.

³¹ M. Biernacka, *Postawy migracyjne młodzieży akademickiej Białegostoku*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2017, t. XXXI.

³² A. Miś, *Kariery ponad granicami*, [w:] A. Poczowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi na rynkach międzynarodowych*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2016.

kolegów. To bardzo często podróż do ciekawych miejsc, by przy okazji zarobić pieniądze pozwalające się utrzymać w danym miejscu. Dlatego coraz częściej można spotkać młodych ludzi pragnących nie tylko rozwijać się zawodowo i pięć po szczeblach kariery w międzynarodowych firmach, ale także pracujących zdalnie z dowolnego miejsca na świecie. Pojawienie się nowych form i uwarunkowań migracji może świadczyć o faktycznym zaistnieniu nowego pokolenia migrantów. Pokolenia, które nie boi się konkurować z pracownikami z innych krajów, a praca jest tylko drogą do realizacji marzeń.

Promowanie mobilności młodych ludzi jest bardzo ważne. Stwarza im szansę rozwoju osobistego, wspiera współpracę międzynarodową i zrozumienie pomiędzy osobami i instytucjami, pozwala doświadczyć współpracy w środowisku odmiennym kulturowo. To z kolei wpływa na szanse zatrudnienia danej osoby i jej zdolności do uczestnictwa w międzynarodowym rynku pracy. Mobilni studenci i młodzi pracownicy przyczyniają się ponadto do internacjonalizacji środowiska akademickiego, jak i przedsiębiorstw, w których pracują lub będą pracować. Poznają inne metody prowadzenia biznesu i jego kulturowe uwarunkowania, które są obecnie tak ważne w prowadzeniu efektywnych działań sprzedażowych. Ponadto, osoby migrujące nawet tymczasowo, po powrocie przyczyniają się do rozwoju społeczeństwa – poprzez pokonywanie stereotypów oraz językowych i kulturowych przeszkód między ludźmi, krajami i kulturami.

Bibliografia

- Andrejczuk M., *Prekariat a „pokolenie Y” – zjawisko prekaryjności młodych pracowników*, „Kultura i Rozwój” 2017, nr 2(3).
- Berkowicz A., Włodarska B., Gurba K., *Mobilność studentów, pracowników naukowych i system punktów kredytowych ECTS – implementacja postulatów bolońskich w polskich szkołach wyższych*, „Zarządzanie Publiczne. Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych UJ” 2011, nr 1(13).
- Biernacka M., *Postawy migracyjne młodzieży akademickiej Białegostoku*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2017, t. XXXI.
- Cabańska J., *Znaczenie imigracji w kształtowaniu dynamiki ludności krajów Unii Europejskiej*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2011, nr 12(261).
- Chmielecka E., *Proces Boloński. Komentarze*, [w:] A. Rozmus (red.), *Poza barierą czasu i przestrzeni*, Wydawnictwo WSiLiZ, Rzeszów 2007.
- Cymanow P., Florek-Paszkowska A., *Ocena potencjału migracyjnego młodzieży z obszarów peryferyjnych Polski południowo-wschodniej*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2013, nr 13.
- Czapiński J., *Młodzi Polacy na progu dorosłości – czy dadzą sobie radę?*, Materiały konferencyjne, Generacja Y – szansa czy konflikt, GM Solutions, Warszawa 2012.
- Dziewięcka-Bokun L., *Unia Europejska przeciw biedzie i ekskluzji społecznej*, [w:] L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska (red.), *Polityka społeczna. Teksty źródłowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2003.
- Kisiel P., *Millennialsi – nowy uczestnik życia społecznego?*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2016, nr 1(14).
- Kopeć K., *Mobilność jako determinanta rozwoju europejskiego obszaru szkolnictwa wyższego*, „Zarządzanie Publiczne” 2019, nr 3(7).
- Kowalewska G., Niezurawska-Zajac J., Rzeczkowski D., *Skłonności społeczeństwa informacyjnego do migracji na przykładzie studentów reprezentujących pokolenie Y – wyniki badań empirycznych*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2018, nr 49.
- Kwiatkowski E., *Bezrobocie*, [w:] R. Milewski, E. Kwiatkowski (red.), *Podstawy ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Matkowska M., *Obraz polskiego emigranta w świetle danych Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2011*, „Studia i Prace WNEiZ” 2014, nr 35, t. 1.

- Miś A., *Kariery ponad granicami*, [w:] A. Pochtowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi na rynkach międzynarodowych*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2016.
- Pujer K., *Poakcesyjne migracje zarobkowe Polaków*, [w:] Homoncik T., Pujer K., Wolańska I., *Ekonomiczno-społeczne aspekty migracji. Wybrane problemy*, Exante, Wrocław 2017.
- Purgał-Popiela J., *Współczesne formy ekspatriacji w rozwoju przedsiębiorstwa na rynkach międzynarodowych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2012, nr 6(89).
- Stosik A., Leśniewska A., *Innowacyjne rozwiązania w zarządzaniu zasobami ludzkimi – perspektywa adaptacji i różnic pokoleniowych.*, „Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2015, nr 39, t. 3.
- Wojnicz L., *Przyczyny migracji Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2016, nr 3.

Akty prawne

Traktat o Unii Europejskiej (Traktat z Maastricht) z 7.02.1992 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30).

Raporty

- ING LEON – Generation Y Banking Audit. Raport*, ING, Warszawa 2018.
- Program Erasmus+ w Polsce. Raport 2014*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2015.
- Program Erasmus+ w Polsce. Raport 2015*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2016.
- Program Erasmus+ w Polsce. Raport 2017*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2018.
- Raport Work Service – Migracje zarobkowe Polaków VII*, Work Service,
www.porp.pl/g2/2018_05/aea3c11fb27aad6eec8e8eb3a2cbe4e5.pdf (online:15.02.2019).
- Raport. Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2017*, GUS, 19 listopad 2018.

Autor
mgr Monika Guzek
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

2. Podstawy teoretyczne do badań nad migracjami Żydów na ziemiach okupowanej Polski podczas II wojny światowej. Typologia migracji wymuszonych i przymusowych w ujęciu teorii przeszkód pośrednich

Anna Bajer

Słowa kluczowe: migracje wymuszone, migracje przymusowe, Żydzi, Holocaust.

Wprowadzenie

W trakcie większości konfliktów zbrojnych dochodziło do masowych migracji ludności. Wtedy, jak napisał Holzer: „prawie wszystkie przemieszczenia mają charakter przymusowy i pozostają w ścisłym związku z wydarzeniami wojennymi”¹. Jedne z największych wędrówek tego typu w dziejach ludzkości odbyły się podczas II wojny światowej, w tym między innymi na ziemiach okupowanej Polski. Ówczesne przymusowe migracje objęły w tym kraju olbrzymi zasięg terytorialny i dotknęły różne grupy społeczne i narodowe².

W opracowaniu omówiono podstawy teoretyczne do badań nad przemieszczeniami Żydów w czasie II wojny światowej. Historycy i demografowie zajmujący się tamtym okresem tworzą klasyfikacje migracji bądź jedynie grupują je według typów ruchów migracyjnych. Takie zestawienie wykonali między innymi Krystyna Kersten i Dariusz Stola w publikacjach na temat migracji przymusowych w trakcie II wojny światowej. W niniejszej pracy stworzono typologię skupiającą się wyłącznie na społeczności żydowskiej. Wydaje się stosowne oddzielenie migracji tego narodu od wojennych wędrówek reszty ludności Polski. Celem publikacji jest zatem ukazanie odmienności tych przemieszczeń, co związane jest ze szczególnymi losami Żydów w okresie Holocaustu. Ponadto należałoby traktować te przymusowe migracje jako element umożliwiający nazistom zagładę.

Inspiracją do napisania niniejszej pracy stała się książka *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1930–1959. Atlas ziem Polski* pod redakcją Witolda Sienkiewicza i Grzegorza Hryciuka. Znalazł się tam rozdział poświęcony żydowskim przemieszczeniom w okresie II wojny światowej autorstwa Bożeny Szaynok i Andrzeja Żbikowskiego. Przybliżono w nim w niezwykle plastyczny sposób ówczesne dzieje migracji tego narodu. Mimo wielu zalet, brakowało w tej publikacji metodycznego podejścia do kwestii samego ruchu migracyjnego. Opisano zjawisko bez rozróżnienia na typy. Uporządkowane podejście do wojennych przemieszczeń zaprezentowała Krystyna Kersten w książce *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej* oraz Dariusz Stola w artykule

¹ J. Holzer, *Demografia*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2003, s. 277.

² A. Pilch, *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1984, s. 451.

pt. *Migracje przymusowe w historii Europy środkowej*. Historycy ci jednakowoż nie skupiali się w swoich publikacjach na tematyce żydowskiej. Wskazane jest zatem stworzenie pracy badawczej koncentrującej się na zagadnieniu migracji przymusowych Żydów we wspomnianym okresie uwzględniając specyfikę Polski.

Migracje wymuszone vs. migracje przymusowe

Punktem wyjściowym dla powstania wspomnianej typologii jest zaproponowane przez Williama Petersena rozróżnienie trzech rodzajów migracji: dobrowolnych (*free*), wymuszonych (*impelled*) i przymusowych (*forced*)³. Wedle tej koncepcji można stopniować masowe przemieszczenia ludności w zależności od udziału w nich czynnika, którym jest ludzka wola. Do migracji dochodzi zatem w trzech typowych sytuacjach: 1) gdy jednostka ma poczucie wolności wyboru (*free*), 2) podczas gdy wywierana jest na nią presja (*impelled*) lub 3) w najbardziej ekstremalnej postaci, kiedy dochodzi do groźby przemocy (*forced*).

Podczas dobrowolnych migracji przyczyną zmiany miejsca zamieszkania jest wola migranta. Może on podjąć decyzje w oparciu na przykład o motyw ekonomiczny. Właśnie chęć znalezienia pracy lub uzyskania wyższego wynagrodzenia jest najczęstszym powodem dobrowolnych migracji. Oprócz podwyższenia standardu życia ludzie decydują się na przeprowadzkę również z powodów rodzinnych, edukacyjnych czy zdrowotnych⁴. Do wyżej wymienionych migracji dochodzi zazwyczaj w czasie pokoju, gdyż wojna z reguły tworzy sytuacje przymusu.

Dwa pozostałe rodzaje przemieszczeń wymienione przez Petersena często nie są rozróżniane przez naukowców w literaturze przedmiotu. Badacze zwykle nie rozpoznają migracji wymuszonych i wpisują je w zakres migracji przymusowych. Jednak kierując się kryterium dobrowolności można je wyszczególnić. W trakcie migracji wymuszonych⁵ ludzie potrafią zachować pewien stopień niezależności, mimo że na ich poczynania mają wpływ utrudniające wydarzenia. Pomimo opresyjnej sytuacji migranci samodzielnie podejmują decyzje o wyjeździe. Migracje przymusowe charakteryzują się natomiast znikomą możliwością wyboru⁶. Człowiek staje się zupełnie podległy zewnętrznemu arbitrażowi⁷, a naciski zastępuje wówczas jawny nakaz.

Problematyczne staje się jednoznaczne rozróżnienie rodzajów migracji występujących niejako po sobie: dobrowolnych od wymuszonych oraz wymuszonych od przymusowych. Petersen dowodzi, że jest to możliwe właśnie w badaniach historycznych i podejmuje, z korzyścią dla poniższej pracy, wątek żydowski. Badacz ten posłużył się przykładem nazistowskich Niemiec, gdzie władze w latach 1933–1938 „zachęcały” Żydów do emigracji poprzez antysemityczne ustawy i akty agresji. Ucieczki z kraju tej grupy ludności były więc wymuszone przez politykę III Rzeszy. Miano przymusowych migracji Petersen nadaje zaś występującym w późniejszym okresie deportacjom ludności i transportom ich do obozów śmierci⁸.

³ W. Petersen, *A general typological of migration*, „American Sociological Review” 1958, t. 23, nr 3.

⁴ W. Małachowski, *Migracje we współczesnym świecie. Implikacje dla Polski*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2010, s. 14-17.

⁵ Najczęściej używana nazwa *impelled migrations* występuje zamiennie ze słowami *underduress*, *reluctant*, *imposed*.

⁶ Stosuje się tu tylko jedną nazwę: *forced migration*.

⁷ A. Kuper, *The Social Science Encyclopedia*, Wydawnictwo Routledge and Kegan Paul, London 1996, s. 923.

⁸ W. Petersen..., *op. cit.*, s. 261.

Odróżnienie kwestii wymuszania od przymusu wydaje się kluczowe dla stworzonej na potrzeby tej pracy typologii żydowskich migracji podczas II wojny światowej w Polsce. Rozróżnianie poszczególnych przemieszczeń ludności może opierać zatem na między innymi kryteriach dobrowolności.

Typologia żydowskich migracji okresu II wojny światowej w Polsce

Biorąc pod uwagę ziemie okupowanej Polski, można wyodrębnić cztery dość charakterystyczne typy migracji przymusowych Żydów w czasie II wojny światowej. Na terenie niektórych miejscowości można wskazać występowanie większości z nich, np. w Wieliczce czy Krakowie.

Pierwszą chronologicznie migracją Żydów w interesującym nas okresie była ucieczka ludności w następstwie kampanii wrześniowej. Uchodźstwo spowodowane wybuchem II wojny światowej miało charakter bardzo chaotyczny i dotyczyło zarówno Polaków, jak i Żydów. Bombardowania przeprowadzane przez lotnictwo niemieckie potęgowały obawy o życie ludności cywilnej. Znaczna liczba osób wybrała na kierunek swojej ucieczki wschód kraju, dostając się pod okupację radziecką. Około 150 tys. osób udało się na Litwę, Węgry, do Łotwy bądź Rumunii⁹.

Gorączkowe przemieszczenia ludności prowadziły szlakiem z miasta na wieś i w przeciwnym kierunku. Wyżej wspomniane wymuszone migracje zostały ujęte w klasyfikacji Krystyny Kersten dotyczącej całego społeczeństwa polskiego i nazwane „wychodźstwem w następstwie kampanii i klęski wrześniowej”¹⁰. Zasadne jest jednak, aby przy okazji tworzenia typologii *stricto* żydowskich migracji, wyszczególnić i opisać odmiennosć losów tej grupy ludzi również w pierwszych miesiącach wojny.

Kolejnym wyróżnionym typem przemieszczeń ludności są przymusowe migracje w następstwie rozporządzeń okupanta o wysiedleniu. Warto wspomnieć, że antysemicka polityka III Rzeszy już przed II wojną światową korzystała z tej metody. W sierpniu 1938 roku unieważniono Żydom legitymującym się zagranicznym paszportem stałe pozwolenia na pobyt w Rzeszy, a w październiku tego samego roku deportowano z Niemiec 17 tys. polskich Żydów w tak zwanej *Polenaktion*¹¹.

Do wysiedleń ludności żydowskiej bez wskazania miejsca nowego osiedlenia dochodziło w początkowym okresie okupacji, gdy nowym władzom zależało na pozbyciu się Żydów z ważnych strategicznie lub administracyjnie terenów. Jednocześnie okupant nie wskazywał konkretnego miejsca docelowego, do którego mieli się udać. Niemieckie rozporządzenia zmusiły zatem Żydów do migracji między innymi z miejscowości zdrojowych i wypoczynkowych. Uzdrowiska były kurortami jedynie dla Niemców. W następstwie nazistowskiej polityki wysiedlania Żydów, na jesień 1940 roku Zakopane, Krynica i Muszyna¹² miały stać się *judenfrei*.

⁹ J. Piskorski, *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 2010 s. 94.

¹⁰ K. Kersten, *Repatriacje ludności polskiej po II wojnie światowej*, Wydawnictwo WPAN, Warszawa 1974, s. 22.

¹¹ M. Fuks, *Z dziejów wielkiej katastrofy narodu żydowskiego*, Wydawnictwo Sorus, Poznań 1999, s. 26.

¹² R. Żebrowski, *Żydzi w Muszynie wobec Holocaustu. Wysiedlenie*, „Almanach Muszyny” 1999, s. 44; *Ze sprawozdania starosty powiatu nowosądeckiego za listopad 1940 roku, o usunięciu całej ludności żydow-*

Następnym wyszczególnionym typem migracji przymusowej były przesiedlenia. W tym wypadku władze niemieckie wskazywały konkretne miejsca docelowe. Jednak prawdziwym celem tej polityki było skoncentrowanie Żydów w jak najmniejszej liczbie miast, a w szczególności ich wydzielonych częściach. Szacuje się, że przed wojną ludność żydowska na terenie Polski zamieszkiwała w około tysiącu różnych miejscowości, w 1942 roku już tylko w pięćdziesięciu czterech¹³. Gettoizacja była nazistowskim narzędziem eksterminacji. Głód, epidemie i egzekucje systematyczne dziesiątkowały ludność z dzielnic zamkniętych. Dodatkowo koncentracja Żydów na małym i ściśle kontrolowanym terenie ułatwiała organizację transportu ludzi do obozów śmierci. Dlatego można uznać, że przesiedlenia do getta były przedostatnim etapem w hitlerowskim planie zagłady.

Kolejnym omawianym typem migracji przymusowej są deportacje do nazistowskich obozów. Warto wspomnieć, że pierwsze obozy koncentracyjne powstały i działały już przed II wojną światową. Dachau, który był obozem „wzorcowym” (*Musterlager*)¹⁴ założono w 1933 roku. Do 1945 roku skoncentrowano w nim około 250 tys. więźniów, z których zginęło ponad 100 tys. Pierwszy obóz natychmiastowej zagłady utworzono znacznie później. W SS-Sonderkommando Kulmhof, znanym także jako Chełmno nad Renem, od końca 1941 roku do kwietnia 1943 roku zamordowano około 310 tys. Żydów¹⁵. Transporty z ludźmi zaczęły tam trafiać jeszcze przed Konferencją w Wannsee¹⁶. Umieszczanie Żydów w obozach koncentracyjnych czy też obozach pracy w dłuższej perspektywie miało ten sam cel, co wysyłanie ich do obozów zagłady. Dramatyczne warunki, wyniszczająca praca i egzekucje miały spowodować śmierć uwięzionych tam Żydów.

Warto również wspomnieć o migracjach przymusowych prowadzonym przez władze radzieckie na wschodzie kraju. Wywózki Żydów w głąb Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) wpisują się zarówno w typ przesiedlenia, jak i deportacji do obozów. Los ten spotykał ludność żydowska, która uciekła podczas kampanii wrześniowej z Polski na tereny pod okupacją rosyjską.

Już na jesieni 1939 roku wysłano 35–40 tys. Żydów z terenów przygranicznych do Republiki Białoruskiej i Ukrainiejskiej. Jednak deportacja, która najbardziej dotknęła tę grupę narodowościową rozpoczęła się w nocy z 28 na 29 czerwca 1940 roku. Ofiarami tej tak zwanej „trzeciej fali deportacji” padli głównie Żydzi określani mianem „bieżeńców” lub „dobrowolców”. Byli to wychodźcy spod okupacji niemieckiej, którzy na początku wojny przedostali się na teren Związku Radzieckiego. Decydowali się oni na ten kierunek ucieczki licząc na dalszą podróż przez Litwę do Szwecji lub do Chin, Japonii czy Palestyny. Niektórzy Żydzi wybrali natomiast ZSRR ze względów politycznych. Do zorganizowania wywózki w czerwcu 1940 roku użyto list rejestracyjnych Żydów, którzy chcieli wrócić do Generalnego Gubernatorstwa¹⁷. Wcześniej, od

skiej z miejscowości uzdrowiskowych w podległym mu powiecie, [w:] T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski (red.), *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów*, Wydawnictwo ŻIH, Warszawa 1957, s. 57.

¹³ *Ibidem*, s. 42.

¹⁴ T. Musioł, *Dachau 1933-1945*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1968, s. 10.

¹⁵ J. Kosiński, *Niemieckie obozy koncentracyjne i ich filie*, Wydawnictwo Kontrast, Stephnskirchen 1999, s. 30.

¹⁶ J. Tomaszewski, *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 324.

¹⁷ T.J. Gross, I. Grudzińska-Gross (wyb. i oprac.), *„W czterdziestym nas Matko na Sibir zesłali...”. Polska a Rosja 1939–1942*, Libra, Warszawa 1990, s. 32.

lutego do maja 1940 roku, trwała akcja repatriacyjna, w trakcie której powróciło na teren pod władzą niemiecką 66 tys. „bieżących” (w tym 1600 Żydów)¹⁸. Reszta ubiegających się o powrót do Generalnego Gubernatorstwa została uznana za niechętnych systemowi i zesłana. Podczas „trzeciej fali deportacji” wywieziono w sumie około 76,7 tys. osób, w tym 64,5 tys. Żydów¹⁹. Większość z nich trafiła do republik we wschodniej części ZSRR, na obszary środkowego biegu Wołgi²⁰, część zaś na środkowy lub północny Ural. Od 14 czerwca 1941 roku ruszyła następna deportacja, w której znajdowała się znacząca liczba osób pochodzenia żydowskiego. W 36-tysięcznej grupie wysłanych do łagrów tak zwanych „kontrewolucjonistów” było około 7 tys. Żydów.²¹ Wywózki organizowane przez władze radzieckie, wykazują podobieństwo zarówno do przesiedleń, jak i deportacji do obozu.

Powstała powyżej typologia przemieszczeń ludności nie wyczerpuje oczywiście wszystkich możliwości, ani nie jest rozłączna. Poszczególne typy migracji są jedynie instrumentami myślowymi przydatnymi do systematyzacji zjawiska. Bywa, że przemieszczenia żydowskich migrantów można przyporządkować do więcej niż jednego typu. Uporządkowanie przemieszczeń ludności w sposób zupełny i rozłączny wydaje się daremne. Wątpliwe jest, aby ująć bogactwo historycznego i demograficznego zjawiska migracji w ścisłe, wykluczające się klasy.

Teoria wypychania i przyciągania Everetta S. Lee

Przedstawione powyżej typy migracji ludności żydowskiej można analizować między innymi z wykorzystaniem modelu przeszkód pośrednich Everetta S. Lee. Na przemieszczenia według tego schematu mają wpływ: czynniki związane z miejscem pochodzenia i przeznaczenia oraz zespół przeszkód pośrednich związanych z odległością, barierami fizycznymi i kosztami podróży (rys. 1). Według tej teorii, aby doszło do migracji, bodźce przyciągające do celu i te wypychające z miejsca zamieszkania muszą przeważać nad przeszkodami natury osobistej i okolicznościami utrudniającymi²². Dodatkowo „musi istnieć dostatecznie mocny argument na rzecz ruchu, żeby przewyciężyć naturalną ociężałość”²³. Przykładowo, Żydzi decydując się opuścić swoje miejsce zamieszkania, gdy było to jeszcze dozwolone, zastanawiali się nad atutami i wadami nowej lokalizacji. Porównywali potencjalne miejsca migracji ze swoim dotychczasowym domem. Oczywiście nie zachodziła tu jedynie trzeźwa kalkulacja, odbiór sytuacji przez różnych migrantów był niejednakowy. Niemniej jednak, analizując konkretne sytuacje, można wyszczególnić przykładowe dominujące motywy postępowania Żydów: większe bezpieczeństwo, lepszą bazę mieszkaniową, czy bliskość rodziny.

¹⁸ S. Ciesielski, G. Hryciuk, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Znak, Toruń 2004, s. 230.

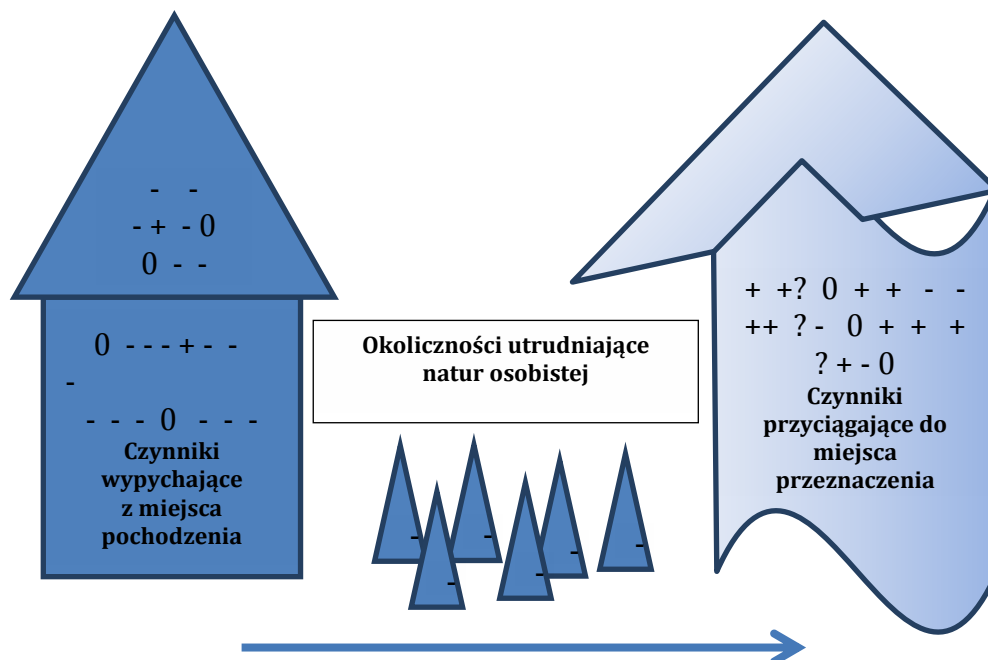
¹⁹ *Ibidem*, s. 233.

²⁰ P. Żaroń, *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1990, s. 130. Były to Republiki Maryjska, Mordwińska, Czuwaskiej i Baszkirska.

²¹ B. Szaynok, A. Żbikowski, *Żydzi*, [w:] W. Sienkiewicz (red.), *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki. Atlas ziem Polski*, Wydawnictwo Demart, Warszawa 2008, s. 108-109.

²² W. Janicki, *Przegląd teorii migracji ludności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2007, vol. 62, s. 285-304; *Migration and remittances. Raport*, A. Mansor The Word Bank, 2006, s. 78, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2007/01/17/000310607_20070117161656/Rendered/PDF/384260Migration101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf (online: 4.04.2019).

²³ E.S. Lee, *Teoria migracji*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1972, z. 3/4, s. 16.

Rysunek 1. Schematyczne przedstawienie teorii wypychania i przyciągania

Źródło: opracowanie własne na podstawie

E.S. Lee, Teoria migracji, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1972, z. 3/4, s. 16.

Wspomniana powyżej teoria, powszechnie nazywana teorią przeszkód pośrednich lub teorią wypychania i przyciągania (*Push and Pull factors*), jest jedną z najbardziej znanych i fundamentalnych teorii socjologicznych dotyczących migracji. Koncepcja ta za najistotniejsze czynniki migracji przyjmuje warunki ekonomiczne, jednak z uwagi na specyfikę przemieszczeń przymusowych to nie sytuacja gospodarcza, lecz polityczna i społeczna będzie stanowić tło do omawianych w tej pracy wydarzeń. Można sobie pozwolić na taką swobodę, ponieważ teoria Lee ma charakter dość ogólny.

Teoria przeszkód pośrednich skupia uwagę badacza na poziomie mikrostrukturalnym indywidualnych decyzji. Oczywiście jest jednak, że należy w tej analizie uwzględnić także poziom makrostrukturalny. Trzeba podkreślić, iż to przede wszystkim antysemitcka polityka III Rzeszy przyczyniła się do przymusowych migracji Żydów. Przebieg tych przemieszczeń kształtowały powody polityczne i społeczne, takie jak prześladowania i dyskryminacja. Przebieg tych przymusowych migracji był wynikiem systemowego przymusu i jednostkowych decyzji. Jednak Od 1941 roku kończy się jakkolwiek wpływ Żydów na ich migracje i rozpoczyna się całkowite poddanie przymusowi stosowanemu przez nazistów.

Wpływ Holokaustu na migracje przymusowe Żydów

Kolejnym celem tej pracy jest ukazanie przymusowych migracji Żydów w czasie II wojny światowej, jako części Holokaustu. Należy w pierwszej kolejności podkreślić aspekt planowy

tego przedsięwzięcia. Naziści zamierzali skoncentrować Żydów na stosunkowo niewielkim terenie, aby móc sprawniej przeprowadzić akcję zagłady. Przymusowe migracje były jedną z metod tzw. „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. Sam szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy – Reinharda Heydrich już we wrześniu 1939 roku pisał w telefonografie, że: „pierwszym założeniem prowadzącym do ostatecznego celu jest koncentracja Żydów w większych miastach”²⁴. Z kolei gubernator dystryktu radomskiego wtórował mu: „przybywających Żydów trzeba trzymać razem, aby móc ich jak najszybciej przesłać dalej”²⁵. Migracje przymusowe były decydującym elementem planu zagłady. To właśnie między innymi za ich pomocą dokonywała się też gettoizacja. Dodatkowo przymusowe przemieszczenia utrudniały utrzymanie się przy zdrowiu i życiu. Żydzi porzucając swoje stałe miejsca zamieszkania tracili nie tylko dach nad głową, dobytek, ale i podstawowe źródło utrzymania. Bieda zaś w owym czasie często doprowadzała do chorób i śmierci głodowej. Stąd migracje przymusowe Żydów, począwszy od wpychania w nędzę, poprzez zamykanie w gettach, aż po końcowe wysyłanie na śmierć, były częściami składowymi planu eksterminacji.

Podsumowanie

Celem opracowania uczyniono zaprezentowanie specyfiki żydowskich migracji wymuszonych i przymusowych, poprzez ich systematyzację i opis. Wyróżniono migracje wymuszone, czyli tzw. ucieczki w następstwie kampanii wrześniowej oraz migracje przymusowe: wysiedlenie, przesiedlenie oraz deportacja do obozu koncentracyjnego/łagru oraz do obozów zagłady. Z uwagi na tragiczny przebieg akcji deportacyjnej, można ją traktować już jako narzędzie mordy. Część osób była zabijana podczas akcji zbiórki, również czasem sam transport stawał się dla wielu śmiertelny.

Zaproponowano, aby analizę przedstawionych typów migracji oprzeć na teorii przeszkód pośrednich Everetta S. Lee i badaniu zbrodniczej polityki nazistów wobec tej grupy narodowej. Dzięki połączeniu zasugerowanej tu typologii migracji i wykorzystując teorię przeszkód pośrednich, praca ta oferuje aparat pojęciowy użyteczny dla dalszych badań już wybranych ruchów migracyjnych w obrębie konkretnych jednostek terytorialnych. Badając źródła historyczne z owego okresu możemy zanalizować i dokonać interpretacji czynników wpychania i przyciągania grup żydowskich uchodźców z danego miejsca i do danego miejsca.

Bibliografia

- Ciesielski S., Hryciuk G., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo WAM, Toruń 2005.
- Fuks M., *Z dziejów wielkiej katastrofy narodu żydowskiego*, Wydawnictwo Sorus, Poznań 1999.
- Gross T.J., Grudzińska-Gross I. (wyb. i oprac.), *„W czterdziestym nas Matko na Sybir zesłali...”*. *Polska a Rosja 1939–1942*, Libra, Warszawa 1990.
- Holzer J., *Demografia*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2003.
- Janicki W., *Przegląd teorii migracji ludności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2007, vol. 62.

²⁴ T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski (red), *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów*, Wydawnictwo ŻIH, Warszawa 1957, s. 26.

²⁵ *Ibidem*, s. 35.

- Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, Wydawnictwo WPAN, Warszawa 1974.
- Kosiński J., *Niemieckie obozy koncentracyjne i ich filie*, Wydawnictwo Kontrast, Stephnskirchen 2005.
- Kuper A., *The Social Science Encyclopedia*, Wydawnictwo Routledge and Kegan Paul, London 2008.
- Lee E.S., *Teoria migracji*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1972, z. 3/4.
- Małachowski W., *Migracje we współczesnym świecie. Implikacje dla Polski*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2010.
- Mansor A. (red.), *Migration and remittances. Raport*, The Word Bank, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2007/01/17/000310607_20070117161656/Rendered/PDF/384260Migratio101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf (online: 14.04.2019).
- Petersen W., *A general typological of migration*, „American Sociological Review”, 1958, vol. 23, no. 3.
- Piskorski J., *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 2010.
- Sienkiewicz W. (red.), *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki. Atlas ziem Polski*, Wydawnictwo Demart, Warszawa 2008.
- Żaroń P., *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1990.

Autor
mgr Anna Bajer
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Instytut Filozofii i Socjologii

3. Ucieczka Żydów z Wieliczki w następstwie kampanii wrześniowej jako przykład migracji wymuszonej w ujęciu koncepcji Everetta Lee

Anna Bajer

Słowa kluczowe: migracje wymuszone, Holocaust, Wieliczka, koncepcja przeszkód pośrednich Everetta Lee.

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie skupia się na analizie żydowskich przemieszczeń w pierwszym półroczu II wojny światowej, na przykładzie Wieliczki. Wśród ludności cywilnej doszło wtedy do ucieczek w następstwie działań zbrojnych. Przemieszczenia ludności cywilnej w wyniku kampanii wrześniowej były migracjami wymuszonymi. Tragiczne okoliczności i obawa o życie zmusiły do opuszczenia miejsca swojego zamieszkania tysiące ludzi. Podejmowali oni wprawdzie sami decyzje o wędrówce, ale robili to pod wpływem zagrażających życiu okoliczności. Żydzi doświadczyli już w tym okresie nie tylko antysemitycznych prześladowań, ale również zorganizowanych mordów. Celem pracy jest ukazanie tego ruchu migracyjnego w oparciu o koncepcję przeszkód pośrednich Everetta Lee. Zastosowano zatem podejście zgodne z ową teorią, aby ukazać przyczyny wypychające i przyciągające migrantów.

Chaotyczne migracje w trakcie działań wojennych we wrześniu 1939 roku

W pierwszych dniach wojny jedną z charakterystycznych grup uchodźców stanowili uciekinierzy z zachodnich ziem Rzeczypospolitej. Liczyli na powstrzymanie ataku nieprzyjaciela przez polskie wojsko, dlatego sami wycofywali się w głąb kraju. Dla nich Małopolska wydawała się już na tyle oddalona od frontu, że uznawali ją za bezpieczną. Przez przypadek, a czasem w związku z powiązaniem rodzinnymi żydowscy uciekinierzy trafiali właśnie do Wieliczki. Potwierdzeniem tego są między innymi słowa Leny Kűchler, która tak jak niektórzy wśród migrantów miała nadzieję, że niemiecka armia nie dotrze do okolic Krakowa:

„1 września 1939 roku, wraz z wybuchem wojny, ja i mój mąż uciekliśmy z Bielska (Śląsk) do domu rodziców w Wieliczce. Łudziliśmy się, że Hitler chce sobie tylko przywrócić Gdańsk i Śląsk i dalej nie pójdzie”¹.

¹ L.Kűchler, *Wieliczka – miasto bez męczyzn*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872-2012*, Żyznowska U., Krzczkowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Siercza 2012, s. 257.

Oprócz tych, którzy uznali Wieliczkę za bezpieczne schronienie z dala od frontu, byli również tacy, którzy to miasto w pierwszych dniach września opuścili. Czynnikiem wypychającym z tej lokalizacji były naloty bombowców. Wieliczka już 1 września 1939 roku została zaalarmowana odgłosami rozpoczętego przez niemieckie wojsko ataku lotniczego na położony w pobliżu Kraków. Reakcją na to ze strony mieszkańców obu miejscowości była między innymi ucieczka. Wieliczanie, którzy początkowo myśleli, że to ćwiczenia lotnicze, wkrótce zdali sobie sprawę z zagrożenia i zaczęli się szykować do opuszczenia miasta. Dodatkowym sygnałem ostrzegawczym przed zbliżającym się wojskiem było bombardowanie torów kolejowych w Wieliczce 4 września 1939 roku. Zginęły podczas niego 32 osoby². Do Wieliczki i przez Wieliczkę ciągnęły tłumy uciekinierów z zaatakowanego Krakowa. Niektórzy Wieliczanie za schronienie wybrali właśnie Kraków, licząc na to, że będzie broniony. Część uchodźców postanowiła ukryć się w pobliskich Wieliczce miastach, między innymi Myślenicach, Bochnii i Tarnowie. Często przebywano tam tylko tymczasowo, parę dni. Tak było między innymi z Sulamit Korn, która wspomina:

„Jak wojna wybuchła byłam z Mamusią i Tatusiem w Wieliczce. Gdy bombardowano uciekliśmy do Tarnowa, ale potem wróciliśmy”³.

Ważnym kierunkiem ucieczki wśród uchodźców z Wieliczki był także wschód kraju. Do samego Lwowa przybyło wówczas około 90 tys. Żydów⁴ a liczba mieszkańców miasta wzrosła dwukrotnie. Przyczyną udania się w tę stronę była zapewne już wcześniej wspomniana obawa przed armią niemiecką oraz nadzieja, że nie dotrze ona do granicy ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Wielu też wśród uciekinierów zdawało się po prostu na instynkt. Trzeba pamiętać, że w tym czasie istotnym bodźcem do przemieszczeń były emocje. To tylko niektóre ze wspomnień wielickich Żydów dotyczące ich drogi na wschód:

„Gdy wybuchła wojna, każdy kto mógł, kto miał konia i wóz, pakował się i uciekał z Wieliczki na wschód, nie tylko Żydzi, Polacy też”⁵.

„Byliśmy zszokowani i przestraszeni, ale prawie instynktownie postanowiliśmy uciekać na wschód”⁶.

Z powyższych wypowiedzi wyłania się obraz mieszaniny uczuć strachu i nadziei, które towarzyszyły migrantom. Zdezorientowani ludzie podążali często tam, gdzie kierował się tłum. Do migracji do Lwowa przyciągały również racjonalne argumenty, takie jak wspomniana już odległość od frontu oraz na przykład wielkość i znaczenie tamtejszej gminy żydowskiej. Przed wojną Żydzi stanowili we Lwowie około 30% mieszkańców miasta. Działała więc tam wspólnota, od której uchodźcy mogli oczekiwać wsparcia⁷.

Nie tylko wymienione wyżej czynniki kierowały Żydów na wschód, lecz czasami też poglądy polityczne. Jeden z Wieliczczan – Chaim Brand tak wspomina swoją decyzję o wyjeździe na

² S. Gawęda, *Okupacja niemiecka w rejonie Wieliczki* ((7 IX 1939–21 I 1945), „Studia Historyczne”, R. XXVI, 1983, R. XXVI, z. 3(102), s. 505.

³ Wspomnienia Sulamita Korn: ŻIH sygn. 301/1112, s. 8.

⁴ Dr Filip Friedman, *Zagłada Żydów lwowskich*, Centralna Żydowska Komisja Historyczna, Łódź 1945.

⁵ I. Birnbaum, *Przeżyłem w ukryciu*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 357.

⁶ U. Shmueli, *My memoir*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 289.

⁷ Dr Filip Friedman..., *op. cit.*

wschód:

„W dość młodym jednak wieku związałem się z organizacjami lewicowymi i doszedłem do wniosku, że kwestię żydowską rozwiązać może tylko ustrój socjalistyczny. Po wybuchu wojny we wrześniu 1939, udałem się (z Wieliczki) na wschód i znalazłem się we Lwowie”⁸.

Kierunek ucieczki ściśle odpowiadał sprecyzowanym przekonaniom tego młodego człowieka. Osobom o poglądach komunistycznych ZSRR jawił się jako kraj urzeczywistniający ich marzenia o równości i bezklasowym społeczeństwie. Wojna tylko ułatwiła im decyzję dotyczącą emigracji. Nie spełniły się wprawdzie pokładane w nowy system nadzieje, ale wielu Żydów ocalało dzięki przebywaniu w trakcie II wojny światowej na terytorium Związku Radzieckiego.

Pozostaje jeszcze przywołać okoliczności, w jakich przebiegały migracje w pierwszych dniach wojny, czyli tak zwany zespół przeszkód pośrednich. Chaotyczna ucieczka nie sprzyjała dobrej organizacji. Występował szereg przeszkód utrudniających wędrówkę. Maria Perlberger-Shmueli wracając pamięcią do tamtych dni mówiła:

„Jakieś rozmowy, narady, uciekać, nie uciekać, i nagle my też, jak i inni, znaleźliśmy się na drodze. (...) Drogi były pełne. Wozy, toboły, konie i tłumy, tłumy ludzi, którzy szli, parli każdy w odmiennym kierunku byle tylko iść, uciekać”⁹.

W panice ludzie często wyruszali przed siebie nawet bez planu, gdzie chcą dotrzeć. Brali najpotrzebniejsze rzeczy, to co dało się unieść lub przewieźć na wozie. W drogę wybrały się całe rodziny wraz z dziećmi i starcami. Ewakuacja przebiegała w niezwykle niebezpiecznych warunkach, gdyż niemieckie samoloty atakowały kolumny uciekających cywilów. Potwierdzają to zapiski Natana Gutmana:

„Samoloty zrobiły jeszcze kilka okrążeń nad nami, po czym zanurkowały i otworzyły ogień do niczego niepodjeżdżających uchodźców. Zewsząd podniósł się do nieba krzyk rannych”¹⁰.

Drogami na południe i wschód ciągnęły wykończone wędrówką tłumy. Braki w zapasach żywności i wyczerpane przez uciekinierów studnie pogarszały jeszcze bardziej warunki ewakuacji¹¹. W związku z tymi licznymi niebezpieczeństwami i trudami migranci często decydowali się na powrót do miejsca, z którego wcześniej uciekli.

Kolejnym po wybuchu wojny ważnym dla wielickich Żydów wydarzeniem było wkroczenie do tego miasta okupanta. Jeszcze 6 września 1939 roku w Wieliczce na rynku stacjonował 10 Pułk Strzelców Konnych, a już następnego dnia do miasta dotarli Niemcy. Weszli oni do Wie-

⁸ Ch. Brand, *Moja droga do Izraela*, [w:] *The Jewish Community of Wieliczka. A memorial book* (praca zbiorowa), The Wieliczka Association in Israel, Tel-Aviv 1980, s. 88-89.

⁹ M. Perlberger-Shmuel, *W chowanego ze śmiercią*, „Więź” 1988, nr 7-8, s. 185.

¹⁰ N. Gutman, *Na wygnaniu w Wieliczce*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 444.

¹¹ J. Piskorski, *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*, PIW, Warszawa 2010, s. 94.

liczki od strony południowej, od wsi Siercza. Niewątpliwie część społeczeństwa polskiego wierzyła, że Niemcy jako naród o „wysokiej kulturze”, będzie postępował w sposób cywilizowany i nie skrzywdzi ludności cywilnej. Niektórzy obawiali się barbarzyństwa okupanta. Przemarsz wojsk niemieckich przez Wieliczkę wywołał popłoch wśród mieszkańców, a w szczególności Żydów. Ponieważ szerzyły się pogłoski o mordowaniu żydowskich mężczyzn, już od pierwszych dni wojny przeczuwano prześladowania tej grupy ludności. Ci, którzy znali ideologię nazistowską, słyszeli o obozach koncentracyjnych i Nocy Kryształowej, często decydowali się na ucieczkę¹². Najlepszym potwierdzeniem obaw ludności żydowskiej będzie przywołanie słów ocalałych Żydów:

„(...) mówiono, że młodzi Żydzi są w największym niebezpieczeństwie, (Zygmunt) uciekł na wschód”¹³.

„Było mniemanie, że Niemcy niczego złego nie zrobią kobietom i dzieciom, ale żydowscy mężczyźni są zagrożeni”¹⁴.

We wspomnieniach tych Wieliczzan ujawnia się obawa o prześladowania na tle rasowym. Wyraża się w nich również jednak jakaś nadzieja, że nazisci oszczędzą, chociaż kobiety i dzieci. Na skutek podobnych obaw miasto w przeciągu paru dni zupełnie się wyludniło. Tekstem, który najlepiej obrazuje sytuację w Wieliczce w pierwszych dniach II wojny światowej są wspomnienia Leny Küchner zatytułowane *Wieliczka – miasto bez mężczyzn*. Autorka przywołuje w nich sytuację masowej ucieczki Żydów z Wieliczki. Jedynie kobiety, dzieci i garstka około czterdziestu mężczyzn została w tym mieście. W przeciągu następnych miesięcy uciekinierzy wracali powoli do domów, ale w pierwszych tygodniach niemieckiej okupacji władzę w tymczasowym Judenraicie musiały sprawować Żydówki.

Obawy żydowskich mężczyzn nie okazały się bezpodstawne. Okupant po przybyciu do Wieliczki rzeczywiście rozpoczął od wyselekcjonowania osób pochodzenia żydowskiego. Żołnierze Wehrmachtu spędzili ich następnie do tak zwanych robót publicznych polegających na zamiataaniu Rynku i zbieraniu rękami końskiego łajna¹⁵. Oprócz tego upokorzenia Żydzi znosili również obelgi i przemoc fizyczną¹⁶.

Pogrom Żydów z Wieliczki 12 września 1939 roku

Zaledwie po pięciu dniach od wejścia do Wieliczki okupanta doszło do eskalacji przemocy i przymusowe porządkowanie Rynku zakończyło się zbiorowym morderstwem. 12 września 1939 roku¹⁷ grupa nowo przybyłych do Wieliczki SS-manów zażądała od magistratu listy żydowskich mieszkańców tej miejscowości i na jej podstawie zwołała sprzątanie Rynku. Wspomniani

¹² M. Fuks, *Z dziejów wielkiej katastrofy narodu żydowskiego*, Wydawnictwo Sorus, Warszawa 1999, s. 37.

¹³ N. Kleinberger, *Nie potrafiłem cieszyć się wyzwoleniem*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 347.

¹⁴ U. Shmueli, *Seine Kampf albo ewolucja Holocaustu*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 289.

¹⁵ M. Zellner, *Opis zbrodni niemieckich w Wieliczce w okresie od 6 września do końca 1942 roku*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 243.

¹⁶ N.N., *Protokół przesłuchania Józefa Prokopa*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 254.

¹⁷ Data ta przez świadków przytaczana jest też często jako dwa dni przed świętem Rosz Haszana 5700 roku kalendarza żydowskiego. W publikacji *Wieliczanie na opisanych fotografiach*, Wydawnictwo Żyznowski, Siercza 2009, s. 161. Żyznowski twierdzi, iż było to dzień wcześniej. Wskazuje na to odbywanie się dni targowych w poniedziałki, a ten dzień wypadł 11 września. Zaś we wspomnieniach Jakuba Tiles odnośnie

żołnierze należeli do formacji SS-Totenkopftruppe¹⁸, zwanej też Oddziałem Trupiej Główni. Na swoich czarnych mundurach nosili bowiem odznaki w jej kształcie. Dowódcą tej grupy operacyjnej był Udo von Woysch. Formacja ta została powołana przez Heinricha Himmlera 3 IX 1939 roku, aby „rozbroić i pokonać polskie bandy poprzez egzekucje i aresztowania”¹⁹, ale brała udział również w pogromach Żydów.

Esesmani zaczęli od przeszukiwania domów, a w tropieniu ukrywających się Żydów pomagał im jeden z *volkdeutschow*²⁰. W sumie zebrano na Rynku Górnym 32 mężczyzn. Następnie naziści rozkazali spędzonym Żydom sprzątać płytę rynku. Był to rodzaj makabrycznego „przedstawienia”, podczas którego kazali swoim ofiarom śpiewać i tańczyć. Obcinali też ortodoksom brody, popychali i bili²¹. Na opublikowanej w książce *Żydzi Wieliczki i Klasna* fotografii z tego wydarzenia widać zamiatających religijnych Żydów pod eskortą żołnierzy. Są otoczeni przez zgromadzonych wokół mieszkańców Wieliczki²². Potem esesmani ustawili Żydów w jednym rzędzie i mierząc z karabinów wpędzili do ciężarówki. Wywieźli ich do pobliskich Pawlikowic, a następnie rozstrzelali²³. Personalia prawie wszystkich zamordowanych są znane²⁴. Byli wśród nich często członkowie jednej rodziny: syn i ojciec, czy teść i zięć. Ciała ofiar przewiozły i pochowały na cmentarzu na Klasnie żydowskie kobiety, które pozostały w mieście. Szybko rozniosła się wieść o tym morderstwie. W Krakowie i okolicach ostrzegano się nawzajem przed powrotem do Wieliczki. Zapewne dlatego żydowscy mężczyźni nieśpiesznie wracali do tego miasta jeszcze przez parę miesięcy uznając je za niebezpieczne.

Na emigrację z Wieliczki miała również wpływ ewakuacja Wojska Polskiego oraz polskiego rządu do Rumunii. Kolejnym czynnikiem mobilizującym do ucieczki we wrześniu 1939 roku było naśladownictwo postępowania władz Rzeczypospolitej. 17 września 1939 roku wydano rozkazy ewakuacji dowództwa Wojska Polskiego i rządu do Rumunii. Prezydent Ignacy Mościcki w swojej proklamacji do narodu polskiego przekonywał, iż poprzez opuszczenie kraju „ratują i chronią symbole Rzeczypospolitej i źródła konstytucyjnej władzy”²⁵, rodakom radził zachować siłę ducha. Wielu jednak odebrało tę sytuację jako impuls do własnej ucieczki. Henryk Schönker w swojej książce wspomina, iż cywile: „[z] pogardą patrzyli na tych, którzy tyle przyrzekli

rozstrzelania, pojawia się przeddzień święta Rosz Haszana 5700 roku kalendarza żydowskiego, czyli 13 września 1939 roku. Jednak większość wspomnień podaje datę 12 września 1939 roku i jest ona przyjęta przez historyków.

¹⁸ M. Zellner, *Opis zbrodni*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 243.

¹⁹ J. Bohler, *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009, s. 228.

²⁰ Pawła Mazurowskiego jak podaje Michał Zellner, bądź Kopyry jak podaje Nathan Kleinberger.

²¹ S. Srebro, *O zgrozie i okropnościach, których dopuścili się naziści*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 265.

²² We wspomnieniach Sydy Srebro pojawiają się zarzuty, iż widzowie tego wydarzenia czerpali przyjemność z oglądania poniżenia Żydów.

²³ W swoich zeznaniach Syda Srebro i Józef Prokop podają dokładniej miejsce rozstrzelania. Wskazują Taszyce, które od końca XIX wieku są częścią wsi Pawlikowice.

²⁴ Byli to: Orbrach ojciec, Orbrach syn, Jakub Armer, Józef Armer, Samuel Buchstahl, Samuel Bajor, Schmelke Blumenfeld, Hershel Blumenfeld, Abraham Goldberg, Moshe Goldberg, Izaak Gerber, Jakub Gross, Samuel Gross, Samuel Dancig, Pinhas Hendler, Abraham Hendler, Abraham Heler, Jakub Waldman, Naftali Waldman, Wiśnicki, Moshe Wimer, Abraham Melcer, Józef Poremba, Meir Falk, Józef Falk, Moshe Fisher, Leibish Kornhauser, Aron Kriger, Moshe Kaner, Stern ojciec, Stern syn, NN. W Żyznowski, *Wieliczanie na opisanych...*, *op. cit.*, s. 161.

²⁵ Proklamacja prezydenta R.P. Mościckiego do narodu polskiego, http://www.pilsudski.org/archiwa/skan_powiekszenie.php?pic=701-009-001-069.jpg&title=%20Strona%2069 (online: 4.04.2019).

a uciekali pierwsi”²⁶. Ewakuacja wojska i przedstawiciele rządu upewniła w postanowieniu migracji tych, którzy się jeszcze wahali. Wielu zaś dopiero podsunęła pomysł emigracji.

Powroty Żydów do Wieliczki w 1939 roku

Po wrześniu 1939 roku nastąpiło okresowe ustabilizowanie sytuacji w Wieliczce. Żydzi zaczęli powoli przybywać do tego miasta. Ich powroty rozpoczęły się na początku października 1939 roku i trwały do początków 1940 roku. Zmniejszenie dynamiki przemieszczeń trwało aż do wiosny 1940 roku. Uczestnik tamtej migracji, Jakub Tiles odnotował, że:

„Wszyscy ze strachu puciekali. Wrócili dopiero po święcie Sukkot”²⁷.

Według kalendarza żydowskiego Sukkot wypada między 15 a 21 dniem miesiąca Tiszri. W 1939 roku Święto Namiotów zakończyło się 4 października. Według wspomnień Jakuba Tilesa, od tego dnia zaczęli powracać do Wieliczki Żydzi. Mężczyźni często ukrywali się jeszcze, aby nie wpaść w ręce okupanta, więc w mieście utworzono gminę żydowską złożoną wyłącznie z Żydówek. Nie były to ochotniczki, ten judenrat tworzyły zastraszone przez okupanta kobiety²⁸.

Po chaotycznych przemieszczeniach pierwszego miesiąca wojny nastąpił czas powrotów. Większość z przybywających wówczas do Wieliczki Żydów decydowała się na ten kierunek ze względu na pozostawioną w mieście rodzinę. Tęsknota za bliskimi, czy chęć niesienia im pomocy w tych trudnych czasach były jednymi z czynników przyciągających do miasta. Między innymi na fali migracji motywowanych chęcią łączenia rodzin, powrócili do Wieliczki żydowscy mężczyźni.

Nie bez znaczenia była również zła sytuacja ekonomiczna migrantów. W miejscu pochodzenia Żydzi mieli często możliwość powrócenia do poprzedniego domu oraz warsztatu pracy. Wywodzący się z Wieliczki Natan Kleinberg po latach wspominał:

„3 lub 4 września 1939 roku całą rodziną uciekliśmy z Wieliczki do Krakowa, jednak po kilku tygodniach wróciliśmy. Sklep przy ulicy Legionów zamieniliśmy na mieszkanie i wynajęliśmy uciekinierom z Krakowa: czynsze za ich wynajem pozwoliły się nam utrzymać”²⁹.

Natan Kleinberg wyjawia motywy, które towarzyszyły mu podczas tej migracji. Istotnym czynnikiem przyciągającym do Wieliczki była sytuacja bytowa. Rodzina tego mężczyzny posiadała w Wieliczce zarówno pewne miejsce zamieszkania, jak i źródło dochodu. Decydując się na pozostanie w Krakowie, skazywaliby się na problemy lokalowe i brak pieniędzy.

O ile Wieliczka w pierwszym roku wojny była zapewne spokojniejszym miejscem i nie obo wiązywało w niej tyle restrykcji, co w Krakowie, to również tam Żydów dotknęły różne przykrości. Ludność żydowska od początku podlegała szczególnym przepisom. Reinhard Heydrich

²⁶ H. Schönker, *Dotknięcie anioła*, Wydawnictwo Karta, Warszawa 2005, s. 22.

²⁷ J. Tiles, *Świadectwo historyczne*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 270.

²⁸ L. Kűchler, *Wieliczka – miasto bez męzczyzn*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 260.

²⁹ *Wspomnienia Natana Kleinberga*, [w:] *Wieliczanie na opisanym fotografiach*, Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2009, s. 148.

– Szef RSHA³⁰ w telefonogramie z 21 września 1939 roku do dowódców Policji Bezpieczeństwa nakazał, na zajętych przez Niemców obszarze, powoływanie Rad Starszych w każdej gminie żydowskiej. Miały składać się z maksymalnie 24 mężczyzn tzw. osobistości i rabinów. Pod groźbą „najstrzejszych sankcji” powinni oni wykonywać polecenia okupanta. Nadrzędnym zaś celem, który wskazał Reinhard Heydrich, było wykorzystanie judenratów do przeprowadzenia koncentracji ludności żydowskiej.

„Rady starszych należy powiadomić o terminach i możliwościach ewakuacji oraz o trasach ewakuacyjnych. Trzeba je następnie obarczyć osobistą odpowiedzialnością za ewakuację Żydów z prowincji”³¹.

W Wieliczce z powodów wcześniej wspomnianych nie udało się utworzyć jednak judenratu złożonego z mężczyzn. Powstał za to jego kobiecy odpowiednik zwany Komitetem Kobiet Żydowskich. Pierwszym jego zadaniem było zebranie daniny dla okupanta. Kontrybucja wynosiła 8 tysięcy złotych, a Żydówki musiały ją ściągnąć w dość krótkim terminie. W październiku 1939 roku judenrat ten wpłacił do kasy miasta tak zwany „dobrowolny dar” w ratach po 3000 i 2500 złotych³². Dodatkowo obarczono je odpowiedzialnością za zebranie z żydowskich mieszkań: mebli, pościeli, zastawy stołowej i naczyń kuchennych³³.

Z upływem czasu do miasta zaczęli powracać mężczyźni i im powierzono przewodzenie w gminie żydowskiej. Urzędową władzę sprawował zaś nad nimi niemiecki komisarz miejski zwany Stad-Komissar – przedstawiciel starostwa powiatowego³⁴. Wspomniany judenrat powstała 28 listopada 1939 roku³⁵. Pod kierownictwem dr Ludwika Steinberga i jego zastępcy dr Ludwika Landaua pracowało w nim w sumie 12 osób³⁶. Chociaż w wielu miejscowościach Żydzi mieli negatywny stosunek do władz gminy, opinie o tej Radzie Starszych były bardzo pozytywne. W wielickim judenracie zasiadały osoby honorowe i rzeczywiście troszczące się o gminę.

W Wieliczce obowiązywały także i inne zarządzenia władz Generalnego Gubernatorstwa. Już od grudnia 1939 roku nakazano Żydom noszenie opasek z Gwiazdą Dawida³⁷. Szeroka na 10 centymetrów biała opaska z błękitną gwiazdą syjońską noszona na prawym ramieniu miała za zadanie izolować i stygmatyzować tę grupę. Aby zgłębić finansowo Żydów, nad wszelkimi przedsiębiorstwami ustanowiono aryjskich zarządców zwanych Treuhandlerami, a sklepy należące do żydowskich właścicieli oznaczono³⁸. Olbrzymią bolączką dla ludności żydowskiej były także wszelkie prace przymusowe, w których zgodnie z rozporządzeniem Friedricha Krugera musieli brać udział Żydzi na terenie całego Generalnego Gubernatorstwa (dalej GG).

³⁰ Reichssicherheitshauptamt, tłum. Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy.

³¹ T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski (red), *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów*, Wydawnictwo ŻIH, Warszawa 1957, s. 27.

³² APwK 29/17/268, Stadtverwaltung In Wieliczka 1939-1940.

³³ M. Zellner, *Opis zbrodni*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 246.

³⁴ I. Pawłowska, *Spoleczeństwo Wieliczki w czasie drugiej wojny światowej*. „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 2001, t. 21, s. 207.

³⁵ Zgodnie z rozporządzeniem o utworzeniu judenratów.

³⁶ I. Pawłowska, *Spoleczeństwo Wieliczki...*, *op. cit.*, s. 225.

³⁷ „Goniec Krakowski”, 21 listopada 1939, nr 21, s. 3: „Wszyscy Żydzi w wieku od 12 lat, muszą począwszy od dnia 1 grudnia br. nosić poza obrębem swojego mieszkania – widoczne odznaki”.

³⁸ I. Pawłowska, *Spoleczeństwo Wieliczki...*, *op. cit.*, s. 225.

Poza tymi nakazami wydano jeszcze w 1939 roku w GG także szereg antyżydowskich zakazów. Zamknięto synagogi, więc wieliccy Żydzi zbierali się na modlitwy w prywatnych domach. U rodziny Attermanów i Grossów powstały prywatne bożnice³⁹. Ponieważ dzieciom zabroniono uczęszczać do szkoły, utworzono tajne komplety⁴⁰.

Oprócz zarządzeń władz niemieckich, mieszkańcom Wieliczki dokuczały również wszelkie oddolne „inicjatywy” nazistów przebywających w tym miasteczku. W pierwszych miesiącach okupacji grabili oni żydowskie domostwa oraz warsztaty pracy. Jedna z Wieliczank zanoowała:

„Tam Niemcy rozpoczęli zaraz swoją «robotę». Rabowali i plądrowali sklepy żydowskie, mieszkania”⁴¹.

Te antysemitki wystąpienia miały na celu zarówno wzbogacenie się Niemców, jak również szkodenie Żydom. Prerażone ofiary tych napaści zaczęły zdawać sobie sprawę, że są bezsilne i nie chroni ich żadne prawo.

Podsumowując, należy stwierdzić, że migracje w następstwie kampanii wrześniowej dzielą się na dwa okresy. Najpierw doszło do chaotycznej ucieczki, ściśle związanej z działaniami wojennymi. Żydowska ludność tego miasta doświadczyła też wstrząsającego zdarzenia, mordu na swoich współbraciach. W owym czasie podobne tragedie wydarzyły się w wielu innych miejscowościach⁴². Przykład Wieliczki ilustruje położenia tej grupy ludności. Następnie, w październiku 1939 roku sytuacja zaczęła się stabilizować, a żydowscy uciekinierzy, mimo obaw, powracali do domów. Olbrzymi ruch migracyjny w kierunku miasta pochodzenia trwał przez kolejne 3 miesiące, do początku 1940 roku. Po tym okresie chwilowo ustała masowość owych przemieszczeń. Kolejni liczni uchodźcy dotarli do Wieliczki dopiero za pół roku. Migracja ta miała jednak już inny charakter i dlatego nie została omówiona w tym opracowaniu.

Podsumowanie

W pracy omówiono poszczególne czynniki wypychające i przyciągające Żydów do Wieliczki zgodnie z teorią przeszkód pośrednich Everetta Lee. Bodźcem do opuszczenia tego miasta był strach przed zbliżającym się frontem i morderstwa dokonywane przez żołnierzy. Kolejnym czynnikiem wypychającym była powszechność ucieczek w owym czasie, zadziałał zapewne efekt tłumu. Żydzi masowo zmierzali w kierunku wschodnim i południowym, tak jak reszta Polaków. Emocje zatem wzięły górę nad racjonalnymi decyzjami, stąd chaotyczność ucieczek. Na decyzję o wyjeździe miały też wpływ – zgodnie z koncepcją Lee – okoliczności utrudniające migracje,

³⁹ I. Birnbaum, *Przeżyłem i uciekłem*, [w:] *Żydzi Wieliczki*, s. 358.

⁴⁰ „Chodziłem do szkoły powszechnej zwanej Bednarką, ale po wybuchu wojny przestałem, ponieważ Żydom tego zabroniono (...). Chodziłem do tajnej szkoły, zdaje mi się przez rok. Mieściła się ona w jednym z mieszkań na Rynku Górnym – jeden pokój zamieniony na klasę; siedzieliśmy tam wokół stołu godzinie dziennie: nauczycielka nazywała się Kronfeld”, *Wspomnienia Natana Kleinberga*, [w:] *Wieliczanie na opisanym...*, *op. cit.*, s. 148.

⁴¹ *Wspomnienia Zyslowitza Tauba*, ŻIH sygn. 301/1120, s. 5.

⁴² J. Bohler, *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce...*, *op. cit.*, s. 229-230. Ofiarami tej samej grupy operacyjnej von Woyrscha padły grupy ludności żydowskiej na trasie przemarszu z Górnego Śląska do Małopolski. Naziści ci w Będzinie 7 września spalili synagogę i rozstrzelali ludność żydowską. W Dynowie 14 września zamordowali 170 Żydów, w Przemyślu od 16 do 19 września dokonali masakry ponad 500 Żydów.

takie jak: koszty podróży, bombardowania dróg czy kłopoty z transportem. Czynnikiem przyciągającym do Wieliczki okazała się sytuacja ekonomiczna i mieszkaniowa panująca w Wieliczce. Powracający Żydzi decydowali się na ten krok również z uwagi na więzy rodzinne. Czuli się bezpieczniej wśród najbliższych, a także sami chcieli im pomóc.

Koncepcja Lee okazała się więc niezwykle przydatna podczas analizy ucieczek Żydów z Wieliczki w następstwie kampanii wrześniowej. Jej wykorzystanie pozwoliło usystematyzować według czynników bardzo skomplikowany ruch migracyjny. Potwierdza się również, że nawet w sytuacji migracji wymuszonej istotne są motywy migrantów.

Bibliografia

- Birnbaum I., *Przeżyłem i uciekłem*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Bohler J., *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.
- Brand Ch., *Mojadroga do Izraela*, [w:] *The Jewish Community of Wieliczka. A memorial book* (praca zbiorowa), The Wieliczka Association in Israel, Tel-Aviv 1980.
- Friedman Filip Dr, *Zagłada Żydów lwowskich*, Centralna Żydowska Komisja Historyczna, Łódź 1945.
- Fuks M., *Z dziejów wielkiej katastrofy narodu żydowskiego*, Wydawnictwo Sorus, Warszawa 1999.
- Gawęda S., *Okupacja niemiecka w rejonie Wieliczki (7 IX 1939–21 I 1945)*, „Studia Historyczne”, R. XXVI, 1983, R. XXVI, z. 3(102).
- Gutman N., *Na wygnaniu w Wieliczce*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Kleinberger N., *Nie potrafiłem cieszyć się wyzwoleniem*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Kleinberg N., *Wspomnienia*, [w:] *Wieliczanie na opisanych fotografiach*, Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2009.
- Korn S., Wspomnienia: ŻIH sygn. 301/1112.
- Küchler L., *Wieliczka – miasto bez mężczyzn*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Mościcki I., Proklamacja prezydenta R.P. Mościckiego do narodu polskiego, http://www.pilsudski.org/archiwa/skan_powiekszenie.php?pic=701-009-001-069.jpg&title=%20Strona%2069 (online: 4.04.2019).
- N.N., *Protokół przesłuchania Józefa Prokopa*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Pawłowska I., *Spółczesność Wieliczki w czasie drugiej wojny światowej*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 2001, t. 21.
- Perlberger-Shmuel M., *W chowanego ze śmiercią*, „Więź” 1988, nr 7–8.
- Piskorski J., *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 2010.
- Schönker H., *Dotknięcie anioła*, Wydawnictwo Karta, Warszawa 2005.
- Shmueli U., *My memoire*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Wydawnictwo Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Shmueli U., *Seine Kampf albo ewolucja Holocaustu*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Srebro S., *O zgrozie i okropnościach, których dopuścili się naziści*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.
- Tiles J., *Świadectwo historyczne*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.

Zellner M., *Opis zbrodni niemieckich w Wieliczce w okresie od 6 września do końca 1942 roku*, [w:] *Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012*, Żyznowska U., Krzeczowska A. (oprac.), Wydawnictwo Żyznowski, Sierca 2012.

Zyslowitza T., *Wspomnienia*, ŻIH sygn. 301/1120.

Autor
mgr Anna Bajer
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Instytut Filozofii i Socjologii

4. Etyczne aspekty badań z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej

Patrycja Szarek-Iwaniuk

Słowa kluczowe: etyka w badaniach, geografia społeczno-ekonomiczna, etyka w nauce, gospodarka przestrzenna.

Wprowadzenie

Prowadzenie badań naukowych wiąże się z problemem etyki badań naukowych (standardów etycznych w pracy naukowej). Obejmuje ona etyczne aspekty czynności badawczych, które wykonywane są w ramach nauki. Jej celem jest ustalenie reguł, jakimi (z etycznego punktu widzenia) kierować się winni naukowcy¹. Najprościej rzecz ujmując – naukowiec odpowiedzialny jest za wiarygodność i prawdziwość badań, a co za tym idzie – rzetelność i etykę w ich prowadzeniu.

Bardzo ważne jest miejsce etyki i ochrony własności intelektualnej w nauce, prowadzeniu badań i dążeniu do wiedzy. Etyka w badaniach wiąże się z rzetelnością i odpowiedzialnością za prowadzone badania. W badaniach geograficznych wykorzystywany jest szereg metod badawczych wymagających od badacza zaangażowania i odpowiedzialności, ale również etycznego postępowania w celu zapewnienia największej wiarygodności i rzetelności prowadzonych badań i uzyskanych wyników. Niezwykle istotne, nie tylko z punktu widzenia badacza nauk z zakresu geografii i gospodarki przestrzennej, ale również wszystkich innych dyscyplin naukowych, jest zapewnienie jak największej wiarygodności, zaprojektowania takich narzędzi badawczych i wykorzystanie takich metod badań, aby wnioski były jak najdokładniejsze i najbardziej rzetelne oraz obiektywne.

Celem publikacji jest zaprezentowanie etycznych aspektów w badaniach z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej ze szczególnym uwzględnieniem etycznego i rzetelnego podejścia w badaniach prowadzonych za pomocą metod statystycznych i kwestionariuszowych, a także tworzenia opracowań planistycznych.

Etyka w badaniach geograficznych i gospodarce przestrzennej

W geografii społeczno-ekonomicznej oraz gospodarce przestrzennej stosowane są zarówno ilościowe, jak i jakościowe metody badań. Wymagają one odpowiedniego przygotowania merytorycznego badacza, jak również wykorzystania szeregu narzędzi badawczych. W badaniach z zakresu geografii i gospodarki przestrzennej wykorzystywane są m.in. metody statystyczne

¹ W. Galewicz *O etyce badań naukowych*, „Diametros” 2009, nr 19, ss. 48-57.

i matematyczne, metody kwestionariuszowe, kartograficzne, przeglądowe, badania, pomiary i inwentaryzacje prowadzone w terenie i wiele innych. Wszystkie wymienione, w celu zapewnienia wysokiej jakości prowadzonych badań, wymagają postępowania rzetelnego oraz etycznego. Tylko rzetelnie przygotowane opracowania planistyczne, projekty i publikacje mogą stanowić skuteczne narzędzia planowania i kształtowania przestrzeni. Rzetelne, dokładne i sumienne tworzenie opracowań planistycznych i publikacji naukowych jest obowiązkiem projektantów, planistów a także naukowców, którzy badania powinni wykonywać zgodnie z etyką zawodową.

Z uwagi na częste wykorzystywanie danych statystycznych, tworzenie opracowań planistycznych i projektów, prowadzenie badań z wykorzystaniem analiz przestrzennych, licznych działań matematycznych itp. w pracach naukowych i badawczych z zakresu geografii i gospodarki przestrzennej, można mówić o dużej dozie wkładu własnego i samodzielności badacza. W dużej mierze są to prace opierające się o wyniki badań i analiz prowadzonych przez autorów oraz omówienie płynących z badań wniosków, a także przedstawienie rekomendacji.

Prowadzenie badań wiąże się niejednokrotnie z wykorzystaniem istniejących wyników, publikacji czy opracowań w celu dokonania przeglądu literaturowego, zapoznania się z aktualnym stanem wiedzy na dany temat czy poznaniem trendów bądź prób rozwiązań podobnego problemu. Wykorzystanie istniejących opracowań/wyników jest nierozdzielnie związane z koniecznością respektowania prawa własności intelektualnej osób trzecich. Przy cytowaniu należy zwrócić uwagę, że:

- fragment cytowany musi być wyróżniony tak, aby nie pojawiały się wątpliwości, co do tego, która część treści jest zacytowana, a która stanowi własność autora;
- cytat musi być oznaczony poprzez podanie danych autora i źródła;
- cytowania winny być uzupełnieniem istniejącej autorskiej pracy badacza.

Istotny problem stanowi tzw. autoplagiat – wielokrotne wykorzystywanie własnych tekstów, bez jakiegokolwiek wzmianki o fakcie, że były już wykorzystywane². Wysoko nieetycznym postępowaniem w badaniach naukowych jest brak rzetelności i niedbalstwo, które wyrażają się poprzez nieprofesjonalne prowadzenie badań, powierzchowne i niedokładnie prowadzone analizy i wnioskowanie czy niestaranne redagowanie publikacji³. Niezależnie od stosowanych metod badawczych, obowiązkiem badacza, zapewniającym wiarygodność i rzetelność prowadzonych badań jest właściwa interpretacja wyników badań i „nienaginanie” rzeczywistości. Bardzo ważne, z etycznego punktu widzenia, jest poczucie odpowiedzialności badacza za każdy etap przeprowadzonych badań.

Badania statystyczne

Głównymi źródłami danych statystycznych w geografii społeczno-ekonomicznej oraz gospodarce przestrzennej są dane pozyskiwane z ogólnodostępnych baz (np. Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego), wyniki prowadzonych analiz matematycznych, statystycznych i przestrzennych z wykorzystaniem oprogramowania komputerowego i Systemów Informa-

² P.K. Oleś, *O niektórych etycznych i nieetycznych obrzeżach uprawiania nauki*, „Nauka” 2007, nr 4, ss. 19-34.

³ J. Hartman (red.), *Rzetelność w badaniach naukowych oraz poszanowanie własności intelektualnej*, Brozura Informacyjna Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2012.

cji Geograficznej (GIS), badania terenowe, badania kwestionariuszowe i wiele innych. W przypadku badań statystycznych niezwykle istotne jest podanie źródła danych pierwotnych. Prowadzenie analiz i interpretacja wyników musi odbywać się z należytą starannością i dokładnością ze względu na przetwarzanie niejednokrotnie znacznego zbioru danych i możliwość popełnienia błędu. Bardzo ważną rolę odgrywa odpowiednie przygotowanie procedur badawczych, jak również merytoryczne przygotowanie badacza. Należy również zwrócić uwagę na odpowiednie zabezpieczenie niektórych danych oraz zapewnienie poufności – w szczególności danych, które nie są ogólnodostępne bądź zawierają informacje wrażliwe, danych osobowych oraz danych powszechnie nieudostępnianych. Etyczne podejście do badań statystycznych i matematycznych opartych na różnych źródłach danych i przetwarzaniu ich dużej ilości nierozzerwalnie wiąże się z koniecznością prowadzenia badań z należytą starannością. W innym wypadku otrzymane wyniki mogą być niewiarygodne, a to podważa sens prowadzonych analiz oraz prawdziwość i przydatność uzyskanych wyników.

Badania społeczne

W badaniach z udziałem społeczeństwa często pojawia się dyskusja dotycząca granic docieklivosti badacza, poufności danych, zapewnienia anonimowości oraz rzetelności badań na każdym etapie ich prowadzenia. Łatwy dostęp do Internetu stanowiącego źródło wielu różnych opinii, możliwość przeprowadzenia szybkich i prostych ankiet internetowych, nieprzemyślane i spontaniczne działania badacza powodują, że wyniki prowadzonych badań mogą być oderwane od rzeczywistości, niedokładne i niewiarygodne. Dbałość o dane osobowe oraz dane wrażliwe jest szczególnie ważna w świetle wejścia w życie rozporządzenia o ochronie danych osobowych (RODO⁴).

W publikacjach naukowych, projektach, opracowaniach planistycznych czy strategicznych związanych z geografją (zwłaszcza społeczno-ekonomiczną) oraz gospodarką przestrzenną wykorzystywane są badania społeczne. Wśród nich badania kwestionariuszowe (z wykorzystaniem ankiet), umożliwiające poznanie poglądów i opinii na dany temat. Partycypacja społeczna jest niezwykle istotna w tworzeniu przestrzeni sprzyjającej mieszkańcom, wprowadzaniu zmian w przestrzeni publicznej czy tworzeniu nowych projektów i planów zagospodarowania przestrzennego. Nowoczesne badania społeczne wykorzystywane w naukach przyrodniczych wiążą partycypację społeczną z lokalizacją zjawisk i obiektów na mapach z wykorzystaniem Systemów Informacji Geograficznej oraz badań prowadzonych *online*. Etyczne podejście do badań prowadzonych w społeczeństwie z wykorzystaniem metody kwestionariuszowej dotyczy prowadzenia badań z należytą starannością. W innym wypadku otrzymane wyniki mogą być niewiarygodne, a to podważa sensowność całego przeprowadzanego badania, jak również czasu poświęconego przez osoby ankietowane.

Bardzo istotną rolę odgrywa odpowiednie przygotowanie procedur badawczych, jak również merytoryczne przygotowanie badacza⁵. Pozornie łatwa dostępność do grupy badawczej poprzez

⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (Dz.Urz. UE 4.5.2016 PL L 119/1).

⁵ J. Brzeziński, M. Toeplitz-Winiewska, *Etyczne dylematy psychologii*, Wydawnictwo Humaniora, Poznań 2000.

Internet i możliwość z pozoru szybkiego uzyskania wyników badań powodują, że narzędzie badawcze może być przygotowane niedokładnie, a pytania nieodpowiednio skonstruowane. Nieprawidłowe przygotowanie narzędzia badawczego, jak również analiza wyników bez odpowiedniego merytorycznego przygotowania badacza skutkują uzyskaniem błędnych wyników i w następstwie wnioskowania niezgodnego z rzeczywistością⁶. Etyczne podejście do badań z udziałem społeczeństwa uwzględnia szereg aspektów. Udział w badaniu kwestionariuszowym wymaga od osoby badanej zaangażowania oraz poświęcenia czasu, ponadto w trakcie badania, przez ankietowanego mogą być podane informacje, których być może w innej sytuacji nie ujawniłby⁷. W związku z tym uczestnictwo w badaniu powinno być dobrowolne. Naturalnym jest poinformowanie każdego badanego o fakcie prowadzenia badania oraz uzyskania przez osobę badaną zgody na udział w badaniu. Za zgodę w przypadku prowadzenia badania *online* należy uznać przystąpienie badanego do wypełnienia kwestionariusza po uprzednim zapoznaniu się ze słowem wstępu/wprowadzeniem. Należy zwrócić również uwagę na wyraźne poinformowanie o celu przeprowadzenia badań. Niezwykle ważne jest uczciwe poinformowanie badanego o formie i długości (czasie trwania) prowadzonego badania, jednocześnie licząc się z faktem, iż czasochłonne badanie może być dla ankietowanego powodem do rezygnacji bądź wypełnienia tylko pierwszych stron kwestionariusza. Co ważne, pytania powinny być zrozumiałe, a sposób odpowiadania na nie wyraźnie zaznaczony (np. poprzez informację o możliwości wyboru kilku odpowiedzi, konieczności uszeregowania wskazań według ważności bądź możliwości dodania własnej opinii we wskazanym miejscu). Tworząc kwestionariusze z odniesieniem do przestrzeni (np. z przedstawionymi na mapach punktami i możliwością wyboru/wskazania przez ankietowanego lokalizacji) bądź umożliwiające dokonanie wyborów, należy zachować bezstronność i stawiać pytania w taki sposób, aby nie zachęcać bądź nie zniechęcać do udzielenia danej odpowiedzi bądź wskazania konkretnej lokalizacji. Kolejnym ważnym aspektem jest poinformowanie badanego, że udział w badaniu może zakończyć w każdej chwili, niekoniecznie wypełniając do końca kwestionariusz bądź odpowiadając na każde postawione pytanie. Oczywiście, z punktu widzenia badacza, rezygnacja ankietowanego w trakcie badania bądź udzielanie odpowiedzi tylko na wybrane pytania jest zjawiskiem niekorzystnym i w ostateczności wpływa negatywnie na proces badawczy, szczególnie w przypadku, gdy postąpi tak znaczny odsetek badanych. Niezwykle ważne, szczególnie w przypadku tzw. pytań drażliwych, jest zapewnienie anonimowości i poufności wyników badań. Należy brać pod uwagę fakt, iż niektórych informacji osoba badana nie wyjawiałaby, gdyby badanie nie miało formy anonimowej. Anonimowość zapewnia, że na podstawie podanych odpowiedzi nie będzie możliwości ich powiązania z tożsamością osoby badanej; w przypadku badań *online* nawet przez realizatora badania⁸. Narzędzie badawcze przygotowane *online* powinno być w taki sposób zaprojektowane i udostępnione, aby niemożliwe było zidentyfikowanie ankietowanego. Kolejnym ważnym elementem jest zapewnienie poufności, nieujawnienia wyników badań, mimo znajomości tożsamości badanego. Należy również zwrócić uwagę na ryzyko depersonalizacji osoby badanej, a co za tym idzie „spłaszczenia” wniosków płynących z badania⁹. Istotne w tym wypadku jest także skonstruowanie narzędzia badawczego, aby można było zebrać pełne informacje. Bardzo ważną rolę w badaniach kwestionariuszowych odgrywa

⁶ A. Karcz-Czajkowska, *Ethical aspects of experimental research on the internet*, „e-methodology” 2014, no. 1, pp. 28-33.

⁷ *Ibidem*.

⁸ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

⁹ A. Karcz-Czajkowska, *op. cit.*

właściwa interpretacja wyników. W przypadku uwzględniania partycypacji społecznej w badaniach planistycznych istotne jest prawdziwe przedstawienie wyników, bez „naginania” rzeczywistości. Wybory społeczeństwa/określonej grupy badawczej nie muszą się zgadzać z przypuszczeniami badacza, a w przypadku występowania kilku różnych wyborów preferowanych przez grupy ankietowanych, warto przedstawić kilka proponowanych pomysłów/rozwiązań/preferencji.

Planowanie i zagospodarowanie przestrzeni

Planowanie i zagospodarowanie przestrzeni niesie za sobą dużą odpowiedzialność. Uzyskanie dobrych warunków życia możliwe jest jedynie wtedy, gdy przestrzeń jest odpowiednio zaplanowana, a wszyscy współtwórcy przestrzeni – planiści, urbaniści, władze, architekci i inne osoby decyzyjne – będą czuli odpowiedzialność za proponowane rozwiązania i planowane działania¹⁰. Z wysokim poczuciem odpowiedzialności łączą się posiadane kompetencje zawodowe oraz zebrane doświadczenie. Osoby odpowiedzialne za kształtowanie przestrzeni swoją pracę winny wykonywać dokładnie i rzetelnie w celu zapewnienia wysokiej jakości oraz dokładności sporządzanych planów i projektów, zgodnych z potrzebami społecznymi, normami etycznymi i prawnymi oraz dbałością o ład przestrzenny i ochronę środowiska. Działania te wymagają stałego podnoszenia kwalifikacji, znajomości zagadnień prawnych związanych z zagospodarowaniem przestrzennym, jak również umiejętności analizowania skutków proponowanych zmian i obiektywnego wyboru najkorzystniejszych rozwiązań. Należy również zaznaczyć, że wysoce nieetyczne jest wykorzystywanie pełnionych funkcji zawodowych i społecznych w celu osiągnięcia prywatnych korzyści. Planiści przestrzenni i urbaniści niejednokrotnie pełnią funkcje koordynacyjne, co daje dostęp do posiadania dużego zasobu informacji i możliwość ich przetwarzania¹¹. Szczególnie ważne jest poszanowanie własności intelektualnej – w szczególności nieudostępnianie informacji uzyskanych podczas prac, jeśli ich ujawnienie mogłoby naruszyć prawa osób trzecich. W zależności od prowadzonych działań za nieetyczne może być uznane zarówno udostępnianie informacji, jak i ich zatajenie. Z etycznego punktu widzenia ważną rolę odgrywa uczciwość i niezatajanie informacji mogących w znaczący sposób wpłynąć na jakość proponowanych rozwiązań. Jednocześnie nieetyczne i niewskazane jest udostępnianie informacji, które mogłyby negatywnie wpłynąć na proponowane rozwiązania planistyczne, narzucać konkretne, nieobiektywne spojrzenie na analizowany problem bądź mogłyby być wykorzystane ze szkodą dla innych.

Jednym z problemów, z którym spotkać może się planista jest konflikt interesów, który może zaburzyć bezstronność i obiektywność. Wprowadzenie określonej formy zagospodarowania może być przyczyną powstania konfliktu, gdyż określone zmiany w przestrzeni w ocenie jednej ze stron są korzystne, natomiast druga strona może określać je jako niekorzystne. Jednocześnie obie strony mogą dokonać zmian w przestrzeni poprzez własne określone działania i zachowania¹². Sytuacja ta może dotyczyć również wewnętrznego konfliktu planisty. Należy zwrócić uwagę, że planista winien być lojalny i uczciwy wobec społeczeństwa i innych uczestników planowania przestrzennego. Ścisłe wiąże się to z tworzeniem opracowań planistycznych i prawem

¹⁰ Z. Pełczyński., *Zasady etyki w działalności urbanistycznej i w planowaniu przestrzennym*, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Gdańsk 1992.

¹¹ *Ibidem*.

¹² A. Szczepańska, *Procesy decyzyjne w gospodarce przestrzennej*, „Space – Society – Economy” 2009, nr 9, ss. 43-51.

własności intelektualnej – przestrzeganiem praw autorskich. Tworzenie opracowań planistycznych wymaga prowadzenia badań i analiz ze szczególną dokładnością i starannością, z zachowaniem obiektywizmu i bezstronności, tworząc projekty przejrzyste, spójne i zrozumiałe dla potencjalnych odbiorców.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania dotyczące etyki w badaniach geograficznych oraz gospodarce przestrzennej można stwierdzić, że do działań nieetycznych w pracy naukowej, a także pracach planistycznych, w szczególności zaliczyć należy:

- nierzetelne i niedokładne prowadzenie badań;
- „naginanie” rzeczywistości, ubarwianie i przekłamywanie wyników;
- nierespektowanie praw autorskich osób trzecich;
- zatajanie lub podawanie nieprawdziwych informacji ważnych z punktu widzenia danego problemu;
- unikanie i niebranie odpowiedzialności za prowadzone badania;
- nieprzygotowanie merytoryczne badacza;
- prowadzenie badań „w pośpiechu”, bez odpowiedniego i wystarczającego przygotowania narzędzia badawczego;
- nieinformowanie o prowadzeniu badania i niezyskiwanie świadomej zgody na udział w badaniach z udziałem społeczeństwa;
- niezachowanie anonimowości badanych osób oraz poufności zbieranych danych,
- niezachowanie obiektywności w prowadzonych badaniach, stronniczość;
- wykorzystywanie posiadanej wiedzy i pozycji zawodowej do osiągania własnych celów.

Niezależnie od stosowanych metod badawczych, obowiązkiem badacza – zapewniającym wiarygodność i rzetelność prowadzonych badań – jest właściwa interpretacja wyników badań i „nienaginanie” rzeczywistości. Najważniejszym etycznym podejściem do badań jest poczucie odpowiedzialności badacza za każdy etap przeprowadzonych badań, wzięcie odpowiedzialności za całość prac, utworzone narzędzie badawcze, całą procedurę badawczą oraz publikację wyników i wniosków. Etyczne podejście wiąże się z poszanowaniem cudzej własności intelektualnej, a także z rzetelnym prowadzeniem badań i zapewnieniem ich wiarygodności.

W celu zagwarantowania wysokiej jakości badań, podejścia zgodnego z normami etycznymi, ochroną własności intelektualnej oraz ochroną danych osobowych niezbędne jest odpowiednie przygotowanie merytoryczne badacza oraz konsekwencja, uczciwość i poczucie odpowiedzialności w prowadzeniu badań.

Bibliografia

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Brzeziński J., Toeplitz-Winiewska M., *Etyczne dylematy psychologii*, Wydawnictwo Humaniora, Poznań 2000.
- Galewicz W., *O etyce badań naukowych*, „Diametros” 2009, nr 19.
- Hartman J., Adamski A., Gładyszewski G., Mariański J., Racki G., Skąpska G., Sławeta R., Tomasik W., Wiktorowska A., Wroński A., *Rzetelność w badaniach naukowych oraz poszanowanie własności intelektualnej*, Broszura informacyjna Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2012.
- Karcz-Czajkowska A., *Ethical aspects of experimental research on the internet*, „e-methodology” 2014, no. 1.

- Oleś P.K., *O niektórych etycznych i nieetycznych obrzeżach uprawiania nauki*, „Nauka” nr 4/2007, 2007.
Pełczyński Z., *Zasady etyki w działalności urbanistycznej i w planowaniu przestrzennym*, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Gdańsk 1992.
Szczepańska A., *Procesy decyzyjne w gospodarce przestrzennej*, „Space – Society – Economy” 2009, nr 9.

Akty prawne

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (Dz.Urz. UE 4.5.2016 PL L 119/1).

Autor |
mgr Patrycja Szarek-Iwaniuk
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

5. Dyplomacja sportowa czyli sport w stosunkach międzynarodowych

Marika Sokół

Słowa kluczowe: dyplomacja sportowa, stosunki międzynarodowe, sport, polityka, upolitycznienie sportu.

Wprowadzenie

Stosunki międzynarodowe są wieloaspektowym i wielopłaszczyznowym układem relacji między państwami, organizacjami międzynarodowymi i innymi uczestnikami niebędącymi podmiotami prawa międzynarodowego. Wraz z rozwojem społecznym, gospodarczym i technologicznym relacje między państwami uległy intensyfikacji i obejmują coraz więcej dziedzin życia.

Podstawową formą prowadzenia przez państwo polityki zewnętrznej jest dyplomacja. Wraz z rozwojem *soft power*¹, wśród instrumentów dyplomacji wymienia się sport.

Celem opracowania jest analiza dyplomacji sportowej, w szczególności analiza pojęcia *dyplomacji sportowej* oraz uwzględnienie różnorodnych jej form, zarówno w kontekście historycznym, jak i współczesnym. Przedstawiono sposoby działań z zakresu dyplomacji publicznej i poddano je ocenie. Zweryfikowano założenie, że dyplomacja sportowa wspiera realizację celów polityki zagranicznej (zarówno w zakresie zbliżenia politycznego, jak i bojkotu), ale pełni ona funkcję pomocniczą, a jej skuteczność uzależniona jest od woli politycznej i społecznej.

Pojęcie dyplomacji sportowej

Dyplomacja sportowa to termin nowy, bowiem rozpatrywanie sportu w kategoriach dyplomatycznych stało się przedmiotem rozważań na przełomie XX i XXI w. W związku z tym, że to określenie jest jeszcze nieutrwalone wśród badaczy stosunków międzynarodowych, a także niejednoznaczne co do definicji, nie ma zgody odnośnie zakresu pojęciowego.

Amerykański badacz Andrew L. Johns stwierdził, że sport „odzwierciedla wspólne zainteresowania dzielone przez ludzi na całym świecie oraz ma zdolność przekraczania granic politycznych, kulturalnych, społecznych, płciowych, religijnych i gospodarczych oraz zapewnia wspólne

¹ Poprzez *soft power* rozumiemy wykorzystywanie przez państwo atrakcyjności własnej kultury czy dokonania w celu pozyskania sojuszników oraz poszerzania strefy wpływów. Twórcą pojęcia jest Joseph Nye, definiujący *soft power* jako „subtelne sprawianie, by inni chcieli tego samego wskutek niewymuszonego wyboru”, J.S. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 5-7.

podstawy, [może więc być użyty w] budowaniu mostów pomiędzy rządami i narodami”². David Rowe postrzega dyplomację sportową jako stosunkowo bezpieczny, łagodny sposób „nawiązywania przyjaźni” oraz zażegnania konfliktów³. Podobny pogląd reprezentuje Jackie L’Etang, którego zdaniem sport jest wykorzystywany w dyplomacji publicznej przez rządy, by zasygnalizować chęć zacieśnienia relacji⁴.

Wyżej wymienieni badacze prezentują zawężone rozumienie dyplomacji sportowej. Większość badaczy jest zwolennikami szerszego ujęcia. Anurag Saxena określał dyplomację sportową jako sytuację, kiedy sport jest wykorzystywany jako narzędzie polityczne, aby poprawić stosunki dyplomatyczne między dwoma państwami lub aby wyrazić niezadowolony z polityki danego kraju⁵. Podobnego zdania są Rui Santos, Alexandre Mestre i Francisco de Megalhaes, którzy traktowali dyplomację sportową zarówno jako działania promujące pokój i współpracę, jak i narzędzie konfrontacji ideologicznej czy demonstracji siły i władzy⁶. Phillip D’Agati podkreślał wykorzystanie sportu do eksponowania niezgody między narodami⁷.

W obu podejściach podkreślona została rola dyplomacji sportowej w łagodzeniu i przewyciężaniu konfliktów międzynarodowych, a zgodnie z szerszym rozumieniem obejmuje ona także wykorzystanie sportu do eksponowania konfliktów. W związku z tym można wyróżnić pozytywną i negatywną dyplomację sportową.

Autorka niniejszego opracowania przychyliła się do poglądu, że dyplomację sportową należy rozumieć w sposób szeroki, a sport może zarówno służyć kreowaniu bliższych relacji z danym państwem, jak i wyrażać niezadowolony czy potępienie. We współczesnym świecie niemożliwym wydaje się oddzielenie sportu od polityki, bowiem to państwo w dużej mierze finansuje sport, oczekując w zamian realizacji celów i zadań, jakie mu wyznacza.

W dalszej części rozważań, przykłady działań określanych jako dyplomacja sportowa, zostaną ujęte w kategoriach dyplomacji pozytywnej i negatywnej. Sport zostanie ukazany jako forma aktywności, czynnie wspierając komunikację między uczestnikami stosunków międzynarodowych, jednocześnie będąc nośnikiem określonych wartości i idei o charakterze politycznym.

Dyplomacja pingpongowa

Najbardziej znanym przykładem potwierdzającym możliwość rozpatrywania sportu w kategoriach dyplomatycznych są relacje pomiędzy Stanami Zjednoczonymi (USA) a Chińską Republiką Ludową w okresie zimnej wojny. Stany Zjednoczone nie uznały, proklamowanej w 1949 roku, Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL), która pozostawała w sferze wpływów Związku Radzieckiego, a więc po przeciwnej stronie barykady rywalizacji zimnowojennej. Na skutek przemian geopolitycznych sojusz radziecko-chiński zaczął się „kruszyć”, a przywódca polityczny

² A.L. Johns, *Introduction Competing in the Global Arena: Sport and Foreign Relations since 1945* [w:] H.L. Dichter, A.L. Johns (red), *Diplomatic Games. Sport, stagecraft, and international relations since 1945*, University Press of Kentucky, Lexington 2014, s. 3.

³ D. Rowe, *Global Media Sport. Flows, Forms and Futures* London, Bloomsbury Academic, 2011, s. 115.

⁴ J. L’Etang, *Sports Public Relations*, SAGE, Los Angeles 2013, s. 81-82.

⁵ A. Saxena, *The Sociology of Sport and Physical Education New Delhi*, Sports Publication, 2012.

⁶ R.B. Santos, A.M. Mestre, F.R. de Megalhães, *Sports Law in Portugal Alphen aan den Rijn*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 21.

⁷ P. D’Agati, *The Cold War and the 1984 Olympic Games. A Soviet-American Surrogate War*, Palgrave Macmillan US, New York 2013, s. 13.

ChRL i USA dostrzegli szansę na normalizację relacji, co w pierwszej kolejności wiązało się z nawiązaniem stosunków dyplomatycznych. Istotną rolę odegrał sport, a ściślej tenis stołowy.

Wykorzystano okoliczność brania przez obie reprezentacje udziału w mistrzostwach świata w tenisie stołowym, rozgrywanych w japońskiej Nagoi w 1971 r. Doszło wówczas do spotkań między przedstawicielami ekip amerykańskiej i chińskiej, podczas której władze ChRL zaprosiły do siebie reprezentację USA wraz z działaczami sportowymi. Wydarzenie nabrało nie tylko wartości symbolicznej we wzajemnych relacjach, z uwagi na pierwszą wizytę obywateli USA w komunistycznych Chinach po 1949 r., ale przyniosło realny efekt w postaci zniesienia przez Waszyngton trwającego od 22 lat embarga na handel z Chinami⁸. Nastąpił szybki rozwój wydarzeń, a kolejne wizyty sportowców stały się pretekstem dla intensyfikacji wydarzeń na szczeblu politycznym. Wkrótce doszło do dwóch wizyt w Chinach Sekretarza Stanu USA Henry'ego Kissingera, a w 1972 r. podczas podróży prezydenta USA Richarda Nixona podpisano umowę o normalizacji relacji i nawiązaniu stosunków dyplomatycznych⁹.

W związku z powyższym „diplomacja pingpongowa” okazała się znamienitym przykładem wykorzystania sportu do poprawy wzajemnych relacji między państwami. W głównej mierze rozgrywki sportowe przyczyniły się do ocieplenia wzajemnego nastawienia obywateli skonfliktowanych stron i wpłynęły korzystnie na opinię publiczną. Jak podkreślają Murray i Pigman, tego rodzaju dyplomacja sportowa miała „przetestować”, czy opinia publiczna w obu krajach zaakceptowałaby bardziej formalne dyplomatyczne otwarcie relacji¹⁰. Można ocenić, że sport, jako sfera przynajmniej pozornie odseparowana od polityki, przyczynił się do poprawy relacji politycznych, a „diplomacja pingpongowa” ukazała potencjał kontaktów sportowych, jeśli chodzi o kształtowanie stosunków politycznych.

Dyplomacja baseballowa

Sukces „diplomacji pingpongowej” stanowił inspirację dla Amerykanów do wykorzystania sportu w relacjach międzynarodowych. Przykładem jest amerykańsko-kubańska „diplomacja baseballowa”. Obydwa kraje nie utrzymywały stosunków dyplomatycznych po tym, jak w 1961 r. Amerykanie je zerwali. Po zwycięskiej rewolucji w 1959 r., która obaliła rządy F. Batisty, stosunki dwustronne były pełne napięć i konfliktów. Niejednokrotnie dochodziło do kryzysów międzynarodowych z udziałem Związku Radzieckiego¹¹.

W sytuacji antagonizmów ideologicznych i nieutrzymywania stosunków dyplomatycznych, pomiędzy USA i Kubą pojawiły się inicjatywy wykorzystania sportu do politycznego zbliżenia. W okresie zimnowojennego „odprężenia” w latach 70. XX w. amerykańscy działacze sportowi wyszli z inicjatywą poprawy relacji za pośrednictwem sportu. Wybór padł nieprzypadkowo na baseball, bowiem była to dyscyplina ciesząca się ogromną popularnością w obu państwach. W USA baseball zyskał niemal rangę religii, a Amerykanie wykorzystywali go jako instrument

⁸ Y. Xia, *Negotiating with the Enemy. U.S.-China Talks during the Cold War, 1949–1972*, Indiana University Press, Bloomington 2006, s. 154-155.

⁹ M. Karczewski, *Sport w stosunkach międzynarodowych. Wstęp do teorii*, „Refleksje” 2012, wiosna, wydanie specjalne, s. 16.

¹⁰ S. Murray, G.A. Pigman, *Mapping the relationship between international sport and diplomacy*, „Sport in Society” 2014, no. 9, s. 1101.

¹¹ W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, PWN, Warszawa 2005, s. 101, 103-104.

polityki zagranicznej¹². Z kolei Kubańczycy postrzegali baseball jako symbol ich niepodległości, związane ze sprzeciwem wobec hiszpańskiego kolonizatora¹³.

Jednakże propozycja MLB (Major Baseball League) została odrzucona przez ówczesnego Sekretarza Stanu USA Henry'ego Kissingera. Do pomysłu powrócono za prezydentury Billa Clintona, który w roku 1999 zgodził się na wyjazd do Hawany drużyny Baltimore Orioles w celu rozegrania meczu towarzyskiego. Pomimo protestów kubańskich emigrantów, nieprzychylnych łagodzeniu polityki wobec dyktatury Fidela Castro, spotkanie doszło do skutku. Niemniej nie doprowadziło ono do żadnego zbliżenia na najwyższym szczeblu.

Dyplomacja baseballowa nie stanowiła przełomu na miarę dyplomacji pingpongowej, bowiem nie zmieniła wówczas w sposób radykalny stanu stosunków między krajami. Zabrakło woli politycznej, należy bowiem podkreślić, że sport ma być elementem wspomagającym proces komunikacji.

Barack Obama i Raul Castro spotkali się podczas Szczytu Ameryk w Panamie 11 kwietnia 2015 roku, a zostało to poprzedzone deklaracjami wznowienia relacji z końca 2014 roku. Odwiedzając Kubę w marcu 2016 roku Barack Obama był pierwszym od ponad 90 lat prezydentem Stanów Zjednoczonych, który przybył na tę wyspę. Oprócz spotkania z Raulem Castro oraz przedstawicielami opozycji kubańskiej, a także złożenia kwiatów pod pomnikiem bohatera Kubańczyków Jose Marti, istotnym elementem wizyty był mecz bejsbolowy pomiędzy reprezentacją Kuby i amerykańską drużyną Tampa Bay Rays. Na widowni zasiedli przywódcy obu państw. Zbliżenie polityczne między stronami wydawało się realne. Niemniej dyplomacja baseballowa nie jest w stanie doprowadzić do przełomu politycznego na miarę dyplomacji pingpongowej, bowiem kontakty baseballowe, jak pokazują przykłady, były bardzo podatne na aktualny stan stosunków dwustronnych i nastawienie kierownictw obu państw.

Dyplomacja krykietowa

Kolejnym przykładem wykorzystania rozgrywek sportowych do zbliżenia między skonfliktowanymi narodami była „dyplomacja krykietowa” rozwijana w relacjach indyjsko-pakistańskich. Kraje te pozostają w konflikcie właściwie przez cały okres swojej państwowości, a przyczyn należy szukać w nierozstrzygniętych sporach terytorialnych dotyczących Kaszmiru, do którego obie strony zgłaszają roszczenia¹⁴. W wysiłkach na rzecz poprawy wzajemnych reakcji istotną rolę odgrywa krykiet, jako dyscyplina bardzo popularna w obu krajach.

„Dyplomacja krykietowa” obejmuje szereg wydarzeń podczas meczów krykieta i ich dyplomatycznej otoczki. Najczęściej jednak dyplomacja krykietowa wiązana jest z osobą przywódcy Pakistanu gen. Zia ul-Haq i ogłoszoną przez niego inicjatywą „Krykiet dla pokoju”¹⁵. W 1987 r.,

¹² C. Price, *More Than a Game: Baseball Diplomacy in World War II and the Cold War, 1941–1958*, [w:] R. Briley (red.), *The Politics of Baseball. Essays on the Pastime and the Power at Home and Abroad*, McFarland, Jefferson 2010, s. 142.

¹³ M. Coxall, *Human Manipulation. A Handbook*, [b.m.w.], Malcolm Coxall, 2013, brak nr stron (podrozdział 31.5.2); D.F. Solomon, *Breaking Up with Cuba. The Dissolution of Friendly Relations Between Washington and Havana, 1956–1961*, McFarland, Jefferson 2011, s. 12.

¹⁴ S. Ganguly, *Conflict Unending. India-Pakistan Tensions since 1947*, Columbia University Press, Washington 2001, s. 1.

¹⁵ M. Karczewski, *op. cit.*, s. 18.

w odpowiedzi na zaostrzające się relacje sąsiedzkie, związane z indyjskimi ćwiczeniami wojskowymi „Brasstack”¹⁶, prezydent Pakistanu postanowił wykorzystać kontakty w krykiecie do ocieplenia wzajemnych stosunków. Niezaproszony, przybył na rozgrywany w indyjskim Jaipurze mecz krykieta, mając na celu nawiązanie rozmów z indyjskimi przywódcami, a także uczynienie gestu dobrej woli i nadziei na pokój w regionie¹⁷. Sytuacja znacząco się unormowała.

Trzecie spotkanie polityków Indii i Pakistanu miało miejsce w 2011 r., oczywiście przy okazji meczów krykietowych. W 2008 r. cieżka od zawsze złożone relacje położył atak terrorystyczny w Mumbaj, przeprowadzony przez pakistańską organizację terrorystyczną Lashkar-e-Taiba¹⁸. Premier Pakistanu Yousaf Raza Gilani na zaproszenie indyjskiego premiera Singha uczestniczył w półfinałowym meczu pucharu świata w krykiecie pomiędzy Indiami a Pakistanem w Mohali w Indiach¹⁹.

Krykieta w dalszym ciągu wykorzystywany jest przez Indie i Pakistan jako narzędzie ułatwiające kontakty dyplomatyczne. Z pewnością trzeba przyznać, iż sukcesy dyplomacji krykietowej wynikają z faktu, iż krykieta jest sportem niezwykle popularnym w obu krajach. Mieszkańcy Indii i Pakistanu uwielbiają swoich zawodników krykieta, którzy są postrzegani jako „dobrzy ambasadorowie pokoju”²⁰. Co prawda, kontakty w ramach „dyplomacji krykietowej” nie były przełomowe, bowiem dochodziło do nich z reguły we wstępnych okresach poprawy relacji. Miały przede wszystkim charakter pogłębiający zbliżenie między Indiami i Pakistanem. Dodatkowy pozytywny rezultat krykieta miał miejsce na niższym, społecznym szczeblu. Dzięki sportowi liczne rzesze kibiców zaczęły wzajemnie odwiedzać swoje kraje przy okazji imprez sportowych, doprowadzając do pogłębienia wiedzy na temat sąsiada oraz wzajemnego zrozumienia. Właśnie stopniowe zmiany wśród zwykłych mieszkańców obu krajów można uznać za największy sukces „dyplomacji krykietowej”.

Dyplomacja futbolowa

Stosunki dyplomatyczne między Armenią a Turcją nie należą do przyjaznych. Negatywne relacje mają podłoże historyczne i są wypadkową sporu terytorialnego o Górski Karabach między Armenią a Azerbejdżanem. W spór ten zaangażowała się Turcja – sojusznik Azerbejdżanu, m.in. z uwagi na wspólnotę kulturową obu krajów. Wsparcie Turcji zostało wyrażone zamknięciem granicy z Armenią i nienawiązywaniem z nią stosunków dyplomatycznych²¹. Drugą sporną kwestią było kwestionowanie, że w 1915 r. na terytorium ówczesnego Imperium Osmańskiego 1,5 mln Ormian zginęło w wyniku ludobójstwa²².

¹⁶ S.P. Cohen, *Indo-Pak Track II Diplomacy: Building Peace or Wasting Time?*, [w:] P.R. Kumaraswamy (red.), *Security Beyond Survival. Essays for K. Subrahmanyam*, Jawaharlal Nehru University, New Delhi 2004, s. 197.

¹⁷ *Ibidem*, s. 194.

¹⁸ A. Budyńska, *Krykietowa dyplomacja*, <http://www.polska-azja.pl/krykietowa-dyplomacja> (online: 5.06.2019).

¹⁹ S.Murray, G.A. Pigman, *op. cit.*, s. 1101.

²⁰ Zaki M.M., *American Global Challenges. The Obama Era*, New York 2011.

DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/9780230119116>.

²¹ *Relations between Turkey and Armenia*, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-armenia-en-mfa> (online: 5.06.2019).

²² J.M. Dixon, *Defending the nation? Maintaining Turkey's narrative of the Armenian genocide*, „South European Society and Politics” 2010, no. 3, s. 469.

Na początku XXI wieku relacje między krajami zaczęły się poprawiać. Wybór na prezydenta Armenii Serzha Sarkisjana w lutym 2008 r. okazał się kołem zamachowym, zbliżającym zwądnione strony. Prezydent Turcji Abdullah Gül wysłał wówczas do swojego ormiańskiego odpowiednika list gratulacyjny, w którym wyrażał nadzieję na normalizację stosunków między państwami²³. Wspomniany list gratulacyjny tureckie MSZ oceniało jako „przełamanie lodów i wyciągnięcie ręki do strony armeńskiej”²⁴. W odpowiedzi na wspomniany list, Gül został zaproszony przez Sarkisjana do współuczestniczenia w meczu piłkarskim, rozgrywanym w ramach eliminacji mistrzostw świata RPA 2010 („dyplomacja futbolowa”)²⁵.

Krok ten zapoczątkował serię ożywionych spotkań bilateralnych. W efekcie parafowano w październiku 2009 r. protokoły dotyczące ustanowienia stosunków dyplomatycznych oraz rozwoju wzajemnych relacji²⁶. Doszło do kolejnego spotkania prezydentów Güla i Sarkisjana podczas meczu piłkarskiego w tureckim Bursa²⁷. Mimo podpisanych protokołów, atmosfera była mniej entuzjastyczna, a zbliżenie między krajami zostało zahamowane, głównie wskutek nacisków ze strony Azerbejdżanu oraz wewnętrznych dyskusji w obu krajach²⁸.

Jak określili to Stuart Murray i Geoffrey Pigman: „sport może być potężnym narzędziem dyplomatycznym”²⁹, a przykład dyplomacji futbolowej udowadnia, że wydarzenia sportowe mogą stać się dogodną okolicznością do zaaranżowania spotkań na najwyższym szczeblu i mogą być wykorzystane do poprawy relacji między antagonistycznymi względem siebie państwami. Ograniczenie do tradycyjnych metod dyplomatycznych czyniło nawiązanie stosunków niemożliwym. Dyplomacja futbolowa dostarczyła politykom dogodnego forum do spotkania i swistego „przełamania politycznych lodów”. Należy jednak pamiętać, że dyplomacja sportowa ma charakter pomocniczy i podobnie, jak w przypadku dyplomacji baseballowej, gdy brakuje woli politycznej i społecznej, nie doprowadzi do przełomu.

Kontakty koszykarskie USA–ZSRR

Na uwagę zasługuje kwestia stosunków Stanów Zjednoczonych ze Związkiem Radzieckim w okresie zimnej wojny. Pomimo współpracy w okresie II wojny światowej, kraje popadły w konflikt o charakterze ideologicznym, a rywalizacja miała miejsce na różnych płaszczyznach. Jednocześnie kraje te nigdy nie zerwały stosunków dyplomatycznych, zatem sport nie był potrzebny do aranżowania spotkań na najwyższym szczeblu. W tym przypadku dyplomacja sportowa miała jedynie wpłynąć na kształt stosunków dwustronnych.

²³ S. Elanchenny, N. Maraşlıyan, *Breaking the Ice: The Role of Civil Society and Media in Turkey-Armenia Relations*, GPOT, Istanbul 2012, s. 10.

²⁴ D.L. Phillips, *Diplomatic History: The Turkey-Armenia Protocols*, Institute for the Study of Human Rights, New York 2012, s. 42.

²⁵ J. Bransten, D. Rochtus, *Special report. The Turkish-Armenian rapprochement*, „Middle East Critique” 2010, nr 2, s. 165.

²⁶ S. Elanchenny, N. Maraşlıyan, *op. cit.*

²⁷ I. Watson, *Armenian leader in Turkey for 'soccer diplomacy'*, <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/europe/10/14/turkey.armenia.soccer.diplomacy/> (online: 5.06.2019).

²⁸ M. Kobierecki, *Dyplomacja sportowa w procesie łagodzenia konfliktów międzynarodowych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2017, nr 22, s. 208.

²⁹ S. Murray, G.A. Pigman, *op. cit.*, s. 1101.

Wymiana sportowa między krajami dotyczyła organizacji towarzyskich serii meczów. Negocjacje rozpoczęły się po igrzyskach olimpijskich w 1952 r.³⁰. Podczas spotkania w Genewie prezydent USA – Dwight Eisenhower i premier ZSRR – Nikołaj Bułganin uzgodnili szereg działań w ramach wymiany kulturalnej³¹.

Duże znaczenie przypisuje się kontaktom drużyn koszykarskich. W 1958 r. w Związku Radzieckim rozegrano sześć spotkań reprezentacji USA z najlepszymi radzieckimi drużynami klubowymi. Był to początek serii meczów, aczkolwiek nie odbywały się one w regularnych odstępach czasu, również z powodu perturbacji politycznych, m.in. wskutek kryzysu kubańskiego czy amerykańskiej obecności w Wietnamie³².

Mimo że wymiany miały na celu promowanie pokojowych relacji, niejednokrotnie dochodziło do przypisywania politycznego znaczenia zwycięstw sportowym³³. Strona radziecka traktowała kontakty koszykarskie z USA jako narzędzie propagandowe i sposobność do manifestowania własnej wyższości. Szczególnie widoczne było to w anulowaniu spotkań przeciwko potencjalnie silniejszym drużynom NBA. Także i strona amerykańska zaczęła sobie zdawać sprawę z wartości prestiżowej, jaką dają zwycięstwa sportowe nad zimnowojennym rywalem³⁴.

Co prawda, wymiana lekkoatletyczna między USA i ZSRR bywa oceniana jako ta o większym znaczeniu dla polepszenia wzajemnych relacji³⁵. Autorka zdecydowała się przywołać jednak wymianę koszykarską, jako przykład działań na pograniczu dyplomacji pozytywnej i negatywnej. Oba państwa podchodziły do sportowych kontaktów w charakterze zwycięstwa. Wydawać się może, że ten typ dyplomacji sportowej bardziej niż na promowanie pokojowego współistnienia, ukierunkowany był na zimnowojenną rywalizację. Kontakty w koszykówce nie doprowadziły do przełomu we wzajemnych relacjach, a ich zawieszanie na skutek kryzysów politycznych świadczy o tym, że polityka w większym stopniu wpływała na wymianę sportową niż wymiana na kształt stosunków.

Bojkot igrzysk olimpijskich

Sport może także służyć do wyrażania niezadowolenia z polityki innego państwa, czego wyrazem były liczne w historii bojkoty sportowe oraz sportowa izolacja państw.

W najnowszej historii wydarzenia sportowe niejednokrotnie były wykorzystywane do celów politycznych. Szczególnie zapamiętano bojkotowanie igrzysk olimpijskich. XXI Letnie Igrzyska Olimpijskie w Montrealu w 1976 r. ukazały pełnie znaczenia słowa „bojkot”. Z udziału w zmaganiach sportowych wycofała się większość ekip afrykańskich na znak protest wobec braku decyzji przez MKIO³⁶ o wykluczeniu Nowej Zelandii z igrzysk. Drużyna rugbyistów z tego kraju wzięła udział w turnee do RPA, łamiąc tym samym międzynarodową izolację uchodzącą za rasistowską RPA. Wśród protestujących znalazł się również Tajwan, który zrezygnował ze startu,

³⁰ J.M. Turrini, *“It was communism versus the free world”: The USA-USSR dual track meet series and the development of track and field in the United States, 1958–1985*, „Journal of Sport History” 2001, no. 3, s. 429.

³¹ R.O. Davies, *Sport in American Life. A History*, Wiley-Blackwell, Malden 2007, s. 328.

³² M. Kobierecki, *Amerykańsko-radzieckie wymiany koszykarskie jako przykład z pogranicza pozytywnej i negatywnej dyplomacji sportowej*, „Studia Politologica” 2016, vol. XVII, s. 164–166.

³³ M. Kobierecki, *Dyplomacja sportowa w procesie...*, *op. cit.*, s. 207.

³⁴ M. Kobierecki, *Amerykańsko-radzieckie wymiany...*, *op. cit.*, s. 166.

³⁵ *Ibidem*, s. 169.

³⁶ Międzynarodowy Komitet Olimpijski.

nie uzyskawszy zgody na udział pod nazwą Republika Chińska³⁷. Był to pierwszy tak żywy przykład upolitycznienia sportu olimpijskiego.

Igrzyska Olimpijskie w Moskwie w 1980 r. zapisały się jako najbardziej spektakularny bojkot w historii sportu. W cieniu zimnowojennej rywalizacji Stany Zjednoczone potępiły radziecką interwencję w Afganistanie i wykorzystały ten fakt do zbojkotowania igrzysk. Mimo podzielnego zdania co do słuszności i skuteczności działań administracji Jima Carter'a, 63 kraje nie wzięły udziału w olimpiadzie, a organizatorzy ponieśli ogromne straty finansowe³⁸. Kolejne igrzyska zorganizowane w Los Angeles w 1984 r., w odpowiedzi na bojkot zawodów w Moskwie, zostały zbojkotowane przez państwa bloku radzieckiego³⁹.

Współcześnie również przywódcy państwowi podejmują decyzje o niebraniu udziału w wielkich imprezach sportowych na znak protestu wobec działań państwa-gospodarza. Taką sytuację można było zaobserwować w Pekinie w 2008 r. Impreza ta uznawana jest za najbardziej upolitycznioną w ostatnich latach. Już sama kandydatura Pekinu wzbudzała ogromne emocje, z uwagi m.in. na kwestię Tybetu czy łamanie praw człowieka w Chinach. Same zawody zostały zbojkotowane z uwagi na popieranie przez Chiny reżimu w Sudanie, Myanmar, Korei Północnej i Zimbabwe oraz stłumienie powstania w Tybecie. Sprzeciw wyraziły nie tylko „głowy państw”, jak Angela Merkel, ale również Mia Farrow czy Steven Spielberg, rezygnując z reżyserowania ceremonii otwarcia⁴⁰.

W ostatnich latach Rosja, jako kraj grupy BRICS⁴¹, wykorzystuje organizację wielkich imprez sportowych do kreowania swojego wizerunku na arenie międzynarodowej. Organizowane przez nią Zimowe Igrzyska Olimpijskie w Soczi w 2014 r. oraz Mistrzostwa Świata w Piłce Nożnej w 2018 r. stały się celem bojkotu. W przypadku igrzysk w Soczi protest dotyczył łamania praw człowieka, przede wszystkim nieposzanowania praw mniejszości seksualnych oraz prześladowanie opozycji⁴². Z kolei mistrzostwa w piłce nożnej organizowane były w cieniu otrucia Siergieja Skripala oraz aneksji Krymu w 2014 r.

Wyżej wymienione przykłady wykorzystania wielkich imprez sportowych do celów politycznych potwierdzają postawioną na początku hipotezę, że dyplomacja sportowa nie tylko służy zbliżeniu państw, ale może być narzędziem wyrażania sprzeciwu wobec polityki innych krajów. O ile w okresie zimnowojennym upolitycznienie sportu było wynikiem przeniesienia rywalizacji międzyblokowej na arenę sportową, to koniec zimnej wojny nie doprowadził do separacji polityki i sportu. Bez wątpienia organizacja takich wydarzeń, jak igrzyska olimpijskie czy mistrzostwa

³⁷ M. Gruszczyński, *Apartheid kontra Igrzyska Olimpijskie. O tym, jak podziały rasowe i polityka wpłynęły na sportową rywalizację*, <https://historia.org.pl/2016/07/07/apartheid-kontra-igrzyska-olimpijskie-o-tym-jak-podzialy-rasowe-i-polityka-wplynely-na-sportowa-rywalizacje/> (online: 5.06.2019).

³⁸ M. Kobierecki, *Bojkot igrzysk olimpijskich w Moskwie jako przykład politycznego wykorzystania wydarzeń sportowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, vol. XXIII, 2 s. 149-164.

³⁹ K. Kołakowski, „Oko za oko”, czyli kolejne zbojkotowane Igrzyska. Los Angeles 1984, <https://historia.org.pl/2016/07/14/oko-za-oko-czyli-kolejne-zbojkotowane-igrzyska-los-angeles-1984/> (online: 5.06.2019).

⁴⁰ M. Kobierecki, *Upolitycznienie sportu w XXI wieku na przykładzie letnich igrzysk olimpijskich*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 60, s. 130.

⁴¹ Określenie grupy państw rozwijających się – Brazylii, Rosji, Indii, Chin oraz od 2011 Republiki Południowej Afryki. Nazwa pochodzi od pierwszych liter nazw tych państw.

⁴² <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/44-szefow-panstw-i-rzadow-na-otwarcu-igrzysk-w-soczi/e094f>; M. Kaciewicz, *Soczi 2014: Igrzyska wstydu*, <https://www.newsweek.pl/swiat/soczi-2014-igrzyska-wstydu/rh8y2t0> (online: 5.06.2019).

świata to okazja dla państwa-gospodarza do przeciwdziałania negatywnym stereotypom, co wydaje się być ideą współczesnych imprez sportowych, niemniej jednak bojkot sportowy wciąż jest wykorzystywany jako narzędzie wpływu na stosunki międzynarodowe.

Podsumowanie

Jak wskazuje Rada Europejska: „[d]yplomację sportową można rozumieć jako wykorzystywanie sportu w celu oddziaływania na stosunki dyplomatyczne, międzykulturowe, społeczne, gospodarcze i polityczne. Dyplomacja sportowa jest nieodłącznym elementem dyplomacji publicznej – długofalowego procesu komunikacji z opinią publiczną i organizacjami mającego na celu na przykład zwiększenie atrakcyjności i poprawę wizerunku danego kraju, regionu lub miasta oraz wpływanie na podejmowanie decyzji w różnych dziedzinach polityki. Przyczynia się do realizacji założeń polityki zagranicznej w sposób zauważalny i zrozumiały dla ogółu społeczeństwa”⁴³.

Thomas Mann mówiąc, że „nie ma nie-polityki, wszystko jest polityką” miał bez wątpienia rację. Nawet pozornie apolityczny sport nią jest. Współcześnie mało kto wątpi we wzajemne przenikanie się sportu i polityki, pomimo idealistycznych koncepcji separacji tych dwóch sfer. Wraz ze znaczącą popularyzacją rywalizacji sportowej stała się ona atrakcyjnym narzędziem realizacji interesów politycznych. Szczególnie interesująca jest międzynarodowa polityczna rola sportu. Dzięki organizacji imprez sportowych państwa mogą kształtować swój międzynarodowy wizerunek, wzmacniając własną *soft power*, a zwycięstwa w sporcie służą do komunikowania potencjału danego państwa oraz zdobywania prestiżu międzynarodowego. Sport może także być wykorzystywany jako narzędzie prowadzenia stosunków z innymi państwami – poprzez kontakty sportowe państwa starają się zbliżyć z innymi krajami, aczkolwiek sport może także służyć jako narzędzie wyrażania niezadowolenia z polityki innego państwa, czego wyrazem były liczne w historii bojkoty sportowe oraz sportowa izolacja państw. Związki pomiędzy sportem a polityką są bardzo wyraźne.

Na podstawie przytoczonych przykładów można stwierdzić, że dyplomacja sportowa jest pojęciem dużej złożoności i różnorodności. Przeprowadzone badania pozwoliły na potwierdzenie postawionej hipotezy, że sport ma istotne znaczenie polityczne, ale pełni rolę pomocniczą w układaniu stosunków między państwami, bowiem o ich kształcie decydują wola polityczna i społeczna, a także okoliczności, w jakich dyplomacja sportowa została zastosowana.

Bibliografia

- Bransten J., Rochtus D., *Special report. The Turkish-Armenian rapprochement*, „Middle East Critique” 2010, nr 2.
- Cohen P.S., *Indo-Pak Track II Diplomacy: Building Peace or Wasting Time?*, [w:] P.R. Kumaraswamy (red.), *Security Beyond Survival. Essays for K. Subrahmanyam*, Jawaharlal Nehru University, New Delhi 2004.
- Coxall M., *Human Manipulation. A Handbook*, Malcolm Coxall, 2013, [b.m.], [b.s.], (podrozdział 31.5.2).
- D’Agati A.P., *The Cold War and the 1984 Olympic Games. A Soviet-American Surrogate War*, Palgrave Macmillan US, New York 2013.
- Davies O.R., *Sport in American Life. A History*, Wiley-Blackwell, Malden 2007.

⁴³ Konkluzje Rady w sprawie dyplomacji sportowej (2016/C 467/04), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 15.12.2016 r.

- Dixon M.J., *Defending the nation? Maintaining Turkey's narrative of the Armenian genocide*, „South European Society and Politics” 2010, no. 3.
- Elanchenny S., Maraşlıyan N., *Breaking the Ice: The Role of Civil Society and Media in Turkey-Armenia Relations*, GPOT, Istanbul 2012.
- Ganguly S., *Conflict Unending. India-Pakistan Tensions since 1947*, Columbia University Press, Washington 2001.
- Johns L.A., *Introduction Competing in the Global Arena: Sport and Foreign Relations since 1945* [w:] H.L. Dichter, A.L. Johns (red), *Diplomatic Games. Sport, stagecraft, and international relations since 1945*, University Press of Kentucky, Lexington 2014.
- Karczewski M., *Sport w stosunkach międzynarodowych. Wstęp do teorii*, „Refleksje” 2012, wiosna, wydanie specjalne.
- Kobierecki M., *Amerykańsko-radzieckie wymiany koszykarskie jako przykład z pogranicza pozytywnej i negatywnej dyplomacji sportowej*, „Studia Politologica” 2016, vol. XVII.
- Kobierecki M., *Bojkot igrzysk olimpijskich w Moskwie jako przykład politycznego wykorzystania wydarzeń sportowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, vol. XXIII.
- Kobierecki M., *Dyplomacja sportowa w procesie łagodzenia konfliktów międzynarodowych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2017, nr 22.
- Kobierecki M., *Upolitycznienie sportu w XXI wieku na przykładzie letnich igrzysk olimpijskich*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 60.
- Konkluzje Rady w sprawie dyplomacji sportowej (2016/C 467/04), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 15.12.2016 r.
- L'Etang J., *Sports Public Relations*, SAGE, Los Angeles 2013.
- Murray S., Pigman A.G., *Mapping the relationship between international sport and diplomacy*, „Sport in Society” 2014, no. 9.
- Nye S.J., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Phillips L.D., *Diplomatic History: The Turkey-Armenia Protocols*, Institute for the Study of Human Rights, New York 2012.
- Price C., *More Than a Game: Baseball Diplomacy in World War II and the Cold War, 1941–1958*, [w:] R. Briley (red.), *The Politics of Baseball. Essays on the Pastime and the Power at Home and Abroad*, McFarland, Jefferson 2010.
- Roszkowski W., *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, PWN, Warszawa 2005.
- Rowe D., *Global Media Sport. Flows, Forms and Futures*, London Bloomsbury Academic 2011.
- Santos B.R., Mestre M.A., de Megalhães R.F., *Sports Law in Portugal Alphen aan den Rijn*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Saxena A., *The Sociology of Sport and Physical Education New Delhi*, Sports Publication, 2012.
- Solomon F.D., *Breaking Up with Cuba. The Dissolution of Friendly Relations Between Washington and Havana, 1956–1961*, McFarland, Jefferson 2011.
- Turrini M.J., *“It was communism versus the free world”: The USA–USSR dual track meet series and the development of track and field in the United States, 1958–1985*, „Journal of Sport History” 2001, no. 3.
- Xia Y., *Negotiating with the Enemy. U.S.-China Talks during the Cold War, 1949–1972*, Indiana University Press, Bloomington 2006.

Źródła internetowe

- Budyńska A., *Krykietowa dyplomacja*, <http://www.polska-azja.pl/krykietowa-dyplomacja> (online: 5.06.2019).
- Gruszczyński M., *Apartheid kontra Igrzyska Olimpijskie. O tym, jak podziały rasowe i polityka wpłynęły na sportową rywalizację*, <https://historia.org.pl/2016/07/07/apartheid-kontra-igrzyska-olimpijskie-o-tym-jak-podziany-rasowe-i-polityka-wplynely-na-sportowa-rywalizacje/> (online: 5.06.2019).
- <http://www.polska-azja.pl/krykietowa-dyplomacja/>, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/44-szefow-panstw-i-rzadow-na-otwarciu-igrzysk-w-soczi/e094f> (online: 5.06.2019).
- <https://www.newsweek.pl/swiat/soczi-2014-igrzyska-wstydu/rh8y2t0> (online: 5.06.2019).
- Kaciewicz M., *Soczi 2014: Igrzyska wstydu*, <https://www.newsweek.pl/swiat/soczi-2014-igrzyska-wstydu/rh8y2t0> (online: 5.06.2019).
- Kołąkowski K., *„Okno za okno”, czyli kolejne zbojkotowane Igrzyska. Los Angeles 1984*,

<https://historia.org.pl/2016/07/14/oko-za-oko-czyli-kolejne-zbojkotowane-igrzyska-los-angeles-1984/> (online: 5.06.2019).

Relations between Turkey and Armenia, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-armenia-en-mfa> (online: 5.06.2019).

Watson I., *Armenian leader in Turkey for 'soccer diplomacy'*, <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/europe/10/14/turkey.armenia.soccer.diplomacy/> (online: 5.06.2019).

Zaki M.M., *American Global Challenges. The Obama Era*, New York. 2011

DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/9780230119116>.

Autor

Marika Sokół

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich

6. Osobowość nauczyciela-wychowawcy w ujęciu Konstantego Uszyńskiego

Anna Dukowicz

Słowa kluczowe: Konstanty Uszyński, osobowość, nauczyciel-wychowawca, takt pedagogiczny, narodowość.

Wprowadzenie

W czasach transformacji, fundamentalnych przeobrażeń ekonomicznych i społeczno-kulturowych nowy wymiar zyskują zadania systemu oświatowego. We współczesnym świecie zorientowanym na ustawiczną zmianę i rozwój, coraz trudniej jest odnaleźć poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji. Dominują zasady ilościowego rozwoju cywilizacji, nad obszarami wzrostu jakościowego, prowadząc do zatracania podmiotowej tożsamości człowieka. Obecnie edukacja powinna eksponować jakościowy czynnik rozwoju i świadomie inicjować zmiany¹. Postuluje się zastąpienie modelu edukacji adaptacyjnej modelem krytyczno-kreatywnym, pobudzającym do innowacji, twórczości oraz wielostronnej aktywności². Uzyskiwanie nowej jakości kształcenia i wychowania wymaga głębokich przeobrażeń w myśleniu o edukacji i o roli nauczyciela. Rosną społeczne oczekiwania wobec nauczycieli, a wartość jego merytorycznej wiedzy poddawana jest procesom postfiguracywności i kofiguracywności, do niedawna nieobecnych w przestrzeni edukacyjnej. Wymagania, którym sprostać musi nauczyciel są bardzo wysokie, ponieważ oczekuje się od niego nie tylko transferu wiedzy i umiejętności, ale także – a może przede wszystkim – kształtowania osobowości ucznia. Zatem musi być on wychowawcą i nauczycielem równocześnie, stąd w poniższych rozważaniach pojęcia „nauczyciel” i „wychowawca” pozostają w nierozwalnym i wzajemnym związku.

We współczesnej rzeczywistości edukacyjnej zauważalna jest pogłębiająca się dysproporcja pomiędzy wizerunkiem idealnego nauczyciela a jego obrazem realnym³. Ten dysonans wymaga namysłu i głębokiej refleksji nad tym, jaki jest i jaki może być nauczyciel w XXI wieku. Osobowość jest głównym czynnikiem w pracy nauczyciela, w której winien skupiać wszelkie najwyższe cechy etyczne, umysłowe i estetyczne, o których pisali wybitni przedstawiciele myśli pedagogicznej dawniej i dziś⁴. Nauczyciel „chcąc dawać innym – musi sam wiele posiadać, chcąc kształcić innych – musi być sam gruntownie wykształcony, chcąc czynić innych lepszymi – musi

¹ J. Szeppruch, *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Impuls, Kraków 2012, s. 275.

² J. Bielski, *Nauczyciel doskonały*, Impuls, Kraków 2017, s. 23.

³ A. Królikowska, B. Topij-Stempińska, *Wizerunek nauczyciela we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2014, nr 1, s. 13.

⁴ M. Głóskowska-Sołdatow, *Wizerunek aksjologiczny nauczyciela-wychowawcy w opiniach uczniów*, [w:] A. Karpińska (red.), *Edukacja „głębszego poziomu” w dialogu i perspektywie*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2005, s. 347.

sam być dobry”⁵. Nie sposób ująć w sztywne ramy dynamicznie pojmowanej osobowości, dlatego należy poszukiwać i precyzować kluczowe elementy budujące taki model⁶.

Osobowość – zdaniem W. Okonia – „najczęściej oznacza zespół stałych właściwości i procesów psychofizycznych, odróżniających daną jednostkę od innych, wpływający na organizację jej zachowania, a więc na stałość w nabywaniu i porządkowaniu doświadczeń, wiadomości i sprawności, w reagowaniu emocjonalnym w stosunkach z innymi ludźmi oraz na stałość w wyborze celów i wartości. Powstanie tych stałych mechanizmów zachowania się jednostki jest efektem rozwoju osobowości, w którym szczególnie ważną rolę grają pierwsze lata życia. Nabyte wówczas przez dziecko wzory zachowania wywierają trudny do przewyżnienia wpływ na całe jego życie”⁷. To pedagogiczne ujęcie potwierdza założenie, że nauczyciel oprócz czynności dydaktycznych i wychowawczych, wspierać powinien rozwój osobowości ucznia. Wskazuje również na odpowiedzialność nauczyciela, współtworzącego osobowość ucznia⁸.

Problemy cech osobowych nauczyciela podejmowało w Polsce wielu wybitnych pedagogów i psychologów, pozostawiając po sobie bogaty dorobek pisarski. Wśród najistotniejszych przymiotów nauczyciela wymieniano m.in.: miłość dusz ludzkich⁹, zdatność wychowawczą¹⁰, talent pedagogiczny¹¹, kontaktowość¹², zdolność sugestywną¹³, tkliwe wzruszenie¹⁴, bogactwo duchowe¹⁵, strukturę umysłu¹⁶ czy złożość życiowości¹⁷. W ostatnich latach koncepcje pedeutologiczne koncentrują się na poszukiwaniu czynników determinujących większą efektywność pracy nauczyciela i eksponują aspekt prakseologiczny¹⁸. Zdaniem W. Okonia, osobowość nauczyciela można rozpatrywać z perspektywy psychologicznej (walory osobiste), pedagogicznej (relacje z uczniami) i socjologicznej (postawa społeczna)¹⁹.

Problematykę osobowości nauczyciela priorytetowo traktował Konstanty Uszyński, wybitny rosyjski pedagog, twórca oryginalnego systemu pedagogicznego, zaliczany do klasyków pedagogiki, twórczość którego przypada na połowę XIX wieku. Był to czas rozwoju społeczno-gospodarczego Rosji i nowych wyzwań dla tworzonego systemu edukacji publicznej. Po etapie kościelnym (od XVIII wieku) i etapie państwowym (XVIII – pierwsza połowa XIX wieku) Konstanty Uszyński zainicjował społeczny etap w historii rosyjskiej pedagogiki. Jako reformator w zakresie kształcenia i przygotowania zawodowego nauczycieli, inicjował i realizował swoje postulaty, podejmując działania zmierzające do osiągnięcia mistrzostwa w pracy dydaktyczno-

⁵ W. Okoń, *Zarys dydaktyki ogólnej*, PZWS, Warszawa 1970, s. 215.

⁶ J. Jakóbowski, *Zagadnienia osobowości współczesnego nauczyciela*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1984, z. 12, ss. 13-21.

⁷ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987, s. 215.

⁸ A. Lasota, *Pożądane cechy osobowości nauczyciela-pedagoga w ujęciu klasycznych i współczesnych koncepcji*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2016, nr1 ss. 77-88

⁹ J. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.

¹⁰ S. Baley, *Psychiczne właściwości nauczyciela-wychowawcy*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość... op. cit.*

¹¹ S. Szuman, *Talent pedagogiczny*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość... op. cit.*

¹² Z. Mysłkowski, *Co to jest „talent pedagogiczny”* [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość... op. cit.*

¹³ M. Kreutz, *Osobowość nauczyciela-wychowawcy*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość... op. cit.*

¹⁴ J. Kuźma, *Scholiologia. Zarys koncepcji ogólnej nauki o szkole*, Impuls, Kraków 2018, s. 169.

¹⁵ S. Szuman, *Talent pedagogiczny*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość... op. cit.*

¹⁶ S. Dobrowolski, *Struktury umysłów nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1979.

¹⁷ M. Grzegorzewska, *Listy do młodego nauczyciela: cykl I-III*, Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 1996.

¹⁸ J. Bielski, *op. cit.*, s. 14.

¹⁹ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Żak, Warszawa 1995, ss. 27-61.

wychowawczej, a w nakreślonym przez siebie modelu osobowości nauczyciela, podkreślił jego cechy, które dzisiaj nabierają szczególnie wymownego znaczenia²⁰.

Droga życiowa i zawodowa K. Uszyńskiego

Konstanty Uszyński (Konstantin Dmitrijewicz Uszynski) urodził się 19 lutego 1824 r. w Tule, w drobnomieszczańskiej rodzinie, gdzie mieszkał do trzeciego roku życia. Ojciec jego – Dimitrij Uszyński, emerytowany oficer, uczestnik wojny 1812 r., pracował w administracji skarbowej. Matka – Ljubow Stiepanowa, miłośniczka literatury pięknej kierowała początkowym wykształceniem syna. W 1832 r. przeniósł się z rodziną do Nowogród-Siewierska, gdzie w posiadłości Zaruczje nad rzeką Desną spędził dzieciństwo i młodość.

Po ukończeniu renomowanego wówczas gimnazjum w Nowogród-Siewiersku, kierowanym przez wybitnego pedagoga rosyjskiego Ilie Timkowskiego, w 1840 roku wstąpił na Wydział Prawny Uniwersytetu w Moskwie. W tych latach K. Uszyński dużo pracował, udzielając prywatnych lekcji zarabiał na życie. Po uzyskaniu tytułu magistra, w 1846 r. został mianowany na p.o. profesora w Katedrze Encyklopedii Prawoznawstwa i Prawa Państwowego w Liceum Demidowskim w Jarsoławiu. Była to uczelnia przygotowująca przyszłe kadry prawnicze i urzędnicze

Równocześnie prowadził badania naukowe i w 1848 r. opublikował prace naukową *O kame-ralnym kształceniu*, w której poddał ostrej krytyce treść i metodykę nauczania w ówczesnym szkolnictwie, w efekcie czego w 1849 r. został zwolniony.

Przeniósł się następnie do Petersburga i objął posadę asystenta urzędniczego w Departamencie Wyznań Obcych Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji, lecz kariera urzędnika w żadnej mierze nie satysfakcjonowała młodego, ambitnego pedagoga.

W 1851 r. ożenił się z Nadieżdą Doroszenko, koleżanką z dzieciństwa, z którą wychowywał sześćoro dzieci²¹.

W 1855 r. został zatrudniony na stanowisku inspektora i wykładowcy w Instytucie Gaczcyna. Był to moment przełomowy dla Uszyńskiego, gdyż właśnie wtedy zdecydował poświęcić swoje życie działalności pedagogicznej. W Instytucie Gaczcyna odnalazł wyjątkowy zbiór literatury pedagogicznej. Kolekcja ta należała do E. Gugela, byłego inspektora instytutu i ucznia J. Pastelozziego. Pod wpływem dzieł europejskich pedagogów i w rezultacie własnych konstatacji, napisał przełomowe w jego twórczości pedagogicznej artykuły: *O korzyściach z literatury pedagogicznej*, *Trzy elementy szkoły*, *O pierwiastku narodowym w wychowaniu publicznym* dla magazynu „Czasopism o Wychowaniu”, reformatorsko traktując zarówno cele, zadania wychowania, jak i pracę nauczyciela. Współpracował również z czasopismami „Człowiek Współczesny” i „Biblioteka do Czytania”. Publikując artykuły i przeprowadzając postępowe reformy w Instytucie Gaczczyńskim stał się znany i rozpoznawalny w społeczeństwie rosyjskim. W 1859 r. powołano Uszyńskiego na inspektora Instytutu Smolnego przeznaczonego dla dziewcząt szlacheckiego pochodzenia. W tej placówce dokonał całkowitej reorganizacji, zaprosił do współpracy utalentowanych i pełnych pasji nauczycieli, zastosował nowe metody wychowawcze. Wprowadził też nowe przedmioty, wśród których centralne miejsce zajmowała nauka języka ojczystego. W Instytucie Smolnym stworzył dwuletnią żeńską klasę pedagogiczną. Inicjatywa ta spełniła ważną rolę

²⁰ Э.Д., Днепроv, *Ушинский и современность*, Москва 2008, <http://docplayer.ru/26336088-E-d-dneprov-ushinskiy-i-sovremennost.html> (online: 14.01.2019), s. 40.

²¹ Э.Д. Днепроv, *Ушинский и современность...*, *op. cit.*, s. 14-20.

w rozwoju żeńskiego szkolnictwa w Rosji. Z powodu denuncjacji nauczyciela religii Greczulewicz, oskarżającego Uszyńskiego o rozpowszechnianie ateizmu i promocje niemoralności, w 1862 r. zawieszono go w wykonywaniu obowiązków zawodowych i skierowano na zagraniczną delegację w celu poratowania zdrowia i zebrania materiałów o funkcjonowaniu systemów oświatowych w państwach europejskich. Przebywając w Szwajcarii, Niemczech, Belgii oraz we Francji i Włoszech zwiedzał szkoły żeńskie, przedszkola i sierocińce. Efektem wnikliwych obserwacji i głębokich przemyśleń na temat zastanej rzeczywistości był artykuł *Wycieczka pedagogiczna do Szwajcarii*.

W tym okresie ukazały się jego ponadczasowe dzieła: *Słowo ojczyście* oraz *Dziecięcy świat*, pierwsze rosyjskie podręczniki dla dzieci na etapie edukacji elementarnej, które cieszyły się i cieszą ogromną popularnością w Rosji²². Po pięcioletnich podróżach, wrócił do ojczyzny w 1867 r., ale zajmował się wyłącznie pracą naukową, koncentrując uwagę na swoim głównym dziele pt. *Człowiek jako przedmiot wychowania. Doświadczenie antropologii pedagogicznej*, będącym pierwszą próbę stworzenia podstaw naukowych pedagogiki rosyjskiej.

22 grudnia 1870 r. zmarł w Odessie, w drodze na Krym, gdzie udawał się na leczenie²³.

Poglądy pedagogiczne K. Uszyńskiego

K. Uszyński był twórcą własnego systemu pedagogicznego opartego na psychologii i antropologii. Dwa główne kierunki działań w jego twórczości pedagogicznej to rozwój naukowych podstaw pedagogiki narodowej i walka o radykalną transformację rosyjskiej szkoły. Zadania te pozostawały w nierozdzielnej jedności, gdyż był głęboko przekonany, że proces budowy nowej szkoły musi „podążać racjonalną ścieżką – to znaczy na gruncie naukowym”²⁴.

Rozwój naukowych podstaw pedagogiki w latach 60. XIX wieku obejmował potrzebę naukowego uzasadnienia podstaw, zasad, perspektyw, metod i środków restrukturyzacji szkoły, zrozumienia społecznego kontekstu edukacji oraz statusu pedagogiki jako nauki społecznej²⁵.

Pedagogikę Uszyński traktował jako naukę społeczną, doceniając znaczenie historyzmu dla refleksji pedagogicznej, bezpośrednio uzależniając ekonomiczny dobrobyt społeczeństwa od rozwoju edukacji²⁶. „Człowiek rozwija się tylko w historii” – twierdził rosyjski pedagog – „(...) tylko w historii jest świadomy swego rozwoju, nie ma historii bez społeczeństwa. (...) Bez społeczeństwa nie ma rozwoju. Bez rozwoju nie ma społeczeństwa”²⁷. Jednocześnie, zdaniem Szulina, nie dostrzegał wagi istniejących przeciwieństw interesów klasowych nurtujących społeczeństwo rosyjskie, jak i potrzeby przebudowy ustroju państwa²⁸. Znamiennymi dla myśli pedagogicznej Uszyńskiego były słowa „społeczeństwo” i „społeczny” stanowiące klucz do jego filozofii edukacji, dzięki czemu postrzegano go jako pierwszego propagatora idei społecznych w historii rosyjskiej pedagogiki. Aktywnie uczestniczył w walce przeciwko monopolowi państwa

²² *Ibidem*, s. 16-20.

²³ *Ibidem*, s. 20.

²⁴ *Ibidem*, s. 78.

²⁵ *Ibidem*, s. 184.

²⁶ S.F. Egorov, *Wstęp* [w:] K. Ушинский, Воспитание человека. Избранное, Издательский дом «Карапуз», 2000.

²⁷ К.Д. Ушинский, *Лекции в Ярославском лицее*, http://www.azlib.ru/u/ushinskij_k_d/text_0047.shtml (online: 12.01.2019).

²⁸ M. Szulkin, *Wstęp* [w:] K. Uszyński, *Problemy wychowania*, Ossolineum, Warszawa 1958, s. 24.

w dziedzinie edukacji, a społeczeństwo było dla niego wiodącym podmiotem w dokonywaniu zmian oświatowych. Starał się kompleksowo podchodzić do edukacji, rozumiejąc jej ogromne znaczenie i złożoność²⁹.

K. Uszyński uznawany jest za twórcę teoretycznych podstawy antropologii pedagogicznej. Centralnym jej założeniem metodologicznym było badanie ludzkiej natury i wyjaśnianie zjawisk psychofizycznych, z którymi wychowawca miał do czynienia. Rozwój i aktywność – to dwa kolejne znamienne słowa w poglądach Uszyńskiego. Rozwój stanowił cel i rezultat działań, zaś aktywność – fundament i główny czynnik rozwoju. Zdaniem rosyjskiego pedagoga, teoria pedagogiczna powinna stosować metodologię filozoficzną, a także korzystać z innych nauk: anatomii, fizjologii, psychologii, logiki, filologii, geografii, statystyki historii ekonomii politycznej. Podstawy filozofii edukacji zaprezentował w pierwszym dziele pedagogicznym pt. *O korzyściach z literatury pedagogicznej* (1857), który był swojego rodzaju manifestem, nie tylko jej autora, ale też rodzącej się rosyjskiej pedagogiki. Proponował badanie człowieka – jednostki, traktując go jako obiekt antropologii pedagogicznej i kulturowej: „jeśli pedagogika chce wychowywać człowieka we wszystkich jego relacjach powinna poznać go we wszystkich relacjach”³⁰.

Teoria i praktyka pedagogiczna XIX-wiecznej Rosji zmagala się z rozdarciem pomiędzy wychowaniem i nauczaniem, jako dwoma stronami procesu pedagogicznego. Uszyński postulował ich jedność i nierozzerwalność, gdyż nauczanie miało dla niego sens tylko jako środek wychowawczy³¹. Uszyński skłaniał się ku zasadzie, według której dobra i spójna teoria była najlepszym rudymeniem odpowiednio zorganizowanej praktyki wychowawczej, zaś jej badanie sprzyjało rozwojowi i doskonaleniu teorii. System pedagogiczny wychowania i nauczania Uszyńskiego był uogólnieniem praktyki pedagogicznej, wykorzystującej metody filozoficzno-pedagogiczne, znajomość tradycji narodowych oraz eksploracji³². Był pierwszym naukowcem w rosyjskiej literaturze pedagogicznej, który traktował wychowanie jako główny czynnik rozwoju człowieka, człowieka doskonałego, tzn. starannie wykształconego, gorącego patrioty, religijnego i pracowitego³³ i który głosił zasadę celowości w wychowaniu, konieczności ukierunkowania procesu wychowawczego zgodnie z właściwościami rozwojowymi psychiki ludzkiej. Głównym celem wychowania mógł być tylko sam człowiek, bo jak pisał, wszystko inne na świecie istnieje dla człowieka³⁴.

Uszyński często synonimizował pojęcia nauczania i wychowania, głosząc prymat „kształcenia duszy” – wychowania nad „kształceniem umysłu” – nauczaniem. Zadanie wychowania widział w przygotowaniu człowieka nie tylko do szczęścia, ale i do twórczego wykonywania pracy zawodowej. Podkreślając rolę wychowawczą pracy, zauważał jej wpływ na rozwój umysłowy,

²⁹ *Ibidem*, ss. 40-42.

³⁰ К.Д. Ушинский, *Собрание сочинений: в 11 т., Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии*, т. 8, Академия Педагогических Наук РСФСР, Москва-Ленинград 1950.

http://elib.gnpbu.ru/text/ushinskiy_sobranie-sochineniy_t8_1950/go,22;fs,1/

(online: 14.01.2019), s. 23.

³¹ W. Strumiński, *Z dziejów myśli pedagogicznej*, t.10, PZWS, Warszawa 1958, s. 435.

³² A. Harbatski, *Antropologia pedagogiczna i (między)kulturowa jako samodzielna dziedzina stworzona przez Konstantego Uszyńskiego*, „Edukacja Międzykulturowa” 2018, nr 1.

³³ Н.В. Кондукторова, Педагогические идеи К.Д. Ушинского в современной системе образования, „Образование и воспитание” 2016, no. 5(10), декабрь.

³⁴ К Ушинский, *Константин Дмитриевич: Человек как предмет воспитания*, http://az.lib.ru/u/ushinskij_k_d/text_1867_chelovek_kak_predmet_vospitaniya_tom_1.shtml (online: 12.02.2019).

moralny i fizyczny człowieka. „Człowiek rodzi się dla pracy; praca jest jego ziemskim szczęściem, praca – najlepszy strażnik ludzkiej moralności, i praca musi być także wychowawcą człowieka”³⁵ – pisał Uszyński.

Istotnym zdaniem wychowawczym było kształtowanie u uczniów postawy patriotyzmu i poczucia tożsamości narodowej, podejścia otwartego na wielonarodowość wspólnoty ludzkiej, przy jednoczesnym pielęgnowaniu kultury i tradycji własnego narodu. Problematykę narodowości w edukacji, Uszyński podjął w pracy pt. *O pierwiastku narodowym w wychowaniu społecznym* (1857). Edukacja miała sprzyjać budowaniu poczucia tożsamości narodowej i choć każdy naród posiadał swój odrębny i specyficzny system wychowania, zdeterminowany historią i warunkami życia społecznego, to doświadczenia innych państw zawsze pozostawały cenne, pod warunkiem ich twórczych modyfikacji. Nauka była wspólna dla wszystkich narodów, jednakże wychowanie zdecydowanie odrębne³⁶.

Wytworem i elementem kultury narodowej, stanowiącym o zachowaniu jej tożsamości, jak dowodził, był język ojczysty. Uszyński stanowczo krytykował zmuszanie dzieci, we wczesnym dzieciństwie, do nauki języków obcych wykładanych przez zagranicznych guwernerów, które w rezultacie lepiej mówiły po francusku czy niemiecku niż w języku swoich przodków. Zagraniczni wychowawcy, nie znający rosyjskiej historii i języka rosyjskiego, nie byli zdolni rozwijać w dziecku głębokich uczuć moralnych, a tym bardziej kształtować patriotyzmu i przywiązania do ojczyzny³⁷.

Realizację idei narodowości w nauczaniu i wychowaniu, Uszyński widział w tworzeniu szkół narodowych, dostępnych bez względu na pleć i status majątkowy uczniów, bezpłatnych na poziomie podstawowym, w których wiodącymi przedmiotami miały być: język narodowy, literatura ojczysta, historia i geografia. Odnosząc się do systemów oświatowych państw europejskich, Uszyński dokonał podziału wiedzy na niezbędną, użyteczną i przyjemną. Niezbędną wiedzę, czyli: umiejętność pisania, czytania, liczenia, znajomość podstaw swojej religii, historii ojczyzny, nazywał aksjomatem pedagogicznym i postulował jego wprowadzenie do edukacji publicznej.

Uszyński był orędownikiem przeprowadzenia gruntownych reform szkolnictwa. W swoich pracach zaproponował szeroki ich program nie zaniedbując żadnej części systemu szkolnego. Edukacja podstawowa, gimnazjalna, pedagogiczna, zawodowa, żeńska były przedmiotem wielu jego artykułów. Doceniał doniosłą rolę kobiet w wychowaniu dziecka i mocno podkreślał konieczność otwarcia kobietom możliwości pracy zawodowej w szkolnictwie. W swoich rozważaniach podjął również wątek tworzenia i rozwijania szkolnictwa zawodowego.

Problem szkoły i nauczyciela był dla Uszyńskiego zagadnieniem centralnym w działalności i twórczości pedagogicznej. Aktywnie działał na rzecz podniesienia autorytetu nauczyciela, wskazując jego wielką rolę publiczną. Pedagogikę określał mianem sztuki, a pedagoga – artystą, którego dziełem jest uczeń. Nauczycielem, w jego mniemaniu, nie był naukowiec, ale praktyk, którego autorytet kształtowany był przez odpowiednie właściwości osobowościowe, przyczyniające się także do podwyższenia poziomu relacji pomiędzy nauczycielem a uczniem. Od współ-

³⁵ К.Д. Ушинский, *труд в его психическом и воспитательном значении*, <http://docplayer.ru/42547151-Trud-v-ego-psihicheskom-i-vospitatelnom-znachenii.html> (online: 06.03.2019).

³⁶ Н.В. Кондукторова..., *op. cit.*

³⁷ Ž. Gontarenko Z.N., *Ushinsky on the national character of upbringing*, „Проблемы современного образования” 2014, no. 3, s. 45-51.

czesnego nauczyciela, w nowych kontekstach edukacyjnych, wymaga się różnorodnych kompetencji, podkreślając ich dynamiczny charakter. Immanentnymi elementami rozwoju zawodowego nauczyciela, jest doskonalenie, obejmujące zarówno uczenie się na podstawie własnych doświadczeń praktycznych, jak i doksztalcanie i samokształcenie.

Koncepcja osobowości nauczyciela-wychowawcy w ujęciu K. Uszyńskiego

Główną rolę w procesie dydaktyczno-wychowawczym przypisywał Uszyński nauczycielowi. Zwrócił on uwagę na trzy istotne składniki zawodu nauczycielskiego: osobowość, takt pedagogiczny i wiedzę przedmiotową. Osobowość nauczyciela – zdaniem rosyjskiego pedagoga – oznaczała „wszystko w procesie wychowania”, a siła wychowawcza wypływała tylko „z żywego źródła ludzkiej osobowości”, której nawet najlepiej przemyślany program, doskonały podręcznik czy system kar i nagród, nie był w stanie zastąpić w pracy edukacyjnej³⁸.

„Najważniejszą drogą wychowania ludzkiego jest przekonanie – zaś przekonanie powstaje tylko w drodze przekonywania. Każdy program nauczania, każda metoda wychowawcza jeśli nie stanie się przekonaniem wychowawcy, pozostanie martwą literą bez żadnego oddziaływania na rzeczywistość. (...) Wychowawca nigdy nie może być ślepym wykonawcą instrukcji; bez ciepła, jego osobistego przekonania, pozostaje ona bezsilna”³⁹. Nauczyciel powinien widzieć w swoim uczniu partnera mającego prawo do stanowienia o sobie i odpowiedzialności za własny rozwój. Wśród cech osobowości sprzyjających mistrzostwu pedagogicznemu Uszyński wymieniał: wszechstronność wiedzy, etyczność, odporność emocjonalną, empatię, tolerancję i wyrozumiałość, powołanie, chęć i zdolność do pracy. Najistotniejszą sferę osobowości nauczyciela, określał mianem „taktu pedagogicznego”, fundamentem którego była znajomość teorii psychologicznych. Świadomość uwarunkowań i specyfiki etapów rozwojowych człowieka pozwalała tworzyć sytuacje i środowisko edukacyjne sprzyjające poznawaniu i rozumieniu świata. Dlatego takt pedagogiczny, w swojej istocie, był taktem psychologicznym. Nie była to predyspozycja wrodzona, a kształtowała się w człowieku stopniowo, stanowiąc zasadniczy instrument oddziaływania na osobowość i regulując wszelkie działania pedagogiczne. Takt pedagogiczny Uszyński utożsamiał z umiejętnością doboru właściwego stylu komunikowania się z uczniami, jak również ze zdolnością budowania atmosfery zaufania, życzliwości i wzajemnego szacunku w relacjach nauczyciel-uczeń⁴⁰.

Rosyjski pedagog dużą wagę przywiązywał do ustawicznego samokształcenia, samodoskonalenia się nauczycieli i analizowania sposobu swojej pracy. Rozwój indywidualnego kunsztu pedagogicznego nauczyciela korelował z podnoszeniem na wyższy poziom praktyki pedagogicznej. Bez silnego oparcia w doświadczeniu pedagogicznym wiedza, nawet najbogatsza, okazuje się niczym. Bezpośredni kontakt z uczniem, rozwiązywanie problemów edukacyjnych i wychowawczych, projektowanie i realizowanie innowacji edukacyjnych wymagało nieustannego pogłębiania wiedzy pedagogicznej. Uszyński nobilitował i propagował czytelnictwo jako istotną

³⁸ *Ibidem*, s. 172.

³⁹ M. Szulkin, *op. cit.*, s. 33.

⁴⁰ Беленчук Лариса Николаевна, Никулина Елена Николаевна *Развитие К.Д. Ушинским идей педагогической антропологии*, Отечественная и зарубежная педагогика. 2014. №2 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-k-d-ushinskim-idey-pedagogicheskoy-antropologii> (online: 14.01.2019).

formę samokształcenia. Literaturę pedagogiczną uważał za niezastąpione źródło wiedzy, inspiracji i rozwoju nauczycieli⁴¹. Nauczanie i wychowanie traktował jako formę przygotowania do życia. Rolą nauczyciela było zachęcanie uczniów do nauki, rozbudzanie w nich pasji i chęci do samodzielnego pogłębiania wiadomości, rozwijania aspiracji i uzdolnień. Poczynione obserwacje w praktyce pedagogiczne doprowadziły Uszyńskiego do konkluzji, iż aby wyzwolić aktywność ucznia i pobudzić jego twórczy rozwój niezbędne było stosowanie aktywizujących metod i form kształcenia, adekwatnych do potrzeb i możliwości uczniów. Podkreślał odpowiedzialność nauczyciela w sferze doboru treści oraz programów nauczania i podręczników dla uczniów. W obecnym systemie edukacyjnym podkreśla się znaczenie stosowania aktywizujących metod i form kształcenia, podnoszących efektywność i poprawiających skuteczność procesu dydaktyczno-wychowawczego, jak również zwiększających atrakcyjność przebiegu zajęć i ułatwiających zdobywanie wiedzy.

Osobowość nauczyciela Uszyński uważał za główną determinantę „ducha szkoły”. Interakcje i komunikacja nauczycieli z uczniami rzutowały na specyficzną edukacyjną atmosferę. Duch szkoły – zdaniem rosyjskiego pedagoga – żywał nie w jej murach, ani na papierze tylko w osobowości uczących w niej nauczycieli i wychowawców. Dobra i przyjazna atmosfera w środowisku szkolnym, w przekonaniu Uszyńskiego, wpływała na motywację i postawy uczniów w procesie uczenia się.

Nie ograniczał on zadań nauczyciela wyłącznie do pracy z dziećmi, lecz rozszerzał zasięg jego oddziaływań na rodziców, jak również na całą lokalną społeczność. Edukację traktował jako obszar kluczowy dla rozwoju społecznego i podkreślał znaczenie dobrze wykształconej, wysoko wykwalifikowanej i doświadczonej kadry nauczycielskiej „[n]auczytel powinien czuć się żywym ogniwem pomiędzy przeszłością a przyszłością, potężnym wojownikiem o prawdę i dobro”⁴². Postępujący współcześnie proces demokratyzacji życia społecznego, prowadzący do wzrostu świadomości obywatelskiej, wymaga od nauczyciela podejmowania systematycznych i twórczych inicjatyw na rzecz współpracy z rodzicami oraz instytucjami i organizacjami działającymi w środowisku lokalnym. Współpraca ta pozwalana na udoskonalenie realizacji celów z zakresu oddziaływań opiekuńczych, wychowawczych i edukacyjnych.

Zachęcał nauczycieli do udziału z życiem społecznym, do dzielenia się na łamach czasopism swoimi umiejętnościami zawodowymi, dzięki czemu poczynione w trakcie praktyki pedagogicznej przez nich spostrzeżenia i wnioski nie miały pozostać wyłącznie w murach ich szkół, miały pojawić się na literackiej niwie, dotrzeć do krańców Rosji i „zajrzeć we wszystkie zapadłe kąty”⁴³.

Podsumowanie

Zmierzając do podsumowania rozważań, warto podkreślić, że aby być dobrym nauczycielem, wymagana jest umiejętność rozpoznawania u siebie zarówno cech pożądanych, jak i niepożądanych. Warto sięgać do wzorów osobowych, które mimo czasowego oddalenia pozostają niezmiernie aktualne i inspirujące, jak ten nakreślony przez Konstantego Uszyńskiego. Analizując model

⁴¹ К.Д. Ушинский, *О пользе педагогической литературы*, <https://studlib.info/pedagogika/483980-k-d-ushinskiy-o-polze-pedagogicheskoy-literatury> (online: 23.02.2019).

⁴² Днепров Э.Д., Ушинский и современность..., *op. cit.*, s. 11.

⁴³ М. Szulkin, *op. cit.*, s. 34.

osobowości nauczyciela opisany przez Uszyńskiego można przyjąć, że dobry nauczyciel:

- dysponuje rozległą wiedzą i gruntownym wykształceniem pedagogiczno-psychologicznym, posiada wysokie kwalifikacje moralne;
- odznacza się taktem pedagogicznym, empatią, szczerością, poczuciem humoru, przy tym stanowczością i dyscypliną;
- stoi na straży prawdy i wartości narodowych, kształtuje postawy obywatelskie i jest aktywny społecznie;
- dba o harmonijny rozwój uczniów, rozumie ich potrzeby, aktywizuje do twórczego działania;
- systematycznie czyni refleksje nad własną praktyką, ma zdolność ustawicznego samodoskonalenia, korzysta z literatury pedagogicznej.

Uszyński stworzył dynamiczny system wychowania oparty na antropologii, a jednocześnie ukierunkowany na ponadczasowe wartości, zapewniające mu aktualność w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej. Poglądy, przemyślenia i postulaty zawarte w pracach Uszyńskiego były niezwykle postępowe na ówczesne czasy, a nawet śmiałe, jak projekt wprowadzenia bezpłatnej, powszechnej i obowiązkowej edukacji podstawowej. Jego zgromadzona w ciągu życia spuścizna pozwala współcześnie czytać i odczytywać na nowo jego myśli na temat pożądanych cech osobowych nauczyciela, otwierając je na współczesność i dając asumpt do własnych, oryginalnych przemyśleń.

Miejsce Uszyńskiego w historii kultury rosyjskiej precyzyjnie określił jego uczeń i kontynuator L. Modzalewski: „Uszyński jest naszym prawdziwie narodowym nauczycielem, tak jak Łomonosow jest narodowym naukowcem, Suworow narodowym wodzem, Puszkina narodowym poetą, Glinka narodowym kompozytorem”⁴⁴.

Bibliografia

- Baley S., *Psychiczne właściwości nauczyciela-wychowawcy*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Беленчук Лариса Николаевна, Никулина Елена Николаевна Развитие К.Д. Ушинским идей педагогической антропологии, Отечественная и зарубежная педагогика. 2014. №2 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-k-d-ushinskim-idey-pedagogicheskoy-antropologii> (online: 14.01.2019).
- Bielski J., *Nauczyciel doskonały*, Impuls, Kraków 2017.
- Dawid J., *O duszy nauczycielstwa*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Днепров Э.Д. *Ушинский и современность*, Москва 2008, <http://docplayer.ru/26336088-E-d-dneprov-ushinsky-i-sovremennost.html> (online: 14.01.2019).
- Dobrowolski S., *Struktury umysłów nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1979.
- Egorov F.S., *Wstęp* [w:] К. Ушинский, Воспитание человека. Избранное, Издательский дом «Карпуз», 2000.
- Głowska-Sołdatow M., *Wizerunek aksjologiczny nauczyciela-wychowawcy w opiniach uczniów*, [w:] A. Karpińska (red.), *Edukacja „głębszego poziomu” w dialogu i perspektywie*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2005.
- Golbik E., *Rodzic-pedagog wobec wewnętrznej narracji w zmiennej rzeczywistości*, „Prace Naukowe AJD.

⁴⁴ Э.Д. Днепров, *Ушинский и современность...*, *op. cit.*, s. 12.

- Pedagogika” 2010, nr 19.
- Gontarenko Z.N., *Ushinsky on the national character of upbringing*, „Проблемы современного образования” 2014, no. 3.
- Grzegorzewska M., *Listy do młodego nauczyciela: cykl I-III*, Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 1996.
- Harbatski A., *Antropologia pedagogiczna i (między)kulturowa jako samodzielna dziedzina stworzona przez Konstantego Uszyńskiego*, „Edukacja Międzykulturowa” 2018, nr 1.
- Jakóbski J., *Zagadnienia osobowości współczesnego nauczyciela*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1984, z. 12.
- Kreutz M., *Osobowość nauczyciela-wychowawcy*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Królikowska A., Topij-Stempińska B., *Wizerunek nauczyciela we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2014, nr 1.
- Kuźma J., *Scholiologia. Zarys koncepcji ogólnej nauki o szkole*, Impuls, Kraków 2018.
- Lasota A., *Pożądanee cechy osobowości nauczyciela-pedagoga w ujęciu klasycznych i współczesnych koncepcji*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2016, nr 1.
- Mysłakowski Z., *Co to jest „talent pedagogiczny”* [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Żak, Warszawa 1995.
- Okoń W., *Zarys dydaktyki ogólnej*, PZWS, Warszawa 1970.
- Strumiński W., *Z dziejów myśli pedagogicznej*, t. 10, PZWS, Warszawa 1958.
- Szepruch J., *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej i edukacyjnej*, Impuls, Kraków 2012.
- Szulkin M., *Wstęp* [w:] K. Uszyński, *Problemy wychowania*, Ossolineum, Warszawa 1958.
- Szuman S., *Talent pedagogiczny*, [w:] W. Okoń (red.), *Osobowość nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962.
- Ушинский Константин Дмитриевич: Человек как предмет воспитания,
http://az.lib.ru/u/ushinskij_k_d/text_1867_chelovek_kak_predmet_vospitaniya_tom_1.shtml
(online: 12.02.2019).
- Ушинский К.Д., *Собрание сочинений*: в 11 т., Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии, т. 8, Академия Педагогических Наук РСФСР, Москва-Ленинград 1950.
http://elibr.gnpbu.ru/text/ushinskiy_sobranie-sochineniy_t8_1950/go,22;fs,1/ (online: 14.01.2019).
- Кондукторова Н.В., *Педагогические идеи К.Д. Ушинского в современной системе образования*, „Образование и воспитание” 2016, no. 5(10), декабрь.
- Ушинский К.Д., *Труд в его психическом и воспитательном значении*, <http://docplayer.ru/42547151-Trud-v-ego-psihicheskom-i-vospitatelnom-znachenii.html> (online: 06.03.2019).
- Ушинский К.Д., *Лекции в Ярославском лицее*, http://www.azlib.ru/u/ushinskij_k_d/text_0047.shtml (online: 12.01.2019).
- Ушинский К.Д., *О пользе педагогической литературы*, <https://studlib.info/pedagogika/483980-k-d-ushinskiy-o-polze-pedagogicheskoy-literatury> (online: 23.02.2019).

Autor

mgr Anna Dukowicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Studiów Edukacyjnych

7. Wezwania do sprzedaży akcji a reakcja rynku na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie

Wit Goszczyński, Dariusz Zawadka

Słowa kluczowe: wezwanie, premia akwizycyjna, premia kontrolna, efektywność rynku.

Wprowadzenie

Z uwagi na ochronę interesów akcjonariuszy mniejszościowych, w polskim prawie istnieje instytucja wezwań do sprzedaży akcji. W praktyce ma ona uniemożliwiać nabycie istotnego pakietu akcji dającego kontrolę lub wycofanie akcji spółki z obrotu bez umożliwienia akcjonariuszom odsprzedaży ich akcji. Tylko w latach 2006–2016 zostało ogłoszonych 360 wezwań¹, a w latach 2017–2018 wezwań oraz ofert niestanowiących wezwań wg Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych² (dalej: Ustawa o Ofercie) było 110.

Celem artykułu jest zbadanie, w jaki sposób inwestorzy reagują na ogłoszenie wezwania i jakie jest ich tempo reakcji. Odpowiedź rynku na wieść o przyszłej realizacji wezwania można badać za pomocą wahań cen akcji, których to wezwanie dotyczy, po uzyskaniu przez inwestorów informacji na temat wezwania. By to wezwanie doszło do skutku, osoba wzywająca musi zaferować akcjonariuszom odpowiednio zachęcającą do dokonania transakcji premię, rozumianą jako nadwyżka zaproponowanej w wezwaniu ceny za jedną akcję w stosunku do jej bieżącej ceny rynkowej. W związku z powyższym, spodziewaną reakcją na ogłoszenie wezwania będzie wzrost rynkowej ceny akcji do poziomu bliskiego ceny wezwania. W takiej sytuacji nieuzasadnione jest zarówno ze strony inwestorów dokonujących transakcji zakupu, jak i sprzedaży, handlowanie tymi akcjami po cenie mocno odbiegającej od ceny wezwania, skoro w niedalekiej przyszłości osoby posiadające akcje danej spółki będą mogły je sprzedać po cenie, która jest wyższa niż aktualna wartość tych akcji. Jednak nie każde z wezwań przeprowadzanych na polskim rynku kapitałowym spotyka się z zakładaną reakcją inwestorów.

W przedstawionym badaniu przeanalizowano wezwania ogłoszone w latach 2015-2018, które dotyczyły spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie (GPW) oraz w alternatywnym systemie obrotu dostępnym na polskim rynku kapitałowym – NewConnect. Wyznaczoną próbę 171 wezwań podzielono na 4 podgrupy, gdzie wyznacznikiem każdej z nich był cel, dla którego wezwanie danej grupy zostały przeprowadzone. By sprawdzić, czy zjawisko

¹ R. Asyngier, *Skuteczność wezwań do sprzedaży akcji na polskim rynku kapitałowym*, „Annales H. – Oeconomia” 2017, nr 51(1), ss. 7-18, <http://journals.umcs.pl/h/article/download/4376/3637> (online: 10.01.2019).

² Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz.U. 2005 nr 184, poz. 1539 ze zm.).

istotnych zmian cen akcji po upublicznieniu informacji dotyczącej wezwania rzeczywiście występuje, wykorzystano metodykę analizy zdarzeń (ang. *event study analysis*, analiza zdarzeń), wyznaczając średnie zwykłowe stopy zwrotu dla każdej z grup wezwań, które następnie poddano testowi na statystyczną istotność w każdym z dni okna zdarzenia, tj. od 10 dnia przed datą ogłoszenia wezwania do 10 dni po jego ogłoszeniu.

Na potrzeby badania sformułowano dwie hipotezy, które następnie zweryfikowano empirycznie:

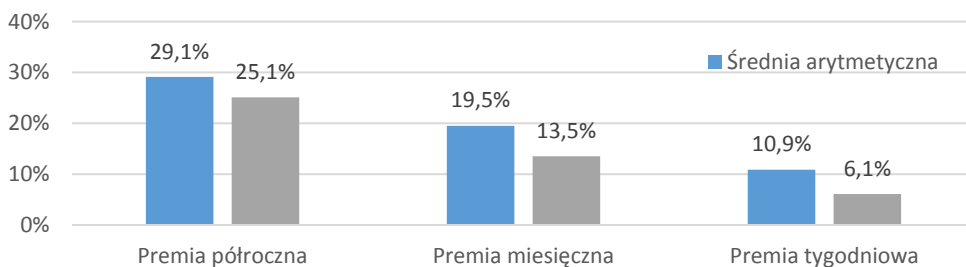
H_0 : Ogłoszenie wezwania nie powoduje istotnych zmian w cenie akcji.

H_1 : Ogłoszenie wezwania powoduje istotne zmiany w cenie akcji.

Wykazanie istotności zmian badanych stóp zwrotu powoduje odrzucenie hipotezy zerowej na rzecz hipotezy alternatywnej. Powyższe hipotezy, jak i wyliczenia zostały zastosowane dla każdego z rodzajów wezwań z osobna, co umożliwiło wskazanie, która z grup wezwań charakteryzuje się największą istotnością oraz poziomem zmian cen akcji. W pracy zbadano również tempo reakcji z uwzględnieniem wysokości premii w stosunku do cen rynkowych akcji w poszczególnych dniach okna zdarzenia.

Premie w wezwaniach

Poziom premii na polskim rynku wezwań został zbadany przez J. Bema i G. Bącała³. W swoim badaniu przeanalizowali oni wezwania ogłoszone w latach 2006-2013 dla spółek notowanych na GPW. W zależności od przyjętej ceny odniesienia, autorzy określili 3 rodzaje premii, tj. premię półroczną, premię miesięczną i premię tygodniową. Sposób obliczania premii jest analogiczny dla każdego rodzaju i jest to procentowa nadwyżka ceny zaproponowanej w wezwaniu nad ceną rynkową sprzed 120 sesji giełdowych – w przypadku obliczania premii półrocznej, 20 sesji – dla premii tygodniowej, lub 5 sesji – dla premii tygodniowej w stosunku do dnia ogłoszenia wezwania. W celu wyznaczenia jednolitej próby badawczej, w badaniu uwzględniono jedynie te wezwania, które dotyczyły pakietu akcji uprawniającego do wykonywania co najmniej 5% dodatkowych głosów na Walnym Zgromadzeniu Akcjonariuszy. Poziomy poszczególnych premii zaprezentowano na wykresie 1.

Wykres 1. Przeciętny poziom premii wezwań

Źródło: G. Bącał, J. Bem, *Premia za kontrolę oferowana w publicznych wezwaniach do sprzedaży akcji w latach 2006–2013 dla spółek notowanych na GPW w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, 67, ss. 267-278.

³ G. Bącał, J. Bem, *Premia za kontrolę oferowana w publicznych wezwaniach do sprzedaży akcji w latach 2006–2013 dla spółek notowanych na GPW w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, 67, ss. 267-278.

Metodyka badania

W celu przeanalizowania zachowań cen rynkowych akcji oraz tempa reakcji inwestorów wyznaczono próbę statystyczną, którą stanowiły zdarzenia ogłoszeń wezwań do sprzedaży akcji spółek notowanych zarówno na GPW, jak i w innych alternatywnych systemach obrotu dostępnych na polskim rynku akcji (NewConnect). Wezwania, które rozpatrywano, zostały ogłoszone w latach 2015-2018. Źródłami danych do badania był archiwalny spis wezwań Domu Maklerskiego BDM S.A., serwis internetowy infostrefa.com, z którego pozyskano bardziej szczegółowe dane dotyczące analizowanych wezwań oraz strony internetowe spółek, których owe wezwania dotyczyły. Dienne ceny zamknięcia akcji, którymi posłużono się w badaniu oraz dienne wartości WIG wykorzystane do budowy zastosowanego modelu pochodzą z serwisu infostrefa.com. Wymagania, jakie każde z wezwań musiało spełnić, by zostać uwzględnione w próbie badawczej to:

- dostępność kluczowych informacji nt. wezwania, tj. data ogłoszenia, proponowana cena, procent liczby akcji ogółem będących przedmiotem wezwania, procent liczby akcji ogółem nabyty w wyniku wezwania, informacja o podmiocie wzywającym, cel wezwania, zmiany oferty wezwania po jego ogłoszeniu;
- data podania do publicznej wiadomości informacji na temat wezwania z okresu 1 stycznia 2015 r. – 30 listopad 2018 r.;
- dostępność historycznych dziennych cen akcji spółki dla okresu okna estymacyjnego oraz okna zdarzenia, tj. od 90 dnia poprzedzającego datę ogłoszenia wezwania do 10 dnia po jego ogłoszeniu;
- brak innych zdarzeń mogących wpłynąć na zmianę cen akcji w okresie okna zdarzenia, tj. od 10 dnia poprzedzającego dzień ogłoszenia wezwania do 10 dnia po ogłoszeniu.

Spośród 179 wezwań, które dotyczyły 127 różnych spółek, z powodu niespełnienia wymagań opisanych powyżej odrzucono 8 wezwań. Do ostatecznej próby zakwalifikowano 171 wezwań dotyczących 120 spółek.

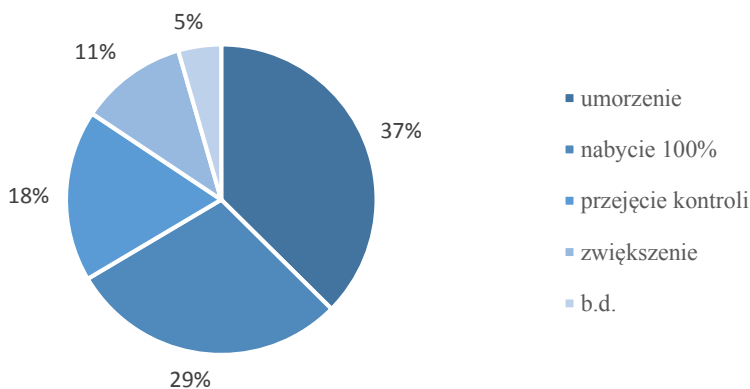
Kolejnym krokiem było podzielenie wezwań ze względu na ich rodzaj, przyjmując za kryterium informację odnośnie tego, jaki podmiot jest podmiotem wzywającym w ofercie oraz jaki jest cel lub motyw przeprowadzenia wezwania. Na potrzeby badania wyszczególniono 4 rodzaje wezwań:

- „Umorzenie” (67 wezwań) – wzywającym dla tego typu wezwań jest zarząd spółki, który nabywa akcje tej samej spółki (akcje własne) w celu ich umorzenia. Do tej kategorii zostały zaliczone również wezwania, w wyniku których również dochodzi do skupu akcji własnych, ale w celu innym niż umorzenie, np. przeznaczenie tych akcji do realizacji programu motywacyjnego dla pracowników firmy lub inwestycja spółki w akcje własne. Wezwania tego typu często nie stanowią wezwania w rozumieniu Ustawy o Ofercie. Spowodowane jest to nieprzekroczeniem żadnego z progów wyszczególnionych w Ustawie o Ofercie, stąd takie wezwanie będzie stanowiło ofertę, której nie obowiązują wymogi ustawowe dotyczące wezwań.
- „Przejęcie” (32 wezwania) – rodzaj wezwań, w wyniku których wzywający przekroczył próg 50% głosów w spółce, a co za tym idzie uzyskał bezwzględną kontrolę nad spółką. Jest to grupa, w której dokonują się transakcje opiewające na duże pakiety kontrolne, stanowiące nierzadko 100% liczby wszystkich akcji ogółem (17 na 32 wezwań w tej grupie

stanowią wezwania na 100% akcji).

- „Zwiększenie” (20 wezwań) – są to wezwania ogłoszone przez podmiot niesprawujący bezwzględnej kontroli w spółce, którego pakiet po realizacji tego wezwania nie spowoduje przekroczenia 50% ogólnej liczby głosów na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy (WZA) przez wzywającego. Wezwania wyszczególnione w tej grupie nie mogą doprowadzić do przekroczenia lub osiągnięcia progu 33% głosów, ponieważ wówczas wiąże się to z koniecznością ogłoszenia oferty na akcje, które umożliwią wzywającemu wykonywanie 66% ogólnej liczby głosów w spółce. Do 26 stycznia 2017 r., czyli do momentu wejścia w życie nowelizacji ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych⁴, część wezwań typu „zwiększenie” spowodowana była koniecznością wypełnienia obowiązku ustawowego przez inwestorów, którzy postanowili nabyć pakiet akcji powyżej 10% w okresie krótszym niż 60 dni. Dlatego też część wezwań wyszczególniona w tej grupie (w tym wezwania na ponad 10% akcji ogłoszonych po 26 stycznia 2017 r.), nie stanowią wezwania w rozumieniu ustawy.
- „Nabycie 100%” (52 wezwania) – wezwania przeprowadzane przez podmiot kontrolujący spółkę, tj. posiadający więcej niż 50% liczby głosów na WZA. Ten rodzaj wezwań wiąże się z całkowitym wykupem spółki, co często umotywowane jest chęcią wycofania akcji spółki z obrotu publicznego. Następstwem takich wezwań są przymusowe wykupy akcji przeprowadzane przez inwestora, który osiągnął 90% liczby wszystkich głosów w spółce.

Spśród wymienionych rodzajów wezwań najliczniejszą grupę stanowią wezwania „Umorzenia” co zostało przedstawione na wykresie nr 2. Kolejnymi grupami pod względem liczebności są wezwania „Nabycie 100%” i „Przejęcie”, które stanowią odpowiednio 29% oraz 18% wezwań do sprzedaży akcji. Najmniej liczną grupę stanowi „Zwiększenie”, gdzie zakwalifikowano 11% analizowanych wezwań.

Wykres 2. Procentowy rozkład wezwań do sprzedaży akcji w Polsce w latach 2015-2018⁵

Źródło: opracowanie własne.

⁴ Ustawa z dnia 26 stycznia 2017 r. o zmianie ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz.U. 2017 poz. 452).

⁵ Wykres przedstawia procentowy udział wezwań poszczególnych rodzajów w ogólnej liczbie wezwań, spółek notowanych na GPW oraz w alternatywnych systemach obrotu, ogłoszonych między 01.01.2015 r. a 30.11.2018 r. Zaproponowany podział wezwań został sporządzony na potrzeby badania.

W pierwszej części zbadano istotność zmian cen akcji po ogłoszeniu wezwania. W tym celu wykorzystano wspomnianą metodologię analizy zdarzeń (ang. *event study analysis*), zaczerpniętą z publikacji H. Gurgula *Analiza zdarzeń na rynkach akcji*. W drugiej części opisano zastosowaną metodykę szacowania tempa reakcji inwestorów na informację o wezwaniu.

W badaniu przyjęto dzień ($t = 0$) jako dzień ogłoszenia wezwania. Okno estymacyjne, niezbędne do wyznaczenia parametrów zastosowanych w modelu obejmuje 89 dni od dnia poprzedzającego dzień ogłoszenia wezwania ($t = -89$), do 11 dnia przed dniem ogłoszenia wezwania ($t = -11$). Okno zdarzenia, stanowiące okres podlegający szczegółowej analizie w badaniu, zawiera dni od 10 dnia poprzedzającego dzień ogłoszenia wezwania ($t = -10$), do 10 dnia po dniu ogłoszenia wezwania ($t = +10$).

Analiza zdarzeń

W badaniu zastosowano proste stopy zwrotu, wyznaczone na podstawie dziennych cen zamknięcia:

$$R_{i,t} = \frac{P_{i,t} - P_{i,t-1}}{P_{i,t-1}} \quad (1)$$

gdzie: $R_{i,t}$ oznacza dzienną stopę zwrotu z inwestycji w walor i , a $P_{i,t}$ to dzienna cena zamknięcia i -tego waloru w dniu t .

W celu zmierzenia wpływu badanego zdarzenia na cenę akcji wykorzystano średnie skumulowane ponadprzeciętne stopy zwrotu (ang. ACAR – *avarage cumulative abnormal return*). Pierwszym krokiem było wyznaczenie ponadprzeciętnych stóp zwrotu (ang. AR – *abnormal return*) z akcji spółek uwzględnionych w próbie dla każdego z dni okna zdarzenia. Zastosowano wzór:

$$AR_{i,t} = R_{i,t} - R_{E(i,t)} \quad (2)$$

gdzie: $R_{i,t}$ to dzienna stopa zwrotu z inwestycji w akcje i -tej spółki w dniu t , a $R_{E(i,t)}$ to oczekiwana stopa zwrotu z inwestycji w akcje spółki i w dniu t .

Podana formuła informuje nas o ile zwrot historyczny przewyższył oczekiwaną stopę zwrotu przez inwestorów w przypadku, gdy dane zdarzenie nie wystąpiłoby lub inaczej, w jakim stopniu historyczne ceny odbiegały od cen oczekiwanych. Otrzymany wynik większy od 0 świadczy o wystąpieniu w danym dniu pozytywnego efektu badanego zdarzenia dla danej spółki, tzn. rzeczywista zmiana ceny akcji była większa od zmiany zakładanej przez inwestorów. W przypadku, kiedy efekt ten jest zaobserwowany w dniu wystąpienia zdarzenia (w tym badaniu w dniu ogłoszenia wezwania) lub w dniach następujących po tym dniu, można wnioskować, że dane zdarzenie wpływa na cenę akcji danego przedsiębiorstwa.

Łatwo zaobserwować, że wyniki będą różniły się w zależności od wartości oczekiwanych $R_{E(i,t)}$, dlatego też niezmiernie ważne jest zastosowanie w badaniu odpowiedniego modelu, za pomocą którego będzie można jak najdokładniej oszacować historyczne oczekiwania inwestorów

odnośnie cen akcji. Jednym z najczęściej spotykanych modeli w literaturze *event study analysis* jest model rynkowy, często nazywany też modelem Sharpe'a. Stosując ten model w celu wyznaczenia oczekiwanej przez inwestorów stopy zwrotu z inwestycji w akcje spółki otrzymujemy wzór:

$$R_{E(i,t)} = \alpha_i + \beta_i \times R_{m,t} \quad (3)$$

gdzie: $R_{m,t}$ to stopa zwrotu z portfela rynkowego w dniu t , α i β to parametry równania wyznaczone na podstawie stóp zwrotu z portfela rynkowego (reprezentowanego przez indeks WIG) oraz stopa zwrotu z akcji i -tej spółki w okresie estymacji.

Parametr β w powyższym równaniu jest miarą ryzyka i jest obliczany jako stosunek kowariancji stóp zwrotu z portfela rynkowego i stóp zwrotu z akcji i -tej spółki do wariancji z portfela rynkowego. Parametr α natomiast to wartość przecięcia funkcji liniowej modelu Sharpe'a z osią o_y . Parametry modelu Sharpe'a zostały wyznaczone w oparciu o stopy zwrotu w oknie estymacyjnym.

$$\beta_i = \frac{\sum_{t=-89}^{-11} (R_{i,t} - \bar{R}_i) \times (R_{m,t} - \bar{R}_m)}{\sum_{t=-89}^{-11} (R_{m,t} - \bar{R}_m)^2} \quad (4)$$

gdzie: \bar{R}_i to średnia arytmetyczna dziennych stóp zwrotu z inwestycji w walor i dla dni od $t = -89$ do $t = -11$, a to \bar{R}_m średnia arytmetyczna dziennych stóp zwrotu z portfela rynkowego.

$$\alpha_i = \bar{R}_i - \beta_i \times \bar{R}_m \quad (5)$$

Kolejnym krokiem było wyznaczenie skumulowanych zwykłych stóp zwrotu (ang. CAR – *cumulative abnormal return*) dla każdego z dni okna zdarzenia:

$$CAR_{i,t} = \sum_{t=-10}^{10} AR_{i,t} \quad (6)$$

Następnie dokonano uśrednienia przekrojowego stóp CAR w celu otrzymania średnich skumulowanych ponadprzeciętnych stóp zwrotu (ACAR) dla każdego z okresów t . Posłużono się poniższym wzorem:

$$ACAR_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CAR_{i,t} \quad (7)$$

gdzie: N to liczba wezwań w próbie.

Ostatnim krokiem było wyznaczenie istotności statystycznej otrzymanych wyników za pomocą testu istotności statystycznej t-Studenta. Najpierw wyznaczono wartości statystyki t dla każdej ze stóp ACAR, wykorzystując do tego następujący wzór:

$$t_{stat} = \frac{ACAR_t}{\hat{\sigma}_{CAR_t}} \sqrt{n} \quad (8)$$

gdzie: $\hat{\sigma}_{CAR_t}$ to odchylenie standardowe stóp CAR w dniu t .

Następnie na podstawie wyliczonych wcześniej wartości statystyki t oraz w oparciu o rozkład t -Studenta obliczono wartości p stóp ACAR. Poziom istotności, jaki został przyjęty w badaniu to 5%. Oznacza to, że dla stóp ACAR o wartościach p poniżej 0,05 należy odrzucić hipotezę zerową i przyjąć hipotezę alternatywną:

H_0 : Stopy ACAR nie są istotnie różne od zera,

H_1 : Stopy ACAR są istotnie różne od zera.

Tempo reakcji

Tempo zmian cen akcji w wyniku ogłoszenia wezwania zostało wyznaczone w oparciu o cenę zaproponowaną w wezwaniu oraz rynkową cenę zamknięcia w dniu t w okresie okna zdarzenia. Wskaźnik, którym posłużono się w celu oszacowania tego tempa, stanowi iloraz powyższych cen oraz jest wyrażany wzorem:

$$W_{i,t} = \frac{P_{i,t}}{TP_i} \quad (9)$$

gdzie: $P_{i,t}$ oznacza cenę rynkową zamknięcia i -tej akcji w dniu t , natomiast TP_i – cenę oferowaną w wezwaniu za i -tę akcję.

Wskaźnik wyznaczony na podstawie wzoru (9) w dalszej części pracy nazywany będzie Wskaźnikiem Tempa lub Wskaźnikiem W .

Wskaźnik Tempa informuje, w jakim stopniu rynkowa cena w danym dniu pokrywa cenę z wezwania. Im wartość wskaźnika bliższa 1, tym cena rynkowa bliższa cenie z wezwania. Początkowa wartość Wskaźnika W (tj. w momencie ogłoszenia wezwania), z uwagi na oferowaną w wezwaniu premię, powinna być mniejsza od 1. Wraz z upływem czasu oczekuje się, iż cena rynkowa będzie zbliżać się do ceny zaproponowanej w wezwaniu, a Wskaźnik W będzie dążył do 1, co rozumiane jest jako tempo reakcji inwestorów na ogłoszenie oferty.

W badaniu posłużono się uśrednionymi Wskaźnikami Tempa dla każdej z czterech grup wezwań oraz uśrednionymi Wskaźnikami dla całej próby. Powyższą analizę tempa zastosowano dla dni okna zdarzenia, tj. od $t = -10$ do $t = +10$.

Wezwania na GWP w Warszawie

Spośród 171 wezwań, które stanowią całość próby tego badania, jedynie 18 wezwań (10,53%) w wyniku niezadawalającej liczby dokonanych zapisów nie zostało zrealizowanych. Średnia liczba akcji będących przedmiotem wezwań wyniosła 27,57% liczby akcji ogółem, natomiast mediana tej liczby – 17,63%.

Wartości t -statystyki dla stóp ACAR całej próby (tabela 1) są dodatnie oraz istotne w dniu ogłoszenia wezwania, tj. dla $t = 0$ oraz dla każdego dnia okna zdarzenia po tym dniu, tj. od $t = +1$ do $t = +10$. Dla dni poprzedzających dzień ogłoszenia wezwania wartości t -statystyki pozostają nieistotne.

Przedstawione powyżej wyniki badanego zdarzenia są zgodne z oczekiwanym przebiegiem zmienności cen akcji. Ogłoszenie wezwania spotyka się z odpowiednią reakcją inwestorów, tzn.

w dniu $t = 0$ można zaobserwować natychmiastowy istotny wzrost cen, który następnie utrzymuje się przez cały badany okres. Stosunek ceny rynkowej akcji do ceny wezwania przed dniem ogłoszenia wezwania kształtował się na poziomie ok. 90%. W dniu $t = 0$ wskaźnik ten wzrósł do poziomu 93,65%, a w pozostałych dniach oscylował w granicach 95%.

Tabela 1. Wyniki badania dla całej próby⁶

Dzień t	ACAR	t_{stat}	p -value	W
-10	0,07%	0,382	0,703	90,09%
-9	-0,12%	-0,382	0,703	89,95%
-8	-0,21%	-0,628	0,531	89,87%
-7	0,03%	0,083	0,934	90,04%
-6	-0,06%	-0,122	0,903	89,99%
-5	0,33%	0,709	0,479	90,31%
-4	0,60%	1,040	0,300	90,49%
-3	0,45%	0,800	0,425	90,27%
-2	0,79%	1,263	0,208	90,65%
-1	1,24%	1,892	0,060	91,10%
0	4,86%	4,142 *	0,000	93,65%
+1	6,68%	4,783 *	0,000	94,90%
+2	6,48%	4,662 *	0,000	94,80%
+3	6,50%	4,619 *	0,000	94,95%
+4	6,43%	4,519 *	0,000	95,01%
+5	6,50%	4,526 *	0,000	95,06%
+6	6,42%	4,423 *	0,000	95,14%
+7	6,38%	4,292 *	0,000	95,15%
+8	6,30%	4,243 *	0,000	95,14%
+9	5,63%	3,355 *	0,001	94,99%
+10	5,52%	3,159 *	0,002	95,02%

*wartość istotna na poziomie 5%

Źródło: opracowanie własne.

⁶ Tabela przedstawia średnie skumulowane stopy zwrotu całości próby dla poszczególnych dni okna zdarzenia, odpowiadających im wartości t -statystyki, prawdopodobieństw krytycznych (p -value) oraz wskaźników tempa. Liczebność próby, dzięki której wyznaczono powyższe wyniki, wynosi 171.

Umorzenia

Grupa wezwań Umorzenia charakteryzuje się dość małymi pakietami akcji nabywanymi w wyniku wezwań. Średnia liczba akcji, będąca przedmiotem wezwań dla tej grupy, wynosi 9,44% liczby akcji ogółem, a mediana tej liczby wynosi 4,95%. Wartości te stanowią tym samym najmniejszą procentową liczbę akcji nabywanych w porównaniu z pozostałymi grupami wezwań.

Tabela 2. Wyniki badania dla grupy Umorzeń⁷

Dzień t	ACAR	t_{stat}	p -value	W
-10	0,46%	1,734	0,088	86,88%
-9	0,05%	0,141	0,889	86,42%
-8	0,29%	0,587	0,559	86,57%
-7	0,63%	0,801	0,426	86,80%
-6	0,24%	0,308	0,759	86,45%
-5	0,75%	0,952	0,344	86,87%
-4	0,65%	0,774	0,441	86,72%
-3	0,69%	0,796	0,429	86,82%
-2	0,37%	0,406	0,686	86,43%
-1	0,66%	0,707	0,482	86,67%
0	2,52%	2,277 *	0,026	88,10%
+1	3,13%	2,454 *	0,017	88,61%
+2	2,35%	1,909	0,061	87,98%
+3	2,24%	1,836	0,071	87,82%
+4	2,17%	1,612	0,112	87,88%
+5	2,18%	1,549	0,126	87,95%
+6	1,35%	0,940	0,351	87,47%
+7	1,48%	0,932	0,355	87,77%
+8	1,61%	1,027	0,308	87,95%
+9	-0,33%	-0,135	0,893	87,32%
+10	-0,99%	-0,366	0,716	87,06%

* wartość istotna na poziomie 5%

Źródło: opracowanie własne.

Analizując dane zestawione w tabeli 2, można zauważyć pozytywną statystycznie istotną reakcję inwestorów w dniu ogłoszenia wezwania oraz w dniu $t = +1$, jednak od dnia $t = +2$ następuje

⁷ Tabela przedstawia średnie skumulowane stopy zwrotu grupy wezwań „Umorzenia” dla poszczególnych dni okna zdarzenia, odpowiadających im wartości t-statystyki, prawdopodobieństw krytycznych (p -value) oraz wskaźników tempa. Liczebność próby, w oparciu o którą wyznaczono powyższe wyniki, wynosi 67.

spadek stopy ACAR i wartości tej stopy dla tego oraz kolejnych dni nie są już istotne statystycznie na zakładanym poziomie 5%. W pierwszym dniu po ogłoszeniu wezwania cena rynkowa akcji stanowi ponad 88% ceny wezwania, natomiast po tym dniu wskaźnik ten sukcesywnie maleje, by w dniu $t = +10$ przyjąć wartość zbliżoną do wartości osiąganych przed wystąpieniem zdarzenia, tj. ok. 87%. Reakcja rynku na informację o wezwaniu charakteryzuje się relatywnie małą siłą, a zaobserwowany efekt jest krótkofalowy.

Mała siła badanego efektu, tj. zmian cen po ogłoszeniu wezwania w grupie Umorzeń, może być tłumaczona zbyt niską liczbą akcji nabywanych w tej grupie wezwań. W badanej próbie wezwania w celu umorzenia często nie wiązały się z przekroczeniem żadnych, z wyszczególnionych w Ustawie o Ofercie progów, w związku z czym opiewały one jedynie na niewielkie pakiety akcji. Średnia procentowej liczby akcji nabywanych tej grupy wezwań wynosi 9,44%. W przypadku ofert, które dotyczą tak niewielkiego odsetka liczby wszystkich akcji można przypuszczać, iż większość inwestorów nie jest zainteresowana zapisami na to wezwanie i nie uważają oni takiej oferty za odpowiednio silny bodziec do zwiększenia zainteresowania akcjami danej spółki oraz bardziej traktują to wezwanie jako luźną ofertę niemającą dużego wpływu na przyszłe wyniki przedsiębiorstwa.

Przejęcia

W przeciwieństwie do grupy Umorzeń, grupę Przejęć wyróżnia największa procentowa liczba akcji będących przedmiotem wezwania. Spośród 32 wezwań dotyczących przejęć, aż 16 inwestorów zamierzało nabyć 100% akcji. Średnia liczba akcji, których wezwania grupy Przejęć dotyczyły, wyniosła natomiast 70,34% liczby akcji ogółem, a jej mediana 87,01%.

Dane zestawione w tabeli 3 ukazują spodziewany skok stóp ACAR w dniu ogłoszenia wezwania. W badanym okresie dla grupy Przejęć stopy te wzrastają, począwszy od $t = -7$ z poziomu -0,13% do dnia poprzedzającego znaczny skok ($t = -1$), gdzie jej poziom wyniósł 3,07%. W dniu $t = 0$ poziom ACAR wyniósł 8,74%, a w $t = +1$ wzrósł do 14,26%. W kolejnych dniach utrzymywał się on na podobnym poziomie. Wskaźnik tempa w dniu poprzedzającym dzień ogłoszenia wezwania wyniósł 92,35%, w dniu $t = 0$ wzrósł o 4,22 p.p. do poziomu 96,57%. W kolejnych dniach wskaźnik ten kształtował się na poziomie ok. 100%.

Tabela 3. Wyniki badania dla grupy Przejęć⁸

Dzień t	ACAR	t_{stat}	p -value	W
-10	0,10%	0,268	0,790	90,01%
-9	0,14%	0,188	0,852	90,09%
-8	-0,07%	-0,066	0,948	89,99%
-7	-0,13%	-0,127	0,900	90,01%
-6	-0,12%	-0,091	0,928	90,19%
-5	0,41%	0,289	0,775	90,43%
-4	1,50%	0,894	0,378	91,19%
-3	2,30%	1,231	0,228	91,51%
-2	2,63%	1,486	0,147	91,89%

⁸ Tabela przedstawia średnie skumulowane stopy zwrotu grupy wezwań „Przejęcia” dla poszczególnych dni okna zdarzenia, odpowiadających im wartości t -statystyki, prawdopodobieństw krytycznych (p -value) oraz wskaźników tempa. Liczebność próby, w oparciu o którą wyznaczono powyższe wyniki, wynosi 32.

Dzień t	ACAR	t_{stat}	p -value	W
-1	3,07%	1,565	0,128	92,35%
0	8,74%	2,348 *	0,025	96,57%
+1	14,26%	2,831 *	0,008	100,05%
+2	14,39%	2,872 *	0,007	100,24%
+3	14,05%	2,755 *	0,010	100,17%
+4	13,78%	2,687 *	0,011	99,98%
+5	14,23%	2,751 *	0,010	100,47%
+6	14,72%	2,846 *	0,008	100,94%
+7	14,57%	2,795 *	0,009	100,82%
+8	14,10%	2,695 *	0,011	100,31%
+9	14,51%	2,788 *	0,009	100,87%
+10	14,75%	2,803 *	0,009	101,04%

*wartość istotna na poziomie 5%

Źródło: opracowanie własne.

Analizując powyższe informacje interesujący może wydawać się fakt, że począwszy od dnia $t = -7$ aż do dnia poprzedzającego ogłoszenia wezwania zauważalny jest wzrost stóp ACAR. Ponadto w przedziale od $t = -6$ do $t = -1$ widoczne jest także zjawisko malejących prawdopodobieństw krytycznych, a jego wartość dla $t = -1$ wynosi 0,128, co w porównaniu z pozostałymi grupami wezwań stanowi najmniejszą jego wartość dla tego dnia. Co prawda wartości stóp ACAR dla dni poprzedzających dzień ogłoszenia wezwania nie są statystycznie istotne na poziomie zakładanym w niniejszej pracy, jednak można zasugerować, że wezwania należące do grupy Przejść są narażone w większym stopniu na działanie tzw. *insider trading*'u (ang. *insider trading*, handel akcjami z wykorzystaniem informacji poufnych). Może to oznaczać, że osoby odpowiedzialne za sporządzenie wezwania oraz osoby posiadające dostęp do informacji poufnych zarówno po stronie spółki przejmowanej, jak i po stronie oferenta, wykorzystują informacje dotyczące wezwania w celu uzyskania korzyści finansowych bądź też przekazują te informacje osobom trzecim, np. członkom rodziny, znajomym. Wykorzystując efekt opisany w niniejszym badaniu (istotny wzrost cen po ogłoszeniu wezwania), osoby zaangażowane w proces sporządzenia wezwania mogą dokonywać zakupu akcji spółki, której to wezwanie dotyczy, by następnie sprzedać je z zyskiem po spodziewanym wzroście ich wartości.

W przypadku wskaźników tempa w grupie Przejść łatwo zauważyć ich nagły skok dla pierwszych dni po ogłoszeniu wezwania. Cena akcji w dniu $t = +1$ stabilizuje się, co wskazuje na szybkie tempo reakcji inwestorów na informację o nowej ofercie, a to z kolei może stanowić argument dla potwierdzenia hipotezy o pół-silnej efektywności polskiego rynku kapitałowego.

Zwiększenia

Tak samo jak w przypadku grupy Umorzeń, grupa Zwiększenia wykazuje niewielki poziom liczby akcji nabywanych w wezwaniach. Inwestorzy przeprowadzający wezwanie w celu zwiększenia posiadanego pakietu akcji średnio chcą nabyć 12,15% liczby akcji ogółem. Wartość środkowa wynosi natomiast 10,22%.

Tabela 4. Wyniki badania dla grupy Zwiększeń⁹

Dzień <i>t</i>	ACAR	<i>t</i> _{stat}	<i>p</i> -value	W
-10	-0,47%	-1,078	0,294	92,62%
-9	0,39%	0,216	0,831	93,76%
-8	-0,85%	-0,927	0,366	92,40%
-7	-0,91%	-1,525	0,144	92,25%
-6	-1,05%	-1,504	0,149	92,04%
-5	-1,43%	-1,780	0,091	91,90%
-4	-0,39%	-0,164	0,872	93,00%
-3	-1,59%	-1,210	0,241	91,60%
-2	0,41%	0,159	0,876	94,15%
-1	0,01%	0,006	0,996	94,35%
0	-0,03%	-0,022	0,982	93,86%
+1	0,79%	0,611	0,548	94,35%
+2	1,15%	0,800	0,434	94,60%
+3	2,33%	1,155	0,262	96,21%
+4	2,83%	1,386	0,182	97,01%
+5	2,01%	1,371	0,186	95,68%
+6	2,74%	1,567	0,134	96,15%
+7	2,72%	1,446	0,165	95,76%
+8	2,77%	1,519	0,145	95,97%
+9	2,64%	1,446	0,164	95,84%
+10	3,12%	1,527	0,143	96,47%

Źródło: opracowanie własne.

Analizując dane z tabeli 4 łatwo można zauważyć brak istotnych wartości stóp ACAR dla każdego z prezentowanych dni okna zdarzenia. Po dniu ogłoszenia wezwania wartości stóp ACAR zaczynają wzrastać. Maksimum tej stopy występuje dla dnia $t = +4$ i wynosi ono 2,83%. W tej sytuacji nie jest możliwe wykluczenie działania przypadku przy przyjętym w badaniu poziomie istotności. W dniu charakteryzującym się najwyższą wartością stopy ACAR ($t = +4$) wartość *t*-statystyki wynosi 1,236, a odpowiadające jej prawdopodobieństwo krytyczne – 0,182. Obserwując przebieg zmienności Wskaźnika Tempa dla danej grupy wezwań jego wartości wzrastają z poziomu 93,86% w dniu $t = 0$ do poziomu 97,01% w dniu $t = +4$. Następnie wartości wskaźnika maleją w dniu $t = +5$ do poziomu 95,68%, by utrzymać się na podobnym poziomie w kolejnych dniach okna zdarzenia.

Podobnie jak w przypadku grupy Umorzeń, grupa Zwiększenia cechuje się niewielkim procentowym udziałem liczby akcji objętych ofertą w liczbie wszystkich akcji wyemitowanych przez daną spółkę. Średnia liczba akcji objętych wezwaniem dla grupy Zwiększeń wynosi 9,25% liczby akcji ogółem. Tak niska liczba akcji, których to wezwanie dotyczy, może być przyczyną braku istotności otrzymanych wyników.

⁹ Tabela przedstawia średnie skumulowane stopy zwrotu grupy wezwań „Zwiększenia” dla poszczególnych dni okna zdarzenia, odpowiadających im wartości *t*-statystyki, prawdopodobieństw krytycznych (*p*-value) oraz wskaźników tempa. Liczebność próby, w oparciu o którą wyznaczono powyższe wyniki, wynosi 20.

Nabycia 100%

Inwestorzy przeprowadzający wezwania w ramach grupy Nabycia 100%, nabywają większy odsetek akcji w liczbie akcji ogółem, niż inwestorzy grupy Umorzeń czy Zwiększeń. Średnia liczba akcji będących przedmiotem wezwania dla tej grupy wynosi 30,54% liczby wszystkich akcji, natomiast mediana tej liczby to 34,02%.

Patrząc na wyniki przeprowadzonego badania dla grupy Nabycia 100% (tabela 5) można zauważyć wzrost wartości stóp ACAR z poziomu 1,33% w dniu $t = -1$ do poziomu 7,38% w dniu $t = 0$, natomiast w dniu $t = +1$ do 8,84%.

Tabela 5. Wyniki badania dla grupy Nabycia 100%¹⁰

Dzień t	ACAR	t_{stat}	p -value	W
-10	-0,26%	-0,686	0,496	93,30%
-9	-0,71%	-1,441	0,156	92,93%
-8	-0,71%	-1,324	0,192	93,07%
-7	-0,27%	-0,456	0,650	93,38%
-6	-0,02%	-0,026	0,980	93,65%
-5	0,42%	0,598	0,552	94,04%
-4	0,35%	0,487	0,628	93,94%
-3	-0,21%	-0,278	0,783	93,43%
-2	0,33%	0,400	0,691	93,98%
-1	1,33%	1,317	0,194	94,79%
0	7,38%	2,786 *	0,007	98,91%
+1	8,84%	3,219 *	0,002	100,05%
+2	8,98%	3,291 *	0,002	100,32%
+3	8,94%	3,264 *	0,002	100,44%
+4	8,77%	3,224 *	0,002	100,38%
+5	9,04%	3,296 *	0,002	100,64%
+6	9,27%	3,390 *	0,001	101,06%
+7	9,08%	3,263 *	0,002	100,93%
+8	8,89%	3,179 *	0,003	100,89%
+9	8,99%	3,204 *	0,002	100,93%
+10	9,14%	3,235 *	0,002	101,02%

*wartość istotna na poziomie 5%

Źródło: opracowanie własne.

W pozostałych dniach okna zdarzenia nie dochodzi do większych zmian stóp ACAR. Dla dni od

¹⁰ Tabela przedstawia średnie skumulowane stopy zwrotu grupy wezwań „Nabycia 100%” dla poszczególnych dni okna zdarzenia, odpowiadających im wartości t -statystyki, prawdopodobieństw krytycznych (p -value) oraz wskaźników tempa. Liczebność próby, w oparciu o którą wyznaczono powyższe wyniki, wynosi 52.

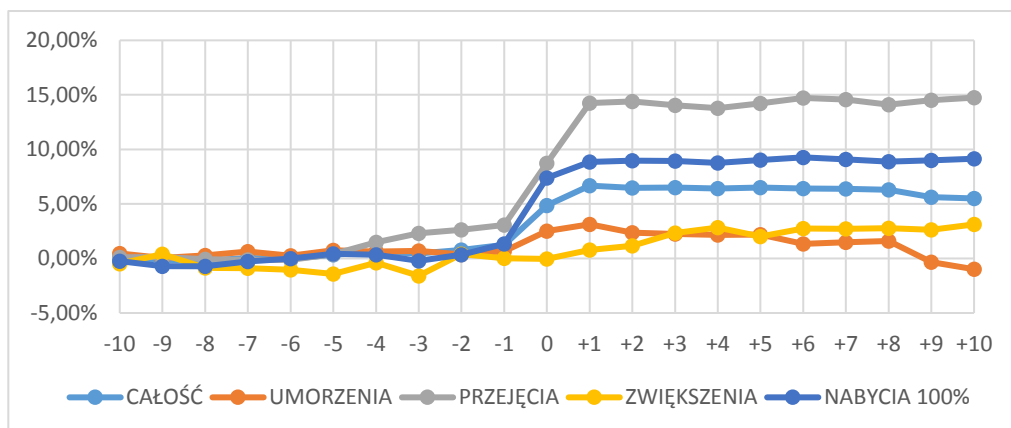
$t = 0$ do $t = +10$ odnotowano statystyczną istotność zaobserwowanego wzrostu. Cena rynkowa w dniach od $t = -10$ do $t = -1$ wahała się między 92,93% a 94,79% ceny wezwania. W dniu ogłoszenia wezwania wskaźnik ten wyniósł 98,91%, a w dniu $t = +1$ oraz późniejszych dniach okna zdarzenia osiągnął on ponad 100%.

Ciekawy efekt można zaobserwować dla dni, w których cena rynkowa przewyższa cenę zaproponowaną w wezwaniu (Wskaźnik Tempa osiągnął ponad 100%). Takie zjawisko może być tłumaczone tym, że znaczna część inwestorów spekuluje, iż wezwanie nie dojdzie do skutku oraz spodziewają się oni dalszego wzrostu wartości akcji. Biorąc pod uwagę fakt, iż wezwania grupy Nabycia 100% dokonywane są najczęściej w celu wycofania danej spółki z obrotu publicznego, można przypuszczać, że zaobserwowany wzrost Wskaźnika W jest efektem niesatysfakcjonującego poziomu premii zaproponowanej przez oferenta, który zamierza zrealizować swoje cele po jak najniższych kosztach. W odczuciu akcjonariuszy mniejszościowej cena wezwania jest zbyt niska, w związku z czym mogą chcieć oni zasygnalizować problem, co może sprawić, że podmiot oferujący zmuszony będzie zmienić cenę w wezwaniu na wyższą.

Porównanie wyników dla poszczególnych grup

Pośród wszystkich badanych grup wezwań, istotność otrzymanych wyników została zaobserwowana dla grupy Przejść, Nabycia 100% oraz dla całości badanej próby. W przypadku grupy Umorzeń zwiększone stopy ACAR wystąpiły jedynie w dniu ogłoszenia wezwania oraz w dniu $t = +1$. Największy wzrost stóp ACAR odnotowano dla grupy Przejść, której wezwania stanowią 18% liczby wszystkich uwzględnionych w badaniu wezwań, co może świadczyć o największym wpływie tej grupy wezwań na istotność wyników badania w oparciu o całość próby.

Na wykresie 3 widzimy znacznie odbiegające wysokości stóp ACAR grupy Przejść w porównaniu do pozostałych grup wezwań. Po pierwszym dniu od daty ogłoszenia wezwania stopy ACAR wyniosły 14,26% dla Przejść, 8,84% dla grupy Nabycia 100%, 6,68% dla całej próby, dalej odpowiednio 3,13% i 0,79% dla Umorzeń oraz Zwiększeń.

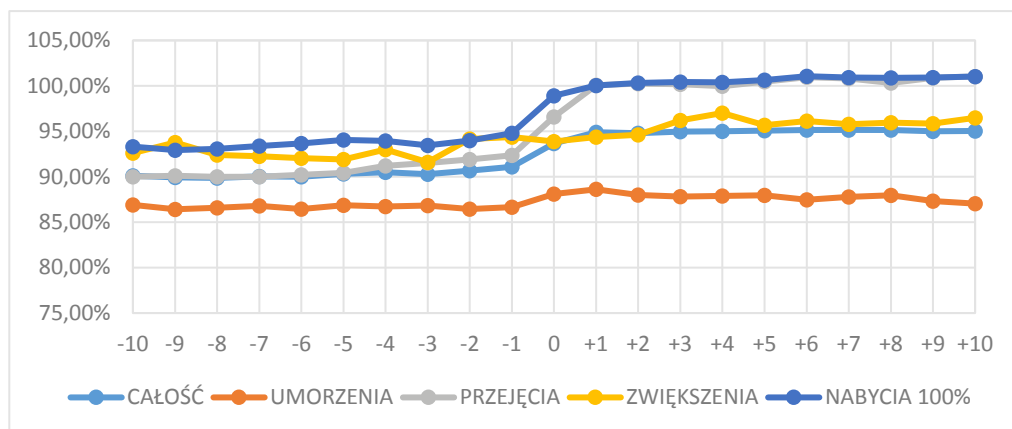

Wykres 3. Stopy ACAR dla poszczególnych grup wezwań¹¹

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ Wykres przedstawia wysokości stóp ACAR dla poszczególnych grup wezwań w zależności od dnia okna zdarzenia, gdzie $t = 0$ to dzień ogłoszenia wezwania.

Badając przebieg zmienności cen rynkowych akcji dla poszczególnych grup wezwań (wykres 4) możemy zauważyć, że od dnia $t = +1$ do ostatniego dnia okna zdarzenia, największy poziom tych cen w stosunku do ceny wezwania występuje dla grup Nabycie 100% oraz grupy Przejęcie i wynosi on ok. 100-101%. Największą zmianę ceny odnotowano dla grupy Przejęć i wyniosła ona 7,70 p.p. na przestrzeni dwóch dni, z poziomu 92,35% w dniu $t = -1$ do 100,05% w dniu $t = 1$.

Wykres 4. Wartości Wskaźników Tempa dla poszczególnych grup wezwań¹²

Źródło: opracowanie własne.

Zaprezentowane wyniki badania pozwalają odrzucić hipotezę zerową na rzecz hipotezy alternatywnej. Oznacza to, że można stwierdzić pozytywny wpływ ogłoszenia wezwania na cenę akcji. Należy jednak zwrócić uwagę, że podczas rozpatrywania wyników pracy dla poszczególnych grup wezwań nie wszystkie grupy wykazały istotne zmiany cen akcji w wyniku ogłoszenia wezwania, a w największym stopniu na wyniki badania, w oparciu o całość wyznaczonej próby, wpłynęły Przejęcia oraz Nabycia 100%. W przypadku grupy Umorzeń hipoteza zerowa nie ma zastosowania jedynie dla dnia ogłoszenia wezwania oraz dla dnia następującego, natomiast w przypadku grupy Zwiększeń hipoteza zerowa nie może zostać odrzucona.

Podsumowanie

Celem przeprowadzonego badania było dokonanie analizy wpływu ogłoszenia wezwania na cenę akcji. Wyznaczono do tego próbę, na którą składało się 171 wezwań ogłoszonych w latach 2015-2018, które podzielono na 4 grupy w zależności od motywu, jaki kierował wzywającym do złożenia oferty. W badaniu wykorzystano metodykę *event study analysis*, która zakłada wyznaczenie średnich zwykłych stóp zwrotu dla każdego z dni okna zdarzenia (w tym przypadku od 10 dnia przed dniem ogłoszenia wezwania do 10 dnia po jego ogłoszeniu). Następnie stopy te zostały poddane testowi istotności statystycznej. Zakładany poziom istotności został ustalony na poziomie 5%.

Badanie wykazało statystycznie istotną zmianę cen akcji w wyniku ogłoszenia wezwania dla

¹² Wykres przedstawia procentowy udział rynkowych cen akcji w cenie wezwania dla poszczególnych grup wezwań, w zależności od dnia okna zdarzenia, gdzie $t = 0$ to dzień ogłoszenia wezwania.

grupy Przejść, Nabycia 100% oraz Umorzeń. Wezwania grupy Zwiększenia nie wykazały istotnego wpływu na cenę akcji. W przypadku wezwań ogłoszonych w celu przejścia kontroli, widoczny, lecz statystycznie nieistotny wzrost stóp zwykłych został zaobserwowany przed dniem ogłoszenia wezwania. Może to stanowić podejrzenie stosowania tzw. *insider trading'u*, czyli w tym przypadku wykorzystywania przez osoby zaangażowane w proces ogłoszenia wezwania informacji poufnych do osiągnięcia korzyści finansowych w momencie upublicznienia wiadomości o tym wezwaniu.

Przedstawiony rezultat niniejszego badania jest częściowo zgodny z wynikami uzyskanymi przez A. Szyszkę¹³, który analizował wezwania ogłoszone w latach 1997-2000 pod względem hipotezy o pół-silnej efektywności rynku. Wykazał on, że w okresie od 30 dni przed ogłoszeniem wezwania do dnia poprzedzającego dzień wezwania następuje zdecydowana większość skumulowanego efektu ogłoszenia wezwania. W przeprowadzonym badaniu argumentem za hipotezą o pół-silnej efektywności rynku może być fakt zaobserwowanego wzrostu zwykłych stóp zwrotu przed ogłoszeniem wezwania w grupie Przejść. W pozostałych grupach wezwań, jak i dla całości badanej próby, ciężko jednoznacznie stwierdzić podobną zależność.

Kierunkiem do przeprowadzenia kolejnych badań nad polskim rynkiem wezwań może być analiza czynników wpływających na wysokość oraz istotność zwykłych stóp zwrotu. W opinii autorów czynnikiem tym może być liczba akcji będąca przedmiotem danego wezwania, a także jego cena przekładająca się na wysokość premii wezwania.

Bibliografia

- Asyngier R., *Skuteczność wezwań do sprzedaży akcji na polskim rynku kapitałowym*, „Annales H. – Oeconomia” 2017, nr 51(1).
- Bącal, G., Bem, J., *Premia za kontrolę oferowana w publicznych wezwaniach do sprzedaży akcji w latach 2006–2013 dla spółek notowanych na GPW w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, nr 67.
- Szyszka A., *Studium wydarzeń: reakcja inwestorów na publiczne wezwania do sprzedaży akcji* [w:] D. Zarzecki (red.), *Zarządzanie finansami: klasyczne zasady – nowoczesne metody*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz.U. 2005 nr 184, poz. 1539 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 2017 r. o zmianie ustawy o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz.U. 2017 poz. 452).

¹³ A. Szyszka, *Studium wydarzeń: reakcja inwestorów na publiczne wezwania do sprzedaży akcji* [w:] D. Zarzecki (red.), *Zarządzanie finansami: klasyczne zasady – nowoczesne metody*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.

Autorzy

Wit Goszczyński

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

dr Dariusz Zawadka

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

8. Roszczenia *wrongful conception* i *wrongful birth* odpowiedzią na ukrytą klauzulę sumienia

Marta Drozdowska

Słowa klucze: sprzeciw sumienia, klauzula sumienia, *wrongful conception*, *wrongful birth*.

Wprowadzenie

Na gruncie polskiego prawa cywilnego po 2000 roku, pojawiła się nowa kategoria roszczeń, kierowanych przeciwko lekarzom, która ściśle wiąże się z zagadnieniem legalnej aborcji. Często wynikają one ze stosowanej przez lekarzy tzw. ukrytej klauzuli sumienia. Pojawia się pytanie: dlaczego sprzeciw sumienia lekarza wobec podjęcia działań niezgodnych z jego poglądami stał się przyczyną pociągnięcia go do odpowiedzialności cywilnej, pomimo chroniącej wolność sumienia lekarza instytucji klauzuli sumienia z art. 39 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹?

Uwagi ogólne na temat klauzuli sumienia

Klauzula sumienia w prawie oraz deontologii

Podjmując rozważania na temat sumienia lekarza nie sposób pominąć zdefiniowania tego, co można rozumieć pod pojęciem samego sumienia, tudzież sprzeciwu sumienia. Na potrzeby niniejszych rozważań wystarczająca i bardzo trafna wydaje się być definicja przyjęta przez L. Kubickiego², zgodnie z którą sumienie ściśle wiąże się z przekonaniami wynikającymi z przyjętej ideologii, wierzeń religijnych, czy też wyznawanych zasad moralnych.

Klauzula sumienia jest instytucją, która umożliwia lekarzom powstrzymanie się od wykonywania świadczeń niezgodnych z ich światopoglądem. Z klauzulą sumienia spotykamy się zarówno w ustawie o zawodzie lekarza i lekarza dentystry (art. 39 u.z.l.) oraz Kodeksie Etyki Lekarskiej³ (art. 4 art. KEL). W świetle ustawy, lekarz ma prawo powstrzymać się od wykonania świadczeń zdrowotnych, które są niezgodne z jego sumieniem, pod następującymi warunkami:

- 1) uzasadnienia i odnotowania swojego zachowania w dokumentacji medycznej;
- 2) braku wpływu zwłoki w udzieleniu świadczenia w postaci niebezpieczeństwa utraty życia lub ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia oraz

¹ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodzie lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. 1997, nr 28, poz. 152.), dalej: u.z.l.

² L. Kubicki, *Sumienie lekarza jako kategoria prawna*, „Prawo i Medycyna” 1991, nr 4, ABACUS Biuro Promocji Medycznej, Warszawa 1999, s. 5.

³ Kodeks Etyki Lekarskiej, <https://www.nil.org.pl/dokumenty/kodeks-etyki-lekarskiej> (online: 19.05.2019), dalej: KEL.

3) w przypadku lekarzy wykonujących zawód na podstawie umowy o pracę lub w ramach służby, uprzedniego powiadomienia przełożonego na piśmie.

Ponadto do dnia 16 października 2015 r.⁴ pod warunkami: wskazania realnej możliwości uzyskania świadczenia u innego lekarza lub w podmiocie leczniczym oraz niewstępowania innego przypadku niecierpiącego zwłoki.

Wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r.,³ Trybunał uznał przepis art. 39 u.z.l. za niekonstytucyjny w zakresie, w jakim nakłada on obowiązek wskazania innego świadczeniodawcy, a także w zakresie w jakim lekarz musiał wykonać zabieg w „innym wypadku niecierpiącym zwłoki”. Pomimo korzystnego dla lekarzy orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, nie rozwiązuje ono realnie istniejącego od lat problemu w kwestii autonomii pacjentki oraz autonomii lekarzy. W świetle takiego ujęcia sprzeciwu sumienia lekarza jest on sytuacją wyjątkową, kontratypem nieudzielenia świadczenia.

Inaczej zagadnienie sumienia lekarza ujęto na gruncie Kodeksu Etyki Lekarskiej, według którego dla wypełniania swoich zadań lekarz powinien zachować swobodę działań zawodowych zgodnie ze swoim sumieniem i współczesną wiedzą medyczną (art. 4 KEL). Tym samym działanie zgodnie z sumieniem w świetle etyki lekarskiej jest zasadą, nie zaś wyjątkiem. Ponadto, art. 7 KEL uznaje za etycznie uzasadnione – w szczególnych wypadkach – niepodjęcie się lub odstąpienie przez lekarza od leczenia chorego, z wyjątkiem niecierpiących zwłoki przypadków, przy jednoczesnym wskazaniu przez lekarza innej możliwości uzyskania pomocy lekarskiej.

Sprzeciw sumienia a ustawowe przesłanki przerwania ciąży

Celem ustawodawcy w demokratycznym państwie prawa, w zakresie, w jakim opieka zdrowotna opiera się na finansowaniu ze środków publicznych, jest zapewnienie takiego stanu rzeczy i takiej konstrukcji prawnej, aby przy poszanowaniu wolności sumienia lekarza, jednocześnie nie umniejszać autonomii pacjentki, nie ograniczać jej w przysługujących prawach. Szeroko pojęta wolność zarówno lekarza, jak i pacjentki wypływa z art. 53 Konstytucji⁵, a także jako wartość nadrzędna uznawana jest w konwencjach międzynarodowych, których Polska jest sygnatariuszem⁶. Sytuacja konfliktowa, gdzie te generalne przepisy wymagają uszczegółowienia, pojawia się, gdy prawo do wolności sumienia lekarza ściera się z tymże prawem po stronie pacjenta.

Tego typu konflikt jest zauważalny w sytuacji, gdy w sprzeczności z sumieniem lekarza jest przerywanie ciąży, zaś zabieg tego rodzaju nie jest sprzeczny z sumieniem pacjentki, a wręcz ma ona możliwość ubiegania się o niego w świetle art. 4a ustawy o planowaniu rodziny⁷. Przerwanie ciąży na gruncie wspomnianej ustawy jest ściśle uregulowane i sprowadza się do trzech przypadków: medycznego (ciąża zagraża życiu lub zdrowiu kobiety), eugenicznego (badania prena-

⁴ W związku z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r., sygn. akt K 12/14, Legalis nr 1337033, stwierdzającym częściową niezgodność art. 39 z Konstytucją RP.

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.), art. 53 ust. 1: Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.

⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1954 r. (Dz.U. z 1993 nr 61, poz. 284), art. 9; Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167), art. 18.

⁷ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. nr 17, poz. 78).

talne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu) oraz kryminologicznego (zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego)⁸. O istnieniu przesłanki medycznej i eugenicznej stwierdza inny lekarz niż ten, który zabieg ma wykonać. Zabieg winien zostać wykonany w szpitalu. Wykonanie zabiegu jest dopuszczalne do 22 tygodnia ciąży oraz do 12 tygodnia w przypadku istnienia przesłanki kryminologicznej, do której stwierdzenia uprawniony jest prokurator.

W przypadku sprzeciwu sumienia lekarza w odniesieniu do wykonania zabiegu przerwania ciąży ma on możliwość skorzystania z klauzuli sumienia, gdy zachodzi przypadek poświęcenia jednego dobra kosztem drugiego⁹. Nadmienić należy, iż niezwykle szeroko ustawodawca ujął katalog czynności, jakich lekarz może odmówić, mianowicie zgodnie z ustawowym brzmieniem „wykonanie świadczeń zdrowotnych” jest kategorią szerszą niż proponowane na gruncie Kodeksu Etyki Lekarskiej „leczenie”¹⁰. Legalna definicja świadczenia, ujęta w art. 2 ust. 1 pkt 10 ustawy o działalności leczniczej¹¹, określa, iż świadczeniami zdrowotnymi są działania służące zachowaniu, ratowaniu, przywracaniu lub poprawie zdrowia oraz inne działania medyczne wynikające z procesu leczenia lub przepisów odrębnych regulujących zasady ich wykonywania. Słusznie zwraca uwagę E. Zielińska¹², iż świadczenie można rozumieć wąsko, jako czynność przeprowadzaną osobiście oraz szeroko, jako chociażby wystawienie skierowania.

Obiektywnie nie można wskazać, jak szeroki jest zakres tych czynności, czy obejmuje również wydawanie skierowań na badania prenatalne, które z perspektywy ewentualnego zabiegu usunięcia ciąży mogą być kluczowe. Brak precyzji skutkuje obawą przed stosowaniem uprawnienia wynikającego z klauzuli sumienia ze strony lekarzy. T. Justyński¹³, w opozycji do polskiego ustawodawstwa w tym zakresie, przeciwstawia unormowania z gruntu niemieckiego, gdzie zgodnie z ustawowym brzmieniem lekarz może odmówić współdziałania w czynnościach zmierzających do przerwania ciąży. Przy czym ustawodawca niemiecki definiuje także współdziałanie, tj. przeprowadzenie, poradnictwo, określenie przyczyny dającej podstawę prawną do zabiegu – takiego uściślenia tej drażliwej kwestii brakuje na gruncie polskiego ustawodawstwa. T. Justyński dodaje także, iż jego zdaniem nie powinno się traktować wydania skierowania na badania prenatalne jako pierwszego stadium do przerwania ciąży. Przyznać mu należy rację, iż faktycznie nie dają one same w sobie podstaw do wykonania zabiegu, gdyż ich wynik nie jest wiadomy, a ponadto służą one informacji, ewentualnemu podjęciu wczesnego leczenia. Jednak należy też zauważyć, że niekiedy mogą one stanowić wyłącznie potwierdzenie przesłanki do dokonania zabiegu, gdy lekarz już na podstawie innych badań wie, że płód będzie miał wady genetyczne, a pacjentka z dużym prawdopodobieństwem zdecyduje się na zabieg, co jest pierwszym krokiem do uzyskania przez nią orzeczenia umożliwiającego jej jego dokonanie. Trudno zatem zupełnie odrzucić pogląd, iż jest to pierwszy krok do współdziałania przy dokonaniu zabiegu aborcji. Takiego zdania jest L. Bosek¹⁴ – skoro sumienie jest subiektywne, to nie można uznać niewystawienia skierowania w perspektywie nieokreśloności świadczenia. Słusznie zwraca

⁸ A. Fiutak, *Prawo w medycynie*, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 215.

⁹ M. Gibiński, S. Poździejch, *Prawa lekarza. Zarys problematyki*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 140.

¹⁰ E. Zielińska E., *op. cit.*

¹¹ Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz.U. Nr 112, poz. 654).

¹² E. Zielińska, *op. cit.*

¹³ T. Justyński, *op. cit.*, s. 107.

¹⁴ T. Justyński, *op. cit.*, s. 27.

uwagę O. Nawrot¹⁵, iż lekarz odmawia wykonania czynności, której sam w sobie się nie sprzeciwia, jak wydanie skierowania na badania, lecz której konsekwencja przewidywana może być dla niego nie do zaakceptowania.

Abstrahując od problematycznej kategorii świadczeń jakich lekarz może odmówić, jego odmowa jest warunkowana. Lekarz odmawiający ze względu na klauzulę sumienia jest obowiązany do sporządzenia adnotacji w dokumentacji medycznej i poinformowania o tym fakcie przełożonego. Jeszcze do niedawna ciążył na nim również obowiązek wskazania innego świadczeniodawcy, który sprawiał trudności nie tylko etyczne, ale też funkcjonalne, oraz ograniczenie możliwości odmowy w sytuacji występowania „innego przypadku niecierpiącego zwłoki”. Należy podkreślić, że wskazany zwrot nie został opatrzony żadnym katalogiem przykładów ani kryteriów oceny. Był więc wysoce nieprecyzyjnym, przez co pozwalał na zanegowanie wielu przypadków odmowy wykonania świadczenia ze względu na klauzulę sumienia. Ostatecznie zarówno obowiązek wskazania innego świadczeniodawcy, jak i ograniczenie wynikające z „innego przypadku niecierpiącego zwłoki” zostały uznane za niekonstytucyjne¹⁶. Zdaniem E. Zielińskiej¹⁷ takie rygorystyczne uwarunkowania można uznać za powodowane tym, iż przywilej nieograniczony lekarza odmowy udzielania świadczenia rodzi niebezpieczeństwo, iż przedstawiciele tego zawodu, jako mający monopol na wykonywanie niektórych świadczeń, doprowadzą do sytuacji, że pacjentka nie uzyska świadczenia w ogóle.

Takie obwarowanie restrykcjami możliwości skorzystania z klauzuli sumienia powodowało, iż w efekcie lekarze nie powoływali się na tę instytucję dla uzasadnienia odmowy wykonania świadczenia, gdyż pociągało to obowiązki administracyjne i odpowiedzialność¹⁸. W związku z trudnością skorzystania z art. 39 u.z.l., przed 16 października 2015 r. lekarze korzystali z instytucji tzw. ukrytej klauzuli sumienia. Działania te polegały na utrudnianiu dostępu do procedur medycznych, odwlekaniu decyzji, tworzeniu nieuzasadnionych przeszkód medycznych, co w swoich konsekwencjach, w szczególności dla pacjentów, było dotkliwie. W ten sposób ustawowa klauzula sumienia, mająca stanowić kompromis pomiędzy poszanowaniem wolności lekarza i pacjenta, a także lekarstwo na konflikt norm moralnych oraz prawnych, na jaki był narażony lekarz, stała się w rzeczywistości źródłem nieporozumień, a także odpowiedzialności lekarzy, pomimo iż w założeniu od tej odpowiedzialności miała ich uchronić. Stosowanie ukrytej klauzuli sumienia przez lekarzy oraz bezradność pacjentek, którym przysługuje teoretyczne prawo do pozyskania świadczenia, jednak bez skutecznej procedury jego wyegzekwowania sprawiło, iż odpowiedzią na zachowanie lekarza i miejscem poszukiwania sprawiedliwości stały się sądy.

Roszczenia *wrongful conception* i *wrongful birth*

Wrongful birth oraz *wrongful conception* to roszczenia skoncentrowane wokół zawinonego przez lekarza „dopuszczenia”, tudzież wywołania urodzenia¹⁹. Wspomnieć należy także o roszczeniu pokrewnym – *wrongful life*, które jest skargą dziecka urodzonego z defektem przeciwko

¹⁵ O. Nawrot, *Klauzula sumienia w zawodach medycznych w świetle standardów Rady Europy*, „Zeszyty Prawnicze” 2012, nr 3, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2012, s. 11-22.

¹⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r., sygn. akt K 12/14, Legalis nr 1337033.

¹⁷ E. Zielińska, *op. cit.*

¹⁸ M. Górski, Głosa do wyroku ETPC z dnia 26 maja 2011 r., 27617/04, LEX/el. 2011, nr 132701.

¹⁹ T. Justyński, *Poczęcie i urodzenie się dziecka jako źródło odpowiedzialności cywilnej*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 15 i nast.

lekarzowi. Jednak w Polsce nie spotkano się dotychczas z takowym roszczeniem. Wielu przedstawicieli doktryny nie uznaje tego roszczenia, gdyż opierałoby się na prawie do nieistnienia.

Wrongful conception, czyli „niechciane poczęcie” w uściśleniu jest zarzutem rodziców, w sytuacji, gdy podjęli oni starania mające na celu uniknięcie poczęcia lub urodzenia się dziecka, lecz na skutek winy lekarza, która może przyjąć postać nieskutecznego zabiegu sterylizacji lub antykoncepcji, czy też bezprawnej odmowy aborcji w dopuszczalnym przez prawo terminie, rodzi się zdrowe dziecko²⁰. Odróżnia się też *wrongful pregnancy*, gdy wskutek niewykrycia ciąży przez błędną diagnozę, kobieta nie mogła dokonać aborcji w ustawowym terminie i została zmuszona przez to do urodzenia dziecka. Źródłem odpowiedzialności lekarza w roszczeniach tej kategorii jest z jednej strony błąd w sztuce lekarskiej, czyli kiedy lekarz podjął się zabiegu przerwania ciąży, ale zabieg wykonał nieprawidłowo i ciąża się utrzymała, z drugiej strony chodzi o zachowanie udaremniające aborcję, polegające na opóźnianiu zabiegu, w efekcie niedopuszczenie do niego (zwłoka w odesłaniu pacjentki lub zaniechanie odesłania do innego specjalisty)²¹.

Wrongful birth, czyli „niechciane urodzenie”, to roszczenie konstruowane w ten sposób, iż jest kierowane przeciwko lekarzowi przez rodziców urodzonego dziecka z wadą genetyczną, upośledzonego, w sytuacji, gdy lekarz w zawiniony sposób nie rozpoznał uszkodzeń dziecka lub niedoinformował o istniejących uszkodzeniach w czasie ciąży i uniemożliwił przerwaniu ciąży wobec braku stwierdzonej przesłanki²². Zawinione zachowanie lekarza polega na doprowadzeniu do urodzenia się dziecka z wadami, a tym samym odebraniu prawa do zdecydowania o przerwaniu ciąży lub na doprowadzeniu do poczęcia się dziecka z wadami i odebraniu prawa do zdecydowania, czy rodzice dziecka chcą obciążyć się chorym dzieckiem. T. Justyński²³ z *wrongful birth* wiąże roszczenia związane z opóźnianiem badań prenatalnych i jako przyczynę odpowiedzialności podaje zaniedbanie związane z badaniami, niepodjęcie badań, przeoczenie symptomów nakazujących wykonanie badań.

Kolebką roszczeń natury *wrongful conception* są Stany Zjednoczone²⁴, jednakże konstrukcja ta daje się również zastosować na gruncie polskiego prawa cywilnego. Sprzyja temu niezdefiniowane legalnie w kodeksie cywilnym²⁵ pojęcie szkody – którą można rozumieć jako wszelki uszczerbek zarówno mająkowy, jak i niemajątkowy w postaci krzywdy. Pierwszą taką sprawą na gruncie polskiej judykatury była tzw. „sprawa śląska” z 2003 r., która ostatecznie aż dwa razy była przedstawiana do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu. W niniejszej sprawie powódką była kobieta, która wskutek błędnego określenia zaawansowania ciąży, będącej wynikiem przestępstwa, została zmuszona do urodzenia dziecka pochodzącego z przestępstwa zgwałcenia²⁶. Sąd Najwyższy przesądził w tejże sprawie w wyroku z dnia 21 listopada 2003 r.²⁷, iż bezprawne uniemożliwienie przerwania ciąży i zmuszenie kobiety do urodzenia dziecka pochodzącego z przestępstwa zgwałcenia stanowi naruszenie konstytucyjnie chronionego dobra osobistego, jakim jest

²⁰ M. Nesterowicz, *Prawo medyczne*, Towarzystwo Naukowe Organizacji I, Toruń 2013, s. 286.

²¹ T. Justyński, *op. cit.*, s. 93.

²² K. Szutkowska, *Odpowiedzialność za szkodę z tytułu wrongful conception i wrongful birth w świetle funkcji odpowiedzialności odszkodowawczej w polskim prawie cywilnym – część I*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2008, nr 1, s. 60.

²³ T. Justyński, *op. cit.*, s. 202-203.

²⁴ M. Nesterowicz, *Prawo medyczne. Komentarze i glosy do orzeczeń sądowych*, LexisNexis, Warszawa 2012, s. 357.

²⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 nr 16, poz. 93 z późn zm.), dalej: k.c.

²⁶ M. Nesterowicz, *Prawo medyczne. Komentarze i glosy do orzeczeń sądowych...*, *op. cit.*, s. 292-293.

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 2003, sygn. V CK 16/03, Biul. SN 2004 nr 4.

wolność, obejmująca prawo do planowania rodziny, decydowania o życiu osobistym, tym samym uznał za uzasadnione roszczenie o zadośćuczynienie z art. 448 k.c.²⁸ oraz naprawienie uszczerbku majątkowego na podstawie art. 361 k.c. § 2 k.c.²⁹. Wskutek rozszerzenia przez powódkę roszczenia o alimenty uznał także w uchwale z dnia 22 lutego 2006 r.³⁰, iż uzasadnione jest także roszczenie o alimenty w zakresie, w jakim matka nie jest w stanie zaspokoić potrzeb dziecka wobec podmiotu odpowiedzialnego za bezprawne uniemożliwienie zabiegu przerwania ciąży. Omawiany przypadek otworzył drogę do dochodzenia tego typu roszczeń przed sądem i pociągnął za sobą kolejne procesy sądowe w podobnych sprawach.

W tak zwanej „sprawie łomżyńskiej” z 2005 r., gdzie powódka pomimo realnego zagrożenia urodzeniem dziecka z hypochondroplazją nie otrzymała skierowania na badania prenatalne, Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 13 października 2005 r.³¹, przesądził dopuszczalność w polskim prawie powództw o tzw. „nieszczęśliwe urodzenie”, w których rodzice dochodzą odszkodowania mającego pokryć im zwiększony obowiązek wydatków na dziecko, na rehabilitację i opiekę nad chorym dzieckiem. W „sprawie R.R.”, w której powódka pomimo stwierdzonych wad płodu w badaniu ultrasonograficznym, na skutek celowego przeciągania procedur, urodziła dziecko z wadą genetyczną (Zespołem Taunera), Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 12 czerwca 2008 r.³², uznał, iż uprawnienie do przeprowadzenia badań prenatalnych wynika z praw kobiety w ciąży do informacji o stanie płodu, jego ewentualnych schorzeniach i wadach oraz możliwościach ich leczenia w okresie płodowym.

Warto jednak zauważyć, że w uzasadnieniu wskazanego wyroku z dnia 13 października 2005 r.³³ Sąd Najwyższy stwierdził, iż fakt urodzenia dziecka nie jest szkodą. W sprawach *wrongful conception* szkodą będzie uszczerbek majątkowy wynikający z konieczności ponoszenia dodatkowych kosztów utrzymania i wychowania upośledzonego dziecka, których rodzice nie planowali i nie godzili się ponieść i nie ponosiliby, gdyby nie zostało naruszone ich prawo planowania rodziny i podjęcia decyzji o przerwaniu ciąży.

Podsumowanie

Pomimo iż zawód lekarza jest zawodem zaufania publicznego, przekonania moralne każdego lekarza naturalnie mogą przetrwać się w sprzeciw sumienia, które stoi w opozycji do zatwierdzonych prawnie norm postępowania³⁴. Instytucja klauzuli sumienia w wydaniu polskiego ustawodawcy jest na tyle niekonkretna, iż nie daje się w większości przypadków zastosować w sposób niewątpliwy. Lekarz może odmówić współdziałania przy aborcji abstrakcyjnie i ogólnie na

²⁸ W razie naruszenia dobra osobistego sąd może przyznać temu, czyje dobro osobiste zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę lub na jego żądanie zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia. Przepis art. 445 § 3 stosuje się.

²⁹ § 1. Zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynika. § 2. W powyższych granicach, w braku odmiennego przepisu ustawy lub postanowienia umowy, naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono.

³⁰ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2006 r., sygn. III CZP 8/06, Legalis nr 72852.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2005 r., sygn. akt IV CK 161/05, Legalis nr 75250.

³² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 2008 r., sygn. III CSK 16/08, Legalis nr 108175.

³³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2005 r., sygn. IV CK 161/05, Legalis nr 75250.

³⁴ A. Szostek, *Kategoria sumienia w etyce*, [w:] Ordon M., Pawlikowski J., Stanisław P. (red.), *Sprzeciw sumienia w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 17.

mocy art. 39 u.z.l. Niestety przepis nie sprawdza się w sytuacjach indywidualnych i konkretnych. Przyczyną jest brak legalnych definicji nieostrych pojęć, a także dotychczasowe obwarowanie lekarza skomplikowaną procedurą.

Ukryta klauzula sumienia jest skutecznym instrumentem przeciwko braniu udziału przez lekarza w praktykach niezgodnych z jego światopoglądem z perspektywy indywidualnej jednostki i jej sumienia. Jest ona jednak niechlubną instytucją. Pomimo osiągnięcia celu ostatecznego w postaci niewspółdziałania przy czynnościach zmierzających do aborcji, naruszone zostaje prawo pacjentki do rzetelnej informacji o jej stanie zdrowia. To na ustawodawcy spoczywa obowiązek takiej konstrukcji prawa, aby każdy człowiek miał prawo do wyboru celów, które pragnie realizować; modelu życia, jaki chce urealnić; systemu wartości, zgodnie z którym będzie dokonywał oceny otaczającego świata i wyboru celów³⁵.

Analiza aktualnie obowiązującego modelu instytucji klauzuli sumienia określonej w art. 39 u.z.l. prowadzi do wniosku o potrzebie podjęcia działań systemowych, które zapewnią zarówno pacjentkom, jak i lekarzom skuteczne egzekwowanie swoich praw. Unormowanie w obecnym kształcie nie jest wystarczające, przez co niesie za sobą ryzyko kierowania przez pacjentki roszczeń na drogę cywilnoprawną w odpowiedzi na działanie lekarzy, ukierunkowane na faktyczne wyłączenie ich przyczynienia się w jakiegokolwiek formie do przerwania ciąży.

Bibliografia

- Bosek L., *Klauzula sumienia – czy ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry jest zgodna z konstytucją. Problem zakresowej niekonstytucyjności art. 39 ustawy o zawodach*, „Medycyna Praktyczna” 2014, nr 1.
- Czepek J., Jasudow T., Kapelańska-Pręgowska J., *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Fiutak A., *Prawo medyczne w orzecznictwie z komentarzem*, Difin, Warszawa 2012.
- Fiutak A., *Prawo w medycynie*, C.H. Beck, Warszawa 2013.
- Galicki L., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom I. Komentarz do art. 1–18*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Gibiński M., Poździejch S., *Prawa lekarza. Zarys problematyki*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Górski M., Głosa do wyroku ETPC z dnia 26 maja 2011 r., 27617/04, LEX/el. 2011, nr 132701.
- Justyński T., *Poczęcie i urodzenie się dziecka jako źródło odpowiedzialności cywilnej*, Zakamycze, Kraków 2003.
- Kubicki L., *Sumienie lekarza jako kategoria prawna*, „Prawo i Medycyna” 1991, nr 4.
- Kubij K., *Opinia prawna w sprawie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry*, „Zeszyty Prawnicze” 2014, nr 4.
- Nawrot O., *Klauzula sumienia w zawodach medycznych w świetle standardów Rady Europy*, „Zeszyty Prawnicze” 2012, nr 3.
- Nesterowicz M., *Prawo medyczne. Komentarza i glosy do orzeczeń sądowych*, Towarzystwo Naukowe Organizacji I, Toruń 2013.
- Nesterowicz M., *Prawo medyczne. Komentarze i glosy do orzeczeń sądowych*, LexisNexis, Warszawa 2012.
- Nowicka W. (red.), *Ustawa antyaborcyjna w Polsce. Funkcjonowanie, skutki społeczne, postawy i zachowania. Raport – Wrzesień 2000*, Federacja na Rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, Warszawa 2000.
- Szostek A., *Kategoria sumienia w etyce*, [w:] Ordon M., Pawlikowski J., Stanisław P. (red.), *Sprzeciw sumienia*

³⁵ L. Galicki, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom I. Komentarz do art. 1–18*, C.H. Beck, Warszawa 2010 s. 557.

w praktyce medycznej – aspekty etyczne i prawne, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.

Szutkowska K., *Odpowiedzialność za szkodę z tytułu wrongful conception i wrongful birth w świetle funkcji odpowiedzialności odszkodowawczej w polskim prawie cywilnym – część I*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2008, nr 1.

Zielińska E., [w:] *Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry. Komentarz*, red. Zielińska E., opubl. LEX 2014, nr 8891, komentarz do art. 39.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1954 r. (Dz.U. z 1993 nr 61, poz. 284).

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167).

Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz.U. Nr 112, poz. 654).

Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodzie lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. 1997, Nr 28, poz. 152).

Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. Nr 17, poz. 78).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – kodeks cywilny (Dz.U. z 1964, Nr 16, poz. 93 z późn. zm.).

Orzecznictwo

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 maja 2011 r., 27617/04.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 marca 2007 r., 5410/03, Legalis nr 107524.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2006 r., sygn. III CZP 8/06, Legalis nr 72852.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2005 r., sygn. IV CK 161/05, Legalis nr 75250.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 2008 r., sygn. III CSK 16/08, Legalis nr 108175.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 2003, sygn. V CK 16/03, Biul. SN 2004 nr 4.

Źródła internetowe

Kodeks Etyki Lekarskiej, <https://www.nil.org.pl/dokumenty/kodeks-etyki-lekarskiej> (online: 19.05.2019).

Autor
mgr Marta Drozdowska
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

9. Polski kodeks karny w tłumaczeniach na język niemiecki – koncepcja projektu doktorskiego i wyniki badań pilotażowych

Agnieszka Pietrzak

Słowa kluczowe: kodeks karny, tłumaczenia prawnicze, terminologia specjalistyczna.

Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie projektu dysertacji doktorskiej dotyczącej terminologii specjalistycznej i strategii translatorskich zawartych w tłumaczeniach polskiego kodeksu karnego¹ na język niemiecki oraz zaprezentowanie wyników badań pilotażowych, tj. wstępnej analizy badanego materiału. Projekt doktorski realizowany jest w latach 2017-2021 w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Łódzkiego.

Na początku przybliżono koncepcję i podstawowe założenia rozprawy. W dalszej kolejności omówiono specyfikę języka prawa oraz problematykę tłumaczeń prawniczych, będących podstawą realizowanego projektu. W części empirycznej pracy przytoczono wybrane przykłady z przeprowadzonej analizy konfrontatywnej trzech wydanych tłumaczeń polskiego kodeksu karnego na język niemiecki.

Koncepcja projektu – założenia i metodologia

Podstawowym celem przygotowywanej dysertacji doktorskiej jest omówienie problematyki przekładu terminologii specjalistycznej z zakresu prawa karnego oraz ocena strategii translatorskich zastosowanych w trzech do tej pory opublikowanych tłumaczeniach polskiego kodeksu karnego na język niemiecki.

Jak wynika z przeprowadzonych badań literaturowych, jak dotąd powstały dwie monografie, których przedmiotem jest analiza niemieckich tłumaczeń polskich kodeksów (tj. kodeksu pracy i kodeksu spółek handlowych):

1. Kołodziej, Robert (2014), *Polski kodeks pracy w przekładach na język niemiecki – terminologia i strategię translatorskie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
2. Krzywda, Joanna (2014), *Terminologia języka prawnego i strategię translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Mimo że niektóre aspekty przekładu terminologii z zakresu prawa karnego doczekały się pojedynczych prac, głównie w postaci artykułów naukowych, na chwilę obecną brak jest szerszego

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 ze zm.), dalej: k.k.

opracowania podejmującego próbę nieco bardziej kompleksowej analizy wyżej wymienionego materiału.

Konieczność badania terminologii karnej wynika bezpośrednio z faktu, że istnieje wiele dokumentów, które na co dzień bardzo często przekładane są przez tłumaczy, i które to odnoszą się do prawa karnego, a co za tym idzie zawierają pojęcia specjalistyczne pochodzące z kodeksu karnego. Należą do nich m.in. wyroki w sprawach karnych, postanowienia (np. postanowienie o wszczęciu postępowania, postanowienie o powołaniu biegłego czy postanowienie o tymczasowym aresztowaniu), pozwy, nakazy karne, pouczenia oraz zaświadczenia o niekaralności.

Celem realizowanego projektu doktorskiego jest – naturalnie częściowe – wypełnienie tejże luki badawczej.

Część teoretyczna rozprawy doktorskiej poświęcona jest rozważaniom na temat terminologii i terminoznawstwa, języka specjalistycznego, języka prawa², problematyki przekładu prawnego, strategii translatorskich oraz ekwiwalencji. W części empirycznej pracy przeprowadzona zostanie analiza konfrontatywna trzech opublikowanych tłumaczeń polskiego kodeksu karnego na język niemiecki. Korpus analityczny stanowią:

1. *Kodeks karny i kodeks wykroczeń. Strafgesetzbuch und Übertretungsgesetzbuch.* (2012).
Tłumaczenie: Joanna Chudzik, Michał Jakowczyk, Kaja Kowalski, Andreas Krajewski, Kamila Matthies.
Wydawnictwo: C.H. Beck
2. *Polnisches Strafgesetzbuch. Kodeks karny – tłumaczenie na język niemiecki.* (2017).
Tłumaczenie: Ewa Schwierskott-Matheson.
Wydawnictwo: DE-IURE-PL.
3. *Das polnische Strafgesetzbuch. Kodeks karny.* (1998).
Tłumaczenie: Ewa Weigend.
Wydawnictwo Instytutu Maxa Plancka Zagranicznego i Międzynarodowego Prawa Karnego we Fryburgu Bryzgowijskim.

Analiza konfrontatywna polegać będzie na zestawieniu wybranych pojęć z polskiego kodeksu karnego z odpowiednikami pochodzącymi z trzech wyżej wymienionych tłumaczeń. W pierwszej kolejności zostanie sprawdzone, czy zaproponowane ekwiwalenty występują w niemieckim systemie prawnym. Jeśli tak, to polskie i niemieckie definicje legalne tych pojęć zostaną zestawione ze sobą, aby można było porównać, w jakim stopniu pokrywa się ich zakres znaczeniowy.

² Autorka używa określenia *język prawa* jako pojęcia nadrzędnego dla *języka prawnego* i *języka prawniczego*. Podział ten pochodzi od teoretyka prawa Bronisława Wróblewskiego (1948), który rozumie język prawny jako język, za pomocą którego formułowane jest prawo (występuje zatem np. w ustawach, rozporządzeniach), język prawniczy zaś jako język „o prawie” – używany jest np. przez prawników rozmawiających na tematy związane z prawem. Znaleźć go można zatem m.in. w komentarzach do ustaw (por. A. Chodź, *Prawo a język urzędowy*, [w:] Michalewski K. (red.), *Język w prawie, administracji i gospodarce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, ss. 9-18; J. Krzywda, *Terminologia języka prawnego i strategii translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 41; A. Pietrzak, *Specyfika języka prawa w kontekście przekładu specjalistycznego*, Network Solutions, Słupsk 2018, s. 156).

Następnie badane terminy wyjściowe zostaną skonfrontowane z ekwiwalentami występującymi w mono- i bilingwalnych słownikach prawniczych.

Finalnie ustalone zostaną strategie tłumaczeniowe zastosowane przez autorów tłumaczeń polskiego kodeksu karnego, które następnie zostaną poddane ocenie. Może się na przykład okazać, że tłumacz utworzył neologizm, mimo że miał do dyspozycji gotowy ekwiwalent funkcjonalny, albo zamiast ekwiwalentu opisowego użył odpowiednika, którego znaczenie jedynie częściowo pokrywa się z pojęciem wyjściowym. Na tym etapie należy również koniecznie zbadać, czy autorzy przekładów stosowali wybraną strategię translatorską w sposób konsekwentny.

Wnioski z przeprowadzonej analizy stanowić mogą źródło cennych wskazówek dla tłumaczy tekstów ogólnoprawnych i prawno-karnych oraz znaleźć zastosowanie w dydaktyce akademickiej. Opracowując programy studiów, sylabusy przedmiotów oraz programy kursów i szkoleń z zakresu przekładu prawniczego, uwzględnić należy swoisty charakter terminologii prawnej oraz specyfikę tego rodzaju tłumaczeń. Przykładowo można by oprócz standardowych ćwiczeń z tłumaczeń prawniczych rozważyć możliwość zaproponowania dodatkowych zajęć, na których przekazywana byłaby podstawowa wiedza teoretyczna z różnych obszarów prawa, co bez wątpienia przyczyniłoby się do wyraźnej poprawy jakości tłumaczeń sporządzanych przez przyszłych tłumaczy.

Specyfika tłumaczeń prawniczych

Zanim przedstawiona zostanie analiza terminologii pochodzącej z kodeksu karnego i jego tłumaczeń, zwrócić należy uwagę na specyfikę samego badanego materiału. W ostatnich dekadach problematyka tłumaczeń zaznacza bardzo wyraźnie swoją obecność w kręgu badań językoznawczych. Istotną pozycję zajmują w tym miejscu badania nad przekładem prawniczym³.

Jak słusznie zauważają językoznawcy, przekład tekstów prawniczych stanowi szczególny wariant tłumaczenia⁴. Podstawową trudnością, z jaką zmagają się tłumacze jest fakt, że w procesie przekładu tekstów z zakresu prawa dochodzi do transferu treści systemu prawnego jednego państwa, które niejednokrotnie muszą znaleźć zastosowanie w porządku prawnym innego kraju. Wspomniane problemy odnoszą się z jednej strony do wyboru właściwej terminologii specjalistycznej i stosowania specyficznej dla tego rodzaju tekstów składni, z drugiej zaś dotyczą faktu, że znaczenia tych samych pojęć fachowych różnią się od siebie w zależności od okoliczności i kontekstu, w jakim występują, np. czy jest to język prawny czy ogólny albo w jakiej gałęzi prawa się pojawiają.

Pierwszy przykład tworzą terminy występujące zarówno w języku prawnym/prawniczym, jak i ogólnym, lecz ich znaczenie nie jest tożsame. Np.:

Erinnerung:

- Znaczenie w języku ogólnym: *przypominanie, pamięć, wspomnienie*.
Zdolność przypominania sobie czegoś, świadome odtwarzanie minionych przeżyć, zachowane w pamięci wrażenie.
- Znaczenie w języku specjalistycznym prawa: *skarga*.

³ U. Daum, *Übersetzen von Rechtstexten* [w:] Schubert K. (red.), *Übersetzen und Dolmetschen. Modelle, Methoden, Technologie*, Gunter Narr Verlag, Tübingen 2003, s. 36.

⁴ *Ibidem*, s. 36

Środek zaskarżenia przeciwko decyzjom wydanym przez niektóre organy⁵.

Inną grupę przykładów stanowią terminy prawne, których znaczenie różni się w zależności od gałęzi prawa, w jakiej zostały użyte. Jak dostrzega Kubacki⁶, niemiecki *Verbundurteil* oznacza w prawie karnym *wyrok łączny*, w prawie cywilnym zaś *wyrok rozwodowy z orzeczeniem dotyczącym spraw okolorozwodowych*. Również polskiemu *wyrokowi zaocznemu* odpowiada z jednej strony niemiecki *Versäumnisurteil* (w prawie cywilnym), z drugiej strony *Urteil in Abwesenheit des Angeklagten* (w prawie karnym).

Analiza konfrontatywna tłumaczeń kodeksu karnego

W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na sam tytuł ustawy. Wszyscy tłumacze przełożyli *kodeks karny* jako *Strafgesetzbuch*.

- C.H. Beck:
Strafgesetzbuch
- DE-IURE-PL:
Polnisches Strafgesetzbuch
- Instytut Maxa Planca:
Das polnische Strafgesetzbuch

Z uwagi na fakt, że niemiecka ustawa nosi dokładnie taki sam tytuł, odbiorca tekstu może odnieść wrażenie, że tytuł ten odnosi się do niemieckiego kodeksu karnego (*Strafgesetzbuch*⁷). Z tego względu tłumacze mają do dyspozycji dwa dodatkowe określenia *Strafcodex* i *Strafkodex* (są to ekwiwalenty słownikowe). Choć terminy te są w pełni zrozumiałe dla niemieckiego prawnika, należy pamiętać, że zbiory ustaw w Niemczech określane są jako *Gesetzbuch* a nie *Codex/Kodex*. W celu uniknięcia wszelkich nieporozumień na tej płaszczyźnie dwóch tłumaczy zdecydowało się na użycie dodatkowego przymiotnika *polski (polnisch)*.

Wynika stąd, że tłumacz może albo pozostać blisko tekstu wyjściowego, albo wybrać ekwiwalent funkcjonalny, zorientowany na kulturę kraju języka docelowego. Różnicę unaocznia następujący przykład. Jeżeli *zabójstwo* zostanie przetłumaczone jako *Mord*, niemiecki odbiorca tekstu pomyśli natychmiast o znamionach niemieckiego czynu zabronionego *Mord*. Należy jednak tutaj zauważyć, że *zabójstwo* stanowi typ podstawowy przestępstwa, a niemiecki *Mord* typ kwalifikowany (por. § 211, 212 StGB, § 148 k.k.).

⁵ M. Olpińska, *Polski i niemiecki język specjalistyczny prawa – możliwości i ograniczenia dydaktyki tłumaczenia tekstów specjalistycznych* [w:] Płużyczka M. (red.), *Komunikacja specjalistyczna, t. 2, Specyfika języków specjalistycznych*, Katedra Języków Specjalistycznych UW, Warszawa 2009, s. 79; A. Pietrzak, *op. cit.*, s. 158.

⁶ A. Kubacki, *Problemy tłumaczenia polskich i niemieckich wyroków w sprawach cywilnych i karnych*, „Lingua Legis” 2009, nr 17, Translegis, Warszawa 2009, s. 83.

⁷ Ustawa niemiecki kodeks karny Strafgesetzbuch z dnia 1.01.1872 ze zm., dalej: StGB. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (online: 10.04.2019).

Tabela 1. Zabójstwo – typ podstawowy i kwalifikowany w Polsce i w Niemczech

Tytuł nagłówka	Typ podstawowy przestępstwa	Typ kwalifikowany przestępstwa
Niemcy	<i>Totschlag</i>	<i>Mord</i>
Polska	zabójstwo	m.in. zabójstwo ze szczególnym okrucieństwem

Źródło: opracowanie własne na podstawie § 211, 212 StGB, § 148 k.k.

Dochodzi tutaj zatem do sytuacji, w której tłumacz pomylić może systemy prawne dwóch państw. Z tego względu autorzy badanych tłumaczeń zdecydowali się na dwa inne ekwiwalenty: *Tötung* oraz *Totschlag*. Pojęcie *Tötung* ma tę zaletę, że zaczerpnąć je można bezpośrednio z tekstu paralelnego, tj. niemieckiego kodeksu karnego – to rozwiązanie wybrała jedna z tłumaczek. Drugi wariant *Totschlag*, występuje w niemieckim orzecznictwie oraz komentarzach do ustaw, jednak nie budzi u niemieckiego odbiorcy konotacji odnoszących się do tamtejszego kodeksu karnego. Mimo to termin ten wybrało dwóch autorów tłumaczeń.

Polski Kodeks karny, art. 148 § 3:

„Karze określonej w § 2 podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za **zabójstwo**”.

- C.H. Beck:

„Nach § 2 wird bestraft, wer durch eine Tat mehr als eine Person tötet oder früher wegen einer **Tötung** rechtskräftig verurteilt wurde”.

- DE-IURE-PL:

„Die in § 2 bestimmte Strafe trifft auch denjenigen, der durch eine Tat mehr als eine Person tötet oder bereits rechtskräftig wegen **Totschlags** verurteilt wurde”.

- Instytut Maxa Planca:

„Der Strafe im Sinne des § 2 unterliegt, wer durch eine Tat mehr als eine Person tötet oder wer bereits wegen **Tötung** rechtskräftig verurteilt worden war”.

Również kolejny przykład ukazuje różne strategie translatorskie zastosowane przez autorów analizowanych tłumaczeń.

Polski kodeks karny:

„**Rozdział I. Zasady odpowiedzialności karnej**

Art. 1 § 1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia”.

- C.H. Beck:

„**Kapitel I. Grundsätze der strafrechtlichen Verantwortlichkeit**

Art. 1 § 1. Strafrechtlicher Verantwortlichkeit unterliegt nur derjenige, der eine verbotene Tat begeht, die zum Zeitpunkt der Tatbegehung nach dem geltendem Gesetz mit Strafe bedroht ist”.

- DE-IURE-PL:

„**Abschnitt** I. Grundlagen der strafrechtlichen Verantwortung

Art. 1 § 1. Der strafrechtlichen Verantwortung unterliegt nur, wer eine rechtswidrige Tat begeht, die nach dem zur Zeit der Begehung geltenden Gesetz mit Strafe bedroht ist”.

- Instytut Maxa Plancka:

„**Kapitel** I. Grundlagen der Strafbarkeit

Der Strafbarkeit unterliegt nur, wer eine Tat begeht, die durch ein zur Zeit der Begehung der Tat geltendes Gesetz unter Androhung von Strafe verboten ist”.

Pojęcie *rozdział* zostało przełożone przez dwoje tłumaczy jako *Kapitel* (dosł. *rozdział*), jedna tłumaczka wzorując się na strukturze niemieckiej ustawy wybrała ekwiwalent *Abschnitt* (dosł. *rozdział*, *akapit*, *część*).

Druga uwaga dotyczy zwrotu *verantwortlich* karna. W dwóch publikacjach został on przełożony dosłownie jako *strafrechtliche Verantwortung* lub *strafrechtliche Verantwortlichkeit*. Jedna tłumaczka zdecydowała się na odpowiednik *Strafbarkeit*, oznaczający dosłownie *karalność*, a nie *verantwortlich* karna. Tłumaczka ta jest jednak jedyną osobą, która w przedmowie sformułowała uwagi do swojego tłumaczenia. Zaznaczyła tam, że świadomie decyduje się na wolne tłumaczenie, mimo iż wie, że takie postępowanie może prowadzić do pewnych nieścisłości⁸. Znając specyfikę tekstów prawniczych i mając świadomość konsekwencji, jakie pociąga za sobą błędna interpretacja tego typu tekstów, nasuwa się pytanie, czy wybrana przez Weigend strategia jest poprawna.

Choć przedstawiony do tej pory materiał nie jest obszerny, to nawet na tak małej próbie da się zauważyć, że autorzy tłumaczeń nie zawsze stosowali wybrane przez siebie strategie translatorskie w sposób konsekwentny.

Ostatni przykład unaocznia nieco inny fenomen dostrzeżony podczas badania pilotażowego. Odnosi się on do błędów czysto merytorycznych popełnionych przez autorów tłumaczeń.

Polski kodeks karny, art. 152 §1:

„Kto za zgodą kobiety przerywa jej ciążę z naruszeniem przepisów ustawy, podlega karze pozbawienia wolności do **lat 3**”.

- C.H. Beck:

„Wer mit Einwilligung der Frau unter Verletzung gesetzlicher Vorschriften ihre Schwangerschaft abbricht, wird mit Freiheitsstrafe bis zu **3 Jahren** bestraft”.

- DE-IURE-PL:

„Wer eine Schwangerschaft mit Einwilligung der Schwangeren unter Verletzung gesetzlicher Vorschriften abbricht, wird mit Freiheitsstrafe bis zu **drei Monaten** bestraft”.

- Instytut Maxa Plancka:

„Wer mit Einwilligung der Schwangeren, jedoch unter Verletzung der gesetzlichen Vorschriften,

⁸ E. Weigend (tłum.), *Das polnische Strafgesetzbuch. Kodeks karny*, Instytutu Maxa Plancka Zagranicznego i Międzynarodowego Prawa Karnego we Fryburgu Bryzgowijskim, Fryburg Bryzgowijski 1998, s. 27.

ihre Schwangerschaft abbricht, wird mit Freiheitsstrafe bis zu **drei Jahren** bestraft”.

Tłumaczka z wydawnictwa DE-IURE-PL przetłumaczyła *3 lata* jako *drei Monate* (tj. *trzy miesiące*)⁹. Z uwagi na fakt, że odbiorcami analizowanych publikacji są nie tylko tłumacze, ale również prawnicy, należałoby występowanie takich błędów potraktować jako wyraźne zaniedbanie ze strony autorki przekładu.

Podsumowanie

Próbę opracowania problematyki przekładu prawniczego tekstów z zakresu prawa karnego należy w świetle istniejącej luki badawczej uznać za pewien wkład do współczesnej traduktologii.

Wnioski z przeprowadzonej konfrontatywnej analizy trzech tłumaczeń polskiego kodeksu karnego na język niemiecki stanowiąc mogą źródło cennych wskazówek dla tłumaczy tekstów prawnych, kandydatów na tłumaczy przysięgłych oraz adeptów sztuki. Mogą one również znaleźć zastosowanie w dydaktyce akademickiej. Pomogą bowiem uwrażliwić studentów, kursantów oraz początkujących tłumaczy na charakter języka prawa oraz na złożoność procesu przekładu tekstów prawnych i prawniczych.

Konkludując należy również zauważyć, iż badanie pilotażowe wykazało, że przyjęta metodologia jest prawidłowa, dzięki czemu pogłębiona analiza materiału może przynieść kolejne wartościowe wnioski.

Bibliografia

- Chudzik J., Jakowczyk M., Kowalski K., Krajewski A., Matthies K. (tłum.), *Kodeks karny i kodeks wykroczeń. Strafgesetzbuch und Übertretungsgesetzbuch*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Daum U., *Übersetzen von Rechtstexten* [w:] Schubert K. (red.), *Übersetzen und Dolmetschen. Modelle, Methoden, Technologie*, Gunter Narr Verlag, Tübingen 2003.
- Kołodziej R., *Polski kodeks pracy w przekładach na język niemiecki – terminologia i strategie translatorskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Krzywda J., *Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Kubacki A., *Problemy tłumaczenia polskich i niemieckich wyroków w sprawach cywilnych i karnych*, „Lingua Legis” 2009, nr 17, Translegis, Warszawa 2009.
- Olpińska M., *Polski i niemiecki język specjalistyczny prawa – możliwości i ograniczenia dydaktyki tłumaczenia tekstów specjalistycznych* [w:] Płużyczka M. (red.), *Komunikacja specjalistyczna, t. 2. Specyfika języków specjalistycznych*, Katedra Języków Specjalistycznych UW, Warszawa 2009.
- Pietrzak A. *Specyfika języka prawa w kontekście przekładu specjalistycznego*, Network Solutions, Słupsk 2018.
- Schwierskott-Matheson E. (tłum.), *Polnisches Strafgesetzbuch. Kodeks karny – tłumaczenie na język niemiecki*, DE-IURE-PL, Berlin 2017.
- Weigend E. (tłum.), *Das polnische Strafgesetzbuch. Kodeks karny*, Instytutu Maxa Plancka Zagranicznego i Międzynarodowego Prawa Karnego we Fryburgu Bryzgowijskim, Fryburg Bryzgowijski 1998.

⁹ Należy w tym miejscu zauważyć, że w analizowanym tłumaczeniu znajduje się wklejka w postaci erraty korygująca trzy inne pomyłki, jednak omawiany błąd nie został poprawiony.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553 ze zm.).

Źródła internetowe

Ustawa z dnia 1.01.1872 ze zm. – niemiecki kodeks karny Strafgesetzbuch
<https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (*online*: 10.04.2019).

Autor
mgr Agnieszka Pietrzak
Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Germańskiej
Zakład Językoznawstwa Niemieckiego

